

Anmeldelser

Angelika Abegg-Wigg und Andreas Rau (red.): *Aktuelle Forschungen zu Kriegsbeuteopfern und Fürstengräbern im Barbaricum*. Schriften des archäologischen Landesmuseums Band 4. Neumünster 2008. 369 sider. ISBN 978-3-529-01874-9. Pris: 250 DKK.

I 2004 initierede Carlsbergfondet et fem-årigt mangemillion-projekt: "Jernalderen i Nordeuropa – 400 f.Kr. til 600 e.Kr." som et samarbejde mellem Nationalmuseet i København, Moesgård Museum i Aarhus og Archäologischen Landesmuseum i Schleswig. Titlen til trods var formålet med projektet helt specifikt en nybearbejdning af de skandinaviske og nordtyske krigsbytteofferfund. Efter de sidste årtiers udgravninger i Illerup Ådal og nye udgravninger i Nydam blev det åbenbart, at de nordeuropæiske krigsbytteofre som fundgruppe fortjente en større samlet forskningsindsats. Ikke at de var upublicerede, for allerede i sidste del af 1800-tallet udkom Conrad Engelhardts tre smukke publikationer, "Sønderjyske og Fynske Mosefund", i hvilke i hvert fald dele af materialet fra de første udgravninger publiceredes. Bøgerne om materialet fra Thorsbjerg, Vimose, Kragehul og Nydam fik en renaissance, da de under Mogens Ørnsnes' redaktion blev genudgivet i 1969, samtidig med at den næste store bølge af udgravninger tog fart: Ejsbøl, Illerup og Nydam foruden Skedemosse på Öland. Om mulighederne for at gøre nye store mosefund er ved at være slut er uvist, men forventeligt, og tiden er derfor moden til at samle kræfterne om det, som allerede findes – de titusindvis af våben og militærudrustning, der er gravet frem gennem de sidste 150 år. Og med

de omfattende udgravninger og respekt-indgydende publikationer af Illerup, som Jørgen Ilkjær har stået for igennem de sidste mange årtier, findes det kronologiske rammeværk for en ny indsats omkring det gamle materiale. Hovedparten af genstandene er af metal, dvs. jern, bronze, sølv og guld, men mosernes særlige bevaringsforhold har også sikret genstande af organisk materiale som træ, læder, tekstil, tovværk og gevir/tak, der er så godt som ikke-eksisterende i andre fundkontekster. Netop dette materiale påkalder sig i dag særlig interesse i forbindelse med udviklingen af nye naturvidenskabelige analyseformer.

Et større hold af forskere, heraf flere med ph.d-projekter, har været engageret i arbejdet med fundene fra Thorsbjerg, Vimose, Illerup, Nydam, Kragehul, Porskjær, Ejsbøl og Tranbær. De endelige resultater forestår, men et midtvejsseminar i 2006, hvortil var inviteret ca. 100 deltagere (men ingen fra Sverige og Norge), satte et første monument for det store projekt gennem denne konferencepublikation fra 2008. I alt 21 bidrag er organiseret i fire dele, henholdsvis "Kriegsbeuteopfer: Funde, Befunde, Interpretationen" (10 bidrag), "Kriegsbeuteopfer: Analysen von Materialarten" (3 bidrag), "Fürstengräber der Römischen Kaiserzeit" (3 bidrag), og "Keltische, römische und germanische Schlachtfelder und Opferpraktiken" (4 bidrag plus sammenfatning). Foruden indlæg af projektets primære deltagere er flere andre forskere kommet til orde i et forsøg på at sætte mosefundene ind i en bredere europæisk offerfundstradition/diskussion.

I første del af bogen redegøres for de hidtil opnåede resultater af de nye materia-
leundersøgelser fra de aktuelle mosefund:

Thorsbjerg, Tranbær, Vimose, Nydam, Kragehul og Porskjær; i fokus står spørgsmål om kronologi og proveniens. Hvad det første angår, så viser de nye analyser dels, at offerfundstraditionen rækker længere end hidtil formodet, nemlig ind i yngre germansk jernalder, dels at antallet af ofringer i de enkelte moser er betydelig højere end tidligere antaget. Mest signifikant er resultatet fra Vimose (Xenia Pauli Jensen), hvor det nu er muligt at udskille overraskende mange nedlægningsfaser: De to største koncentrationer findes i Vimose 1 fra 1. århundrede e.Kr. og Vimose 3 fra 3. århundrede (C1b), mens Vimose 2 består af to nedlægninger, henholdsvis B2 og C1a, Vimose 4 fra C2 og Vimose 5 fra omkring 400. Hovedparten af de romerske genstande i Vimose dateres til den store nedlægning i C1b, men undersøgelserne viser også, at Vimose har tjent som offersted fra bronzealderen og op igennem førromersk jernalder, og at de sidste nedlægninger finder sted ind i vikingetiden – dvs. en lang og kontinuerlig brug af mosen for rituelle handlinger. Proveniensanalyserne af de mosefundne våben afdækker ingen ensartede tendenser. Mens våbnene fra Illerups C1b nedlægning (dvs. kort efter 200) således peger mod en stærkt centraliseret produktion, viser de samtidige våben fra Vimose derimod et helt diffust mønster med proveniens, der peger i alle mulige forskellige retninger.

I artiklen om beslagene i militærudrustningen fra Thorsbjerg (ved Suzana Matesic), hvis fokus ligeledes er kronologi og proveniens, herunder de romersk-germanske kontakter som kan aflæses i materialet, peger forfatteren på et nok så relevant spørgsmål: Hvordan defineres proveniens? Defineres romersk proveniens alene som genstande fremstillet på romersk område af romerske håndværkere? Hvis svaret er bekræftende, lyder følgespørgsmålet: Hvordan klassificeres genstande, som er lavet af germanske håndværkere i romersk militærtjeneste, fremstillet på romersk område og med romersk teknik, men med

germansk modifikation i form og/eller dekoration? Og videre: Er en genstand, som er fremstillet med romersk teknik i germansk område, at betegne som romersk eller germansk? Disse nok så enkle spørgsmål afslører de afgrundsdybe vanskeligheder ved at kæde proveniens, brug og deponering sammen med oprindelse. Og når konklusionen på analyserne af fundkomplekset fra Thorsbjerg bliver, at det er udtryk for en romersk-germansk blandingshorisont, så er dette vel også tilstrækkeligt for at kunne fastslå, at "proveniensen" kan tjene som et analytisk begreb, men er ubrugeligt som specifik markør for soldaternes germanske eller romerske oprindelse og dermed sat ind i en kulturhistorisk tolkning. Den rådende diskussion om hærenes (dvs. de enkelte soldaters/krigeres) proveniens baseret udelukkende på enkeltdele i våbenudstyr, på fibler, kamme etc. rejser så mange følgespørgsmål, at denne Pandoras Æske må holdes lukket, indtil resultater fra eventuelle naturvidenskabelige analyser kan supplere billedet.

Bogens anden del rummer tre artikler om det organiske materiale: Tekstiler fra Illerup, læder fra Thorsbjerg og træ fra både Thorsbjerg og Nydam. Fra Illerup stammer en forbløffende mængde tekstiler (Susan Möller-Wiering). Disse er ikke spektakulære enkeltfund som dragtdelene fra Thorsbjerg, men derimod ca. 100 uanselige tekstilstykker, der formentlig har tjent til at pakke skjoldbuler, lanser etc. ind i inden udsmidningen/nedsænkningen i mosen. Dette forklarer det særlige fundmønster, hvor genstande ofte udgraves liggende i klumper. Efter alt at dømme stammer tekstilstykkerne fra dragter – fra den slagne fjende, må det vel formodes. På sigt åbner strontium-isotopanalyser af dette materiale for endnu en proveniens-diskussion, nemlig om herkomsten af de får, hvis uld er blevet brugt til dragter til krigerne i den "slagne" hær.

Samme mulighed giver analyser af læderet fra Thorsbjerg (Lulia Gräf). Dette

fundkompleks, som i årevis har ligget ganske upåagtet i magasinerne på Nationalmuseet i København og Landesmuseet i Slesvig, viser sig nu at være den største og mest varierede samling af lædergenstande fra nordisk jernalder. Det omfatter adskillige sko, remme til sværd og militærudrustning, hesteudstyr samt diverse skindstykker, og selv om dateringen for nogle deles vedkommende går tilbage til førromersk jernalder, så hører mange uden tvivl til den store nedlægning i 3. århundrede. Også her vil strontium-isotopanalyser kunne give ny indsigt i oprindelsen af de dyr, hvis hud er blevet anvendt til den personlige udrustning.

Den sidste store fundgruppe, som er kommet for dagens lys med det store projekt, er træfundene fra Thorsbjerg og Nydam af især pileskafter, buer og greb til ildstål (Florian Westphal). Her peges på, at buerne fra romertid repræsenterer begyndelsen af en udvikling, som kulminerer med den engelske langbue fra det 14. og begyndelsen af det 15. århundrede. Pil og bue hører ikke netop til de mest spektakulært arkæologiske våbenfund sammenlignet med f.eks. de fint dekorerede romerske sværd, men om effektiviteten og farligheden hersker derimod ingen tvivl. Slaget ved Agincourt i 1415, hvor 5.000 engelske bueskytter mødte et femdobbel sværd-bevæbnet fransk rytteri, førte til en fransk katastrofe: 10.000 franske soldater blev dræbt, mens den engelske hær mistede mellem 100 og 400 soldater. 5.000 bueskytter kunne afskyde 50.000–75.000 pile – pr. minut.

Med bogens tredje del forlades mosefundene, og fokus rettes nu mod tre samtidige nordtyske “fyrstegrave”, fra henholdsvis Hagenow (Hans-Ulrich Voß), Neudorf-Bornstein (Angelika Abegg-Wigg) og Gommern (Matthias Becker), dvs. grave fra samme periode som krigsbytteofrenes mest intense fase og derfor med åbenbart potentiale for sammenlignende materialestudier. Mosefund og gravfund er to forskellige fundkategorier, der repræsenterer

to forskellige rituelle nedlægningsituationer og helt forskellige fund- og bevaringsforhold. For den forskning, hvis metodik udgøres af typologi- og proveniensbestemmelser, kompletterer materialet hinanden og leder bl.a. til nyttige oversigtskort over udvalgte genstandstypers fordeling i det germanske område. En fjerde “fyrstegrav”, fra Vorbasse i Sønderjylland, nævnes i sammenfatningen (Ulla Lund Hansen), men findes ikke selvstændigt omtalt i bogens hovedtekst. Flere genstande i denne grav viser kontakt til Elbområdet, mens våbenudstyret – en stor kampkniv – omtales som en sjældenhed blandt de mosefundne våben. I to andre grave fra Vorbasse, begge uden våben, findes fibler af mährisk-centraleuropæisk oprindelse. Om disse personer er indfødte jyder eller indvandrede germanere er et spørgsmål, hvis svar vil kræve naturvidenskabelige analyser af eventuelle knogler og tænder.

Bogens sidste del rummer bidrag fra eksterne aktører og er tænkt at skulle tilføre udefrakommende perspektiver på krigsbytteoffertraditionen. Lokaliseringen af slagmarken ved Kalkriese i Nordtyskland har da også tilført forståelsen af de store krigsbytteofre en ny dimension. Det var på dette sted, at det blodige “Varusslag” mellem romerne og germanerne i år 9 e.Kr. formodes at have fundet sted. På tre dage blev den romerske hær tre legioner og mange hjælpetropper, i alt omkring 30.000 våbenføre mænd, udslettet, og hertil kommer et ukendt antal germanske krigere, som nødvendigvis også må have mistet livet. Et scenarie toner frem, mere blodigt og rædselsvækkende end hvad selv den mest imaginære kan forestille sig og lysår fra de æstetiske museumsmontre, i hvilke de slagtes våben i dag kan beskues. Selve slagmarken dækker et areal på ca. 30 kvadratkilometer, hvoraf blot en tiendedel er undersøgt (Susanne Wilbers-Rost). De fundne genstande er alle stærkt fragmenterede, og større fundgrupper er en undtagelse. Mosefund og fund fra slagmarken er

to forskellige fundkategorier, hvoraf blot den første er udslag af intentionelle handlinger. Bevaringsforholdene er selvsagt også forskellige, idet mosens våben i en religiøs kontekst har ligget godt beskyttet i vand og formentlig været respekteret som højere magters ejendom, så har slagmarkens genstande ligget åben disponeret ikke alene for vejr og vind, men også for plyndring (Achim Rost).

Denne todeling, mellem slagfelt og deponeringsplads, genfindes derimod ikke i den store keltiske helligdom/helligplads/slagfelt Ribemont-sur-Ancre i franske Somme dateret til 3. århundrede f.Kr. (Jean-Louis Brunaux). Fundet af 10.000 våben og 50.000 menneskeknoget vidner om et voldsomt slag, hvor mindst 1.000 krigere satte livet til. I en helligdom, opført på slagmarken, fandtes mængder af lårbensknoget, og en massegrav indeholdt skeletter af både voksne og ganske unge mennesker, de allerfleste mænd. Helt i overensstemmelse med keltisk tradition er skeletterne dekapiterede og kranierne fjernet, formentlig for at opbevares som trofæ hos den enkelte kriger, og udgravningen illustrerer, hvilket omfattende arbejde der foregik efter slaget med at indsamle kroppe, partere og ordne ligdelene, fjerne kranierne etc., alt som led i den rituelle sejr. På sigt åbner både DNA-analyser og strontium-isotopanalyzer af dette skeletmateriale for en diskussion af såvel slægtskab som oprindelse, men allerede nu kan det af knoglematerialet udlæses, at den gennemsnitlige kropshøjde var 175 cm, visse enkeltindivider over 190 cm, alle velbyggede, veltrænede og muskuløse, ikke præget af dagligt slid i mark og hus, men en overklasse af krigere hvis skeletmateriale vidner om, at mange har behersket ridekunsten fra ung alder.

Af bogens i alt 21 bidrag repræsenterer hovedparten en dansk-tysk jernalderforskning, hvor typologisk-kronologiske analyser er både mål og middel i den arkæologiske kundskabsproduktion. Kun et enkelt

bidrag (Jon C.N. Coulston) bryder med denne faglige selvforståelse og åbenbare konsensusforskning ved at skabe debat om selve grundlaget for tolkningen af mosefundene som de slagne hæere, og dermed til tolkningen af materialets proveniens som synonym med hærenes proveniens og nationalitet. Efter endt læsning af bogen føler man trang til at give denne forfatter ret; det er vanskeligt at se historien for mængden af detailinformationer, og problematisk at acceptere de kulturhistoriske tolkninger på de præmisser, som de fleste bidrag præsenterer. Som klassisk arkæolog fra en engelsk tradition bringer Coulston et forfriskende perspektiv ind i en ikke-eksisterende debat ved at sætte spørgsmålstejn ved forudsætningen for den eksisterende tolkning, nemlig at de materielle spor i moserne entydigt stammer fra de overvundne. Han peger på, at muligheden for en blanding af genstande fra alle parter i konflikten *a priori* udelukkes. Endvidere gør han opmærksom på, at der i mange forhistoriske samfund, ikke mindst i det med våbenofferfundene samtidige romerske, var praksis, at den vindende part ofrede sine egne bedste våben som tak for sejren. Hermed åbnes for alternative tolkninger af våbenofferfundenes materielle kultur og historiske rekonstruktion, som den dansk-tyske forskerverden bør tage alvorligt. At spørgsmålet er ubekvemt kan måske forklare, hvorfor lige netop dette bidrag – som det eneste – ikke omtales i bogens sammenfattende afsnit. Bevidst eller ubevidst, og ubetydeligheden til trods, så burde denne forglemmelse alligevel tjene som et memento om konsensusforskningens akilleshæl.

Den foreliggende konferencerapport må ses som *Stand der Forschung* anno 2006, altså godt et år efter opstarten af det store forskningsprojekt, og resultaterne må derfor også ses i lyset heraf. Umiddelbart tegner projektet til at kunne bringe orden i dateringerne af de enkelte nedlægninger gennem kronologisk-typologiske studier med udgangspunkt i de meget omfattende

undersøgelser, som allerede foreligger for Illerup-materialet. Herved skabes en ny forståelse af den intensitet, med hvilken nedlægningerne har fundet sted, og af den kontinuitet med hvilken offermoserne har været i brug. Fra at være tolket som sjældent tilbagevendende, alternativt enkeltstående, offerhandlinger, kommer de store og små våbenofre fra jernalderen snarere til at føje sig ind i en lang nedlægningstradition med mosen som det rituelle fixpunkt mellem neolitikum og vikingetid.

En ny dimension ved våbenofferfundene åbner sig i disse år; flere artikler vidner om, at genstande af organiske materialer som skind, ben, træ, tekstiler, knogler etc. nu er kommet frem fra diverse museums kroge, hvor de har ligget upåagtet i generationer. Med de nye naturvidenskabelige analysemetoder, især strontium-isotopanalyserne, rummer dette materiale pludselig et nyt fortolkningspotentiale ved at kunne antyde, hvor dyr og mennesker, uld og læder stammer fra. Proveniensbegrebet får dermed et helt nyt – og forholdsvis konkret – indhold, for alle detaljerede materialestudier til trods, så rummer de store mosefund et fortolkningspotentiale, som den typologisk-kronologiske arbejdsform alene ikke kan forløse. Næste etape i det store forskningsprojekt åbner derfor for nye perspektiver i forståelsen af Jernalderen i Nordeuropa mellem 400 f.Kr. og 600 e.Kr.

Lotte Hedeager
Institut for arkeologi,
Konservering og historie
Universitetet i Oslo

Christian Adamsen, Ulla Lund Hansen, Finn Ole Nielsen och Margarethe Watt (red.): *Sorte Muld*. Bornholms Museum, Rønne 2008. 199 sidor. ISBN 978-87-88179-11-8. Pris: 275 DKK.

Bornholm framstår för de arkeologiskt intresserade som en veritabel skattkista ute i

Östersjön och ett särskilt skimmer står kring platsen Sorte Muld, känt inte minst för de nära 2500 små guldgubbarna, som givit platsen internationellt rykte. Att det nu kommit en läsvärd, lättillgänglig och rikt illustrerad bok, som sammanfattar 25 års under sökningar på Sorte Muld måste hälsas med glädje.

Boken består av inte mindre än 30 korta artiklar, som tillsammans ger en god översikt av Sorte Mulds undersökningshistoria, fyndmaterial och perspektiv för framtiden. Volymen inleds med förord från Bornholms Museum samt Kulturarvsstyrelsen och avslutas med litteraturförteckning, författarpresentation och ortsregister. Boken är, som det står i inledningen inte att ses som en avslutning på det stora projektet utan snarare ..."ett eftertänksomt semikilon"... en uppsummering medan planerna om fortsatt utforskning formeras.

I tre inledande artiklar, "En rigdom af fund", "Sorte Muld för og nu" samt "Offerfund" tecknas platsens historia genom främst järnåldern, med fyndmaterial och kontaktmönster, undersökningshistorik och bosättningskomplexets utvecklingshistoria med expansion och tillbakagång samt en översikt av offerfynd, särskilt guldföremål, vapen och hästar. Dessa artiklar ger en god inledning till en rad specialiserade artiklar som behandlar enskilda fyndgrupper.

En lång rad olika fyndgrupper behandlas som guldrakteater, guldgubbar, fibulor och nålar, vapenutrustning glas och pärlor, keramik, kirurgiska redskap, runstav, vikter och bitmetall, fynd från vikingatid och mynt. Artiklarna är genomgående skrivna av specialister och ger en god om än kortfattad bild av de olika företeelserna.

Särskilt värda att uppmärksammas här är artiklarna "Guldrakteater", "Guldgubbar" och "Bland Europas eliter". Att guldrakteater och framför allt guldgubbarna får särskild uppmärksamhet är förstås helt naturligt. Båda föremålstyperna är exkluderade

siva små föremål i tidens mest prestigefyllda material och visar med sin rika bildvärld på aspekter av järnålderssamhället som vi i regel har mycket svårt att få tillgång till. På Sorte Muld har den största samlingen guldgubbar i världen hittats. Sorte Mulds guldgubbar framkom i ett tjockt kulturlager med en stark inblandning av lerklining, som uppenbarligen stammar från en byggnad, belägen på områdets högsta punkt. I det skånska Uppåkra har det visat sig att guldgubbar har en direkt anknytning till en byggnad, som på grund av många olika särdrag har kommit att betecknas som en kult- eller ceremonibyggnad. Det är inte orimligt att fynden från Sorte Muld kan tolkas på samma sätt. De små bilderna, ofta människor, nakna eller klädda i dräkter med väl utförda detaljer, och med olika slag av gester och attribut är fantasiväckande och olika tolkningsförslag har framförts. Det är högst sannolikt att de framställts med direkt avsikt att använts i kultiska eller ceremoniella handlingar. De kan ses som ett handfast tecken på kontakt mellan gudar och människor. De kan ha varit personliga offergåvor men kan också vara en manifestering av olika rättsliga handlingar, ingående av äktenskap till exempel.

Artikeln "Bland Europas elite" sätter in Sorte Muld i ett större perspektiv och presenterar skandinaviska och kontinentala järnålderscentra, hantverkets roll, kontaktnät och handel. Genom fynden får vi en glimt av ceremonier med mera knutna till furstens liv som den högsta världsliga och religiösa ledaren. Umgänge med andra furstar, till exempel i form av gästabud, har varit en viktig del av tillvaron. Guldgubbar och vapenoffer ger inblickar i den rituella sfären. Handeln har bland annat omfattat import av bronsskrot och en hand från en romersk staty är ett spektakulärt fynd. Vidsträckt kontakt med Skandinavien, det baltiska området, Östersjöns öar och kustområden speglas i fynden. Glas visar på kontakter med Väst- och Sydeuropa.

Bakom allt det främmande materialet kan anas långsträckta giftermålsförbindelser och kanske legosoldater som kämpade med eller mot romarna vid Limes.

Andra artiklar diskuterar gravar och bebyggelse. En förbryllande paradox beträffande flera av järnålderns så kallade centrala platser är avsaknaden av gravar. En förklaring kan vara att gravplatserna legat avskilda från boplatser. För att belysa denna frågan kan landskapsanalys vara ett viktigt redskap, alltså en undersökning av hur dåtidens landskap såg ut. Det är viktigt att komma ihåg att nutidens landskap, kring Sorte Muld, liksom på många andra håll har dränerats så att tidigare vattendrag och våtmarker försvunnits. Sorte Muld är också omgivet av gravhögar, som allmänt brukas räkas till bronsåldern men det är också helt möjligt att vissa av dem kan stamma från järnåldern. I artikeln anføres en rad exempel på rikt utrustade järnåldersgravar i hög. En möjlighet är förstås att gravarna från Sorte Mulds storhetstid anlagts så att spår av dem inte kan identifieras i nutid. Frågan kring gravarna visar att det fortfarande finns viktiga frågor som väntar på sin lösning.

Utgrävningen på Fuglesangsageren gav, trots stora problem, spåren av flera mindre hus. Dessa har uppförts vid olika tidpunkter och man kan här följa bebyggelsen från 400- till första delen av 600-talet. Att bebyggelsen inte kan följas längre fram i tiden beror sannolikt på att de senare lagren plöjts bort. I närheten av dessa husen framkom 2001 ett fynd av guldraketeater, guldmynt, hängsmycken och guldpärllor invecklade i en sammanböjd silverskiva. Senare framkom ytterligare en brakteatskatt i området. De små stolpbyggda husen med rikliga fynd, sannolikt deponeeringar, har paralleller på andra platser som Dankirke vid Ribe eller Gudme på Fyn och Uppåkra i Skåne. Författaren föreslår att denna typ av hus kan ses som en form av privat hallbyggnad, knuten till en gårdsenhet, där värden kunde motta gäs-

ter och hålla dryckesgillen, så som det till exempel beskrivs i det anglosaxiska Beowulfkvädet.

I ett avsnitt om bebyggelsen beskrivs Sorte Muld som ett centrum under 1000 år. Det långa tidsperspektivet delar platsen med andra sydsandinaviska centralplatser. Naturligtvis har platsen genomgått stora förändringar under det långa tidsavsnittet. En serie utbredningskartor visar hur fyndmängd och utbredning fluktuerar med en försiktig början i förromersk järnålder, ökning under kommande århundraden och en storhetstid i germansk järnålder och en avtagande fyndmängd därefter. Bebyggelsen på Bornholm i germansk järnålder uppvisar en hel rad boplatser och lokala centra. En utmaning för framtida forskning blir att undersöka hur dessa centra förhållit sig till öns dominerande plats, Sorte Muld.

Några specialartiklar behandlar forskningshistoriken. I artikeln "Sorte Muld-projektet" beskrivs projektet, som startade 2002 som ett samarbete mellan Bornholms Museum, Köpenhamns universitet och Kulturarvstyrelsen. Syftet är att skapa en överblick över och tillgängliggöra fyndmaterialet och samtidigt att bana vägen för skydd av denna, en av Danmarks största och finaste järnåldersboplatser. En helt central uppgift har varit att skapa en databas över fyndmaterialet. Denna omfattar idag över 18 000 föremål. Till vart föremål anges lokalitet, föremålstyp, material och datering. Till dessa övergripande kategorier finns också en lång rad underkategorier. För en stor del av materialet finns också fotografier. Viktigt är att fyndkoordinaterna för de olika föremålen är angivna och att det därigenom är möjligt att upprätta utbredningskartor, till exempel av bestämda föremålstyper eller av allt material från en bestämd period, till exempel yngre germansk järnålder.

En av huvuduppgifterna för projektet är, som nämnts, att undersöka hur platsen ska bevaras för framtiden. Här är samarbete

med markägarna av yttersta betydelse. Sorte Muld-platsen är ju idag ett aktivt jordbruksområde. Skonsamma plöjningsmetoder och odlingsmetoder är viktigt och området övervakas kontinuerligt för att följa en eventuell jorderosion.

Bornholms arkeologi och Sorte Muld i synnerhet är knappast tänkbar utan amatörarkeologernas insatser. Föreningen Bornholms amatörarkeologer har utfört mycket betydande insatser och särskilt deras arbete med metalldetektorer gör att de snarare ska betecknas som detektorspecialister än som amatörer. Det har visat sig av att de också fått uppdrag på många av Skandinavians mest prestigefyllda järnåldersboplatser.

Bokens sista kapitel är skriven av Jeppe Gitz-Johansen – grannen till Sorte Muld. Detta är ett värdefullt bidrag. Det förmedlar på ett insiktsfullt sätt hur känslan av tidsdjup och tidsperspektiv tillför något väsentligt för förståelsen av den egna platsen i tillvaron.

"Meningen med at grave i fortiden er jo i sidste ende at fortælle historier og om muligt at sikre det værdifulde for eftertiden. Gravhøjene er bevarade, de anses for væsentlige, men hvad vil der mon ske med Sorte Muld?"

Boken Sorte Muld ger på ett förtjänstfullt sätt en mångsidig bild av de omfattande undersökningar som under en lång tid bedrivits på detta synnerligen viktiga plats. Den ger en översikt av de viktigaste resultaten samt perspektiven för framtiden. Det är bara att lyckönska till detta men den omfattande, vetenskapliga publikationen med detaljerad redovisning av material och anläggningar och diskussioner kring dem känns mycket angelägen.

Birgitta Hårdh

Institutionen för Arkeologi och
Antikens Historia
Lunds universitet

Michael Andersen og Poul Otto Nielsen (red.): *Danefæ. Skatte fra den danske muld*. København 2010. 280 sider. ISBN 978-87-02-10123-2. Pris: 350 DKK.

Under enevælden blev bøger ganske ofte ved svulmende tirader dedikeret til monarken; om ikke andet så for at vise censuren sin velvilje. Nu om stunder er det mest ved festlige lejligheder såsom runde fødselsdage. Nærværende hyldest er da også blevet til i forbindelse med højtideligholdelsen af Hendes Majestæt Dronning Margrethe 2.'s halvfjerdsårs fødselsdag i 2010 og er at betragte som Nationalmuseets officielle litterære hæder og fejring af dansk arkæologis mest fornemme udøver. Bogen blev overrakt Dronningen på Nationalmuseet den 8. oktober 2010 ved åbningen af udstillingen *Dronning Margrethe og arkæologien*, der forinden havde været vist på Moesgård Museum.

Det er ikke første gang, der skrives en bog om danefæ, eller som det konsekvent skrives i nærværende bog *Danefæ* – med stort D – og det er ej heller første gang, at der skrives en bog om danefæ dedikeret til Dronningen. I 1980 udkom bogen *Danefæ* (redigeret af daværende rigsantikvar P.V. Glob) i anledning af Dronningens fyrreårs fødselsdag, og i en sammenligning de to bøger imellem, må prisen uden for al tvivl gives til den netop udkomne. Den er i sit hele udstyr smukkere og mere lækker, og hvor de enkelte artikler i den ældre bog nøjsomt må holde sig inden for én sides tekst og med et billede af genstanden på den modstående side, er man mere ødsel i den nye bog. De enkelte artiklers længde varierer alt efter emnet, og teksten er garneret med mange fotos og tegninger, der sammen med den generelle gode opsætning giver et appetitligt udseende.

Bogen består af 53 kapitler skrevet af forskellige forfattere, hvoraf hovedparten er ansatte på Nationalmuseet. Gennem bogens 280 sider fremstilles 50 af landets mest enestående fund i kronologisk ræk-

kefølge, og man har tilstræbt at præsentere nyere fund således, at der næsten ingen overlapning er til den ældre udgivelse om samme emne.

Ordet danefæ er et underligt gammeldags ord, der på paradoksal vis stadigvæk forstås af de fleste, mens andre afledninger af ordet: liggendefæ, tandfæ eller den faste ordvending fjør og fæ, næppe giver genklang hos mange. Ordets første led betyder ikke, som det ofte antages, danernes eller de danskes, men derimod “dødt” i betydningen herreløst, og fæ betyder ejendoms, gods eller formue; danefæ er altså værdigenstande uden kendt ejermand – og som alle ved, tilfalder sådanne genstande kongen eller i vore dage staten.

I bogens første kapitler bringes en gennemgang af danefæloven, der i sin grund stammer fra Jyske Lov, men selve ordet danefæ optræder i lovmæssig sammenhæng første gang i Christian 5.s Danske Lov fra 1683. Loven er flere gange udvidet og præciseret, senest i forbindelse med Museumsloven af 1984, hvor for første gang genstande af andre materialer end ædle metaller, udtrykkeligt er omfattet af loven, skønt det dog skal nævnes, at sådanne fund også før præciseringen i enkelte tilfælde blev erklæret for danefæ. Dette aspekt afspejles tydeligt i bogen, hvor vi får præsenteret adskillige danefæ, der hverken er af sølv, guld eller ædle stene, men derimod af jern, bly, tak, tand og rav. Ved en umiddelbar betragtning kan sådanne fund måske syne af mindre, men ikke desto mindre er de danefæ og rummer spændende historier. På den måde afspejler værket i højere grad mangfoldigheden i genstandstyperne, end vi er vant til fra ældre publikationer. Men det er, som det sig hør og bør, når der er tale om danefæ, fortsat metallerne, der dominerer, hvilket ikke mindst skyldes de meget dygtige og flittige detektorbrugere, hvoraf rigtig mange heldigvis har et glimrende samarbejde med de lokale museer. Man forbløffes til stadighed over de store mængder af enestående fund, der fra en

tilsyneladende udtømmelig kilde kan fremgraves af den danske muld.

Det siger sig selv, at det ikke er muligt på denne plads at anmelde alle bidrag, og her skal blot et par mere generelle betragtninger gøres. Bogen må antages at henvende sig til den interesserede, men ikke faguddannede læser, og fælles for bogen og dens forskellige kapitler er da også velskrevne bidrag præget af fortælleglæde, der smitter og giver lyst til yderligere fordybelse. Det er næppe tanken, at bogen skal læses i et stræk, men derimod nydes i småbidder, hvorfor man kan leve med visse gentagelser; ingen behøver i hvert fald at betvivle, at vikingerne vurderede sølv og sølvmonter ud fra deres vægt og ikke ud fra deres i hjemlandet tildelte værdi! Ikke alle bidrag holder sig målgruppen helt skarpt for øje, og en til tider stor brug af fagudtryk og besværlige fremmedord hæmmer læsningen for lægmand; eksempelvis udtrykket *polyedriske vægtlodder*, der muligvis, i den sammenhæng hvori det optræder, betyder, at lodderne ikke er runde? Det hører dog til undtagelserne, og langt de fleste forfattere holder tungen lige i munden. Hvis et særligt sted skal nævnes, må det næsten være Flemming Kauls kapitel om helleristningsstenen fra Rughaven, skrevet som det er, i et beundringsværdigt enkelt sprog, der alligevel formidler en kompleks problemstilling, så alle kan være med. Smukt!

Bogen afsluttes med noter og henvisninger til de enkelte kapitler. Noget optimistisk tilføjes, at man kan finde yderligere fundoplysninger i Kulturarvsstyrelsens database "Fund og Fortidsminder" ved brug af det stednummer, der tilføjes i noterne for de danefæ, der har sikker kontekst. Denne udvidede service er i sandhed forbeholdt de få, da det for nuværende kun er museumsansatte, der kan foretage disse søgninger. Men man kan jo håbe på, at det bedrer sig, så også disse oplysninger kan anvendes af den interesserede læser.

Enkelte ting kan dog ærgre: Ved alt for få bidrag er der ordentligt kortmateriale, og

generelt savnes oversigtskort med de i teksten nævnte lokaliteter; det er ikke nødvendigvis alle, der ved, hvor Lild Strand i Hanherred helt præcist skal lokaliseres eller Jægstrup Bæk i Midtjylland, ligesom nogle måske kunne have problemer med at stedfæste Limoges i Frankrig. Dobbelt irriterende er det, at når der så en sjælden gang faktisk vises kort, er de behæftet med mangler; på kortet over udbredelsen af romerske mønter i Danmark mangler Bornholm simpelthen, skønt det i teksten udtrykkeligt nævnes, at lokaliteten Sorte Muld, som et af få steder i landet, har givet flere hundrede mønter! Og i artiklen om sølvskatten fra Tissø vises et ganske lille udsnit af det kæmpemæssige område, som de mange udgravninger dækker; et udsnit der oprigtig talt kun giver ringe mening.

Når jeg nu ovenfor helt tilfældigt nævner Lild Strand, må jeg også beklage, at man ikke nåede at afsløre bedrageriet om den falske ravbjørn fra netop denne lokalitet, inden bogen kom i trykken; det havde gjort den i forvejen spændende historie om ravbjørne endnu mere forunderlig; men det skal selvsagt ikke lægges forfatteren, Peter Vang Petersen, til last.

Samlet set må bogen uden forbehold anbefales til alle, der interesserer sig for de pragtfulde genstande og deres forunderlige historier, genstande der uden ophør synes at dukke frem af Danmarks muld og mosejord. Mon ikke Dronningen er tilfreds med sin gave!

Lars Krants Larsen
Moesgård Museum

Liv Appel & Kjartan Langsted (red.):
Ressourcer og kulturkontakter. Arkæologi rundt om Skagerrak og Kattegat. Kulturhistoriske skrifter fra Nordsjælland 1. Gilleleje 2011. 168 sider. ISBN 978-87-91492-09-9. Pris: 180 DKK.

Ideen om at overskride arkæologiens nationale grænser ved at fokusere på transnati-

onale, maritimt bårne kontakter er lige så god, som den er oplagt, men alle, der har gjort forsøget, ved, at det kan være vanskeligt at virkeliggøre projekterne. Derfor er der grund til at glæde sig oprigtigt over, at symposieberetningen "Ressourcer og Kulturkontakter: Arkæologi rundt om Skagerrak og Kattegat" netop er udkommet. Bogen er anden udgivelse i serien "Arkæologi rundt om Skagerrak og Kattegat", hvis erklærede mål er at forbinde den arkæologiske forskning omkring disse farvande på tværs af landegrænserne. Bag symposiet og symposieberetningens udgivelse står Gilleleje Museum, der jo har en lang tradition for arbejdet med det maritime. Symposiet løb af stabelen i 2006, så færdiggørelsen af symposieberetningen har trukket lidt ud. Det er selvfølgelig synd for deltagerne og for læserne, der har ventet i spænding, men sådan er virkeligheden jo for mange publikationer, der skal passes ind i et travlt arbejdsliv, så lad os nu glæde os over, at publikationen er udkommet, og at redaktionen er up-to-date.

Symposieberetningen består af et forord ved redaktøren, samt 12 artikler med forfattere fra Danmark, Norge og Sverige. Bidragyderne er arkæologer (både klassikere, forhistorikere og middelalder/historiske), historikere og naturvidenskabsfolk, og som sådan er publikationen (tvær)faglig i den traditionelle forstand. Bogen er tydeligt skrevet af fagfolk til fagfolk, og den præmis skal man købe, men det er der jo ikke noget i vejen med: det opleves faktisk rigtig rart under læsningen at kunne fokusere på de klassiske discipliner (men anmelderen er også arkæolog). Bogen er kronologisk opbygget, begyndende med stenalderen og sluttende med middelalderen, men tyngdepunktet ligger i vikingetid og middelalder med otte af de 12 indlæg indenfor disse tidsperioder, mens yngre stenalder og romersk og germansk jernalder har én hver. At publikationen dækker så bredt kronologisk er en styrke, for det medfører, at det bliver muligt at få øjnene

op for nogle lange linjer, der overskrider periodeskel, der jo iblandt bliver en forhindring for at se fornuftige perspektiver. Tanken bag den brede kronologiske dækning er vel netop, at det samlede værk skal virke kalejdoskopisk, så indlæggene kaster nyt og tankevækkende lys på hinanden. Risikoen er selvfølgelig så, at værket i stedet for kalejdoskopisk bliver fragmentarisk, men her lykkes det langt hen ad vejen at holde balancen, så indlæggene befrugter hinanden. Den kronologiske opbygning betyder selvfølgelig også, at den, der kun er interesseret i bestemte tidsperioder, har let ved at orientere sig, og det er der vel også nogle, der bliver glade for.

Symposieberetningen indledes med en artikel om grubekeramiske kontakter over havet (Rune Iversen). Herefter følger de søværts forbindelser over Skagerrak i oldtiden (Einar Østmo), romernes Sinus Codanus som belysning af forholdet mellem skriftlige kilder og arkæologi evidens (Søren Skriver Tillisch) og Guldbådene fra Nors som indikator for eksistensen af udspændte stammebåde i germansk jernalder (Morten Ravn). Herefter følger bidrag om kulturkontakt over Skagerrak-Kattegat i vikingetiden (Anne Pedersen), studie af Bøleskibet – og brynesteneksport fra Norge (Pål Nymoen), og om lokalisering af to vikingtidige handelspladser på ruten Kaupang-Hedeby (Anna-Lena Gerdin & Henrik Zedig). Så går det til vikingetidens rejsehastighed over Skagerrak og Kattegat (Anton Englert), der efterfølges af levnene efter sæsonmæssigt fiskeri på Hallands Väderö (Victor Svedberg). Herefter går vi til symposieberetningens eneste naturvidenskabelige indlæg om en dendrokronologisk grundkurve for sørlandsk eg (Claudia Baittinger, Niels Bonde, & Frans-Arne Stylegar), der følges af en GIS-model af middelalderens kystbebyggelse (Bo Ejstrud & Mette Busch), og endelig afsluttes bindet med udviklingen fra sæson- til helårsfiskeri på Sjællands nordkyst (Liv Appel & Søren Frandsen).

Som det vel er fremgået, kommer indlæggene vidt omkring tematisk, og de giver indtryk af at være forfattet af alt lige fra modne forskere til folk, der på konferencetidspunktet formodentlig har befundet sig et sted i et uddannelsesforløb. Artiklerne er af varierende indholdsmæssig bredde, og stilen og fortælleglæden er også varierende, men det er konferencepublikationers præmis, at de er sammensat af det, der interesserer lige nu, og det rækker så fra bredt anlagte studier af nærmest klassiske problematikker til meget specialiserede indlæg. Læseren bliver godt orienteret af Iversens tematisk brede artikel om grube-keramiske kontakter. Skriver Tillischs indlæg havde man måske ikke lige set komme i den sammenhæng, men forholdet mellem ting og tekst er en gammel kending i historisk arkæologi, og her belyses det så ud fra den klassiske arkæologi, hvilket er ganske spændende. Sejl og sejlskibe behandles i indlæggene af Østmo, Ravn, Nymoen og Englert. Det bredeste anslag findes i Østmos bidrag, og det er nok denne, som den læser, der gerne vil introduceres til skibe og det maritime, med fordel kan begynde med. Ravns indlæg om guldbådenes datering og hvad de indikerer om skibstyper hører til i den mere specialiserede afdeling, mens Nymoens bidrag giver en fin, indgående gennemgang af brynestekporten, og Englerts bidrag om rejsehastigheder giver et godt perspektiv til de øvrige. Den vigtige norske tømmereksport, og opbygningen af en dendrokronologisk kurve, belyses så i Baittinger, Bonde & Stylegars bidrag.

Det vil gå for vidt at komme indgående ind på de enkelte indlæg, men set fra denne anmelders synspunkt er især indlæggene om kystens ressourcer i vikingetid og middelalder velfungerende i deres indre sammenhæng, formidling og fortælleglæde. Gilleleje Museum har gennem årene undersøgt en række kystbebyggelser med betydeligt potentiale, og det er godt at se dem præsenteret og sat i relation til de historiske

kilder, som det gøres i Appels & Frandsens velfungerende indlæg. Det er også godt at se dem i sammenhæng med især Ejstuds & Buschs model af kystbebyggelsen, der på udmærket vis demonstrerer opbygningen og anvendeligheden af GIS-modellen, og med Svedbergs præsentation af potentialet i fiskepladser af Hallands Väderö. Perspektivet bliver udmærket udvidet med Gerdin & Zedigs bidrag om vestsvenske handelspladser, et led i en større undersøgelse, og med Pedersens indlæg om kulturkontakterne i vikingetiden. I det hele taget er det tydeligt, at vikingetiden og middelalderen taler bedst sammen i publikationen, hvilket naturligvis hænger sammen med, at de mange indlæg om disse tidsperioder tillader en bredere belysning.

Bogen skal have ros for sine illustrationer – i farver – sit fine kortmateriale og de engelske resumeer. A4-formatet tillader en tospaltet opsætning, og det er et godt valg, der giver et roligt og læsevenligt sidebillede. Men der er altid punkter, hvor en læser kunne ønske sig mere. En forfatterpræsentation ville have været en velkommen service til læseren, ikke mindst i et så – i vores egen verden – varieret deltagerfelt som dette. Det ville også have været en god service at få den tematiske sammenhæng mellem indlæggene endnu mere fremhævet, end den er, evt. bare gennem et aftryk af seminarprogrammet. Men disse oplysninger kan selvfølgelig googles, så værre er det ikke.

Deltagerne, og Gilleleje Museum, der har stået for redaktionen, kan med god ret være tilfredse med publikationen. Den er et fint bidrag til – og et resultat af – et frugtbart nordisk samarbejde, som vi forhåbentligt vil se mere til i de kommende år, og den anbefales til alle med interesse for sammenhængen mellem kyst og kultur fra stenalder til middelalder.

Jette Linaa
Ceramics & Culture

Ute Arents & Silke Eisenschmidt: *Die Gräber von Haithabu*. Band 1: Text, Literatur. 368 sidor. Band 2: Katalog, Listen, Tafeln, Beilagen. 430 sidor. Neumünster 2010. ISBN 978-3529-01415-4. Pris: 1260 SEK.

Handelsplatsen Haithabu, eller Hedeby på svenska, är en av de platser som formar vår uppfattning av vikingatiden. Hedeby har, liksom sina paralleller Ribe, Kaupang och Birka, stått i fokus för forskning och utgrävningar under lång tid. Tillsammans ger dessa platser, och flera andra i samma slag, en bild av kontakter, nätverk, handel och diplomati. Även om de inte är städer i medeltida mening, med stadsprivilegier etc, har platserna ändå karaktären av en stad, både vad det gäller uppbyggnad och befolkning. Det arkeologiska fyndmaterialet från dessa platser utgör en stor källa till kunskap kring vikingatidens människor. Mängden och komplexiteten i föremål och kontexter gör materialet ständigt aktuellt.

Ute Arents och Silke Eisenschmidt har i *Die Gräber von Haithabu* företagit sig att sammanställa de ca 1350 av Hedebyns gravar som undersökts under en tidsperiod av över 150 år (1812 – 1970). Verket siktar till att ge en överblick över gravarnas placering, innehåll och datering, men författarna gör även en rad tolkningar och synteser som lyfter *Die Gräber* från att vara en ren materialpublikation. Det är ett ambitiöst arbete som sätter arkeologin och det arkeologiska materialet i centrum. För oss som formats av Arbmans Birka *Die Gräber* (Stockholm 1941 – 1943) framstår värdet av en publikation av den här typen som uppenbart. Arents och Eisenschmidt har även nyttjat möjligheten att problematisera och sätta gravarna i relation till bosättningen. Författarna har på många sätt haft ett mer komplicerat uppdrag än Arbman hade på sin tid. Undersökningarna i Hedeby har utförts av flera olika arkeologer, och det stora tidsspannet har säkerligen inne-

burit omfattande skillnader i metod, teori och förhållningssätt.

Die Gräber von Haithabu är indelad i två delar: text och katalog/planchverk. Indelningen är logisk och gör böckerna hanterliga. Det uttalade målet är att presentera samtliga undersökta gravar som en enhet. Textdelen inleder med en genomgång av bosättningen och dess topografi. I listform presenteras så de samtida skriftliga källor som nämner Hedeby. Här refereras även till Folke Hilbergs tolkningar av de geomagnetiska undersökningar som genomförts under senare år.

Kapitel 2 ägnas åt forskningsläget, med en genomgång av tidigare och pågående forskning. Indelade per gravfältsområde presenteras tidigare grävningar kort, och illustreras med både gamla och nya planer. Gravfynd och runstenar i Hedebyns närområde ges ett eget avsnitt i anslutning till forskningsläget. I kapitlets sammanfattning får läsaren en grafisk översikt över gravantal per gravfält och fyndfrekvens under de olika grävperioderna, något som verkligen bidrar till den allmänna förståelsen av platsen.

En förutsättning för vidare analyser av gravarna är, enligt författarna, en typologisk och kronologisk klassificering av föremålen i de individuella gravarna. Denna finner man i kapitel 3. Genomgången av fyndmaterialet visar att endast runt en femtedel av Hedebyns gravar innehåller gravgåvor. Detta, för en vikingatidsforskare mycket märkliga förhållande, sätter hela platsen Hedeby i perspektiv till platser som Birka, där gravar utan gravgåvor istället är i minoritet. Här saknas en mer djuplodande diskussion kring kulturella och religiösa skillnader mellan olika områden inom den vikingatida sfären.

Föremålsgrupperna presenteras under huvudrubrikerna vapen och hästuprustning, dräkt och personlig utsmyckning, hushållsredskap och personliga bruksföremål. För smycken och personlig utrustning finns grafiska presentationer av place-

ringar på kroppen, vilket ger utrymme för nya tolkningar.

Nästa stora uppgift är att reda ut de olika typer av gravformer som finns representerade i Hedeby (kap. 4). Vikingatiden är rik på gravformer, även om det traditionellt är brandgravskicket som dominerar. Hedeby markerar åter sin särställning då gravformerna till över 90% utgörs av skeltgravar (1247 skelettgravar och 98 brandgravar). Det vikingatida kammargravskicket, som i allt väsentligt tycks vara förknippat med de tidiga stadsliknande handelpplatserna, utgör en särskilt intressant grupp av gravar. Då majoriteten av de vikingatida kammargravarna i andra områden dateras till 900-talet ligger Hedebys motsvarigheter huvudsakligen placerade i 800-talet. Författarna föreslår att detta tidiga kammargravskick har att göra med närheten till saxiska områden, där gravskicket finns representerat redan på 700-talet.

Ett eget avsnitt ägnas åt markörer för gravarna ovan jord. Frågan om hur gravarna varit synliga för sin samtid är av stor betydelse. I en situation där själva placeringen av de döda tappat sin tidigare så viktiga koppling till gård och ätt, är det rimligt att anta att graven ändå fått någon form av synlig markör som tydliggjort den gravlagdes tillhörighet.

I kapitel 5 presenteras och diskuteras de olika gravfältens struktur och inbördes förhållanden. Här kompletteras de gamla arkeologiska rönen med nyproducerade spridningskartor, tabeller och grafiska presentationer på ett mycket förtjänstfullt sätt. Gravfältens struktur kompletteras med kortfattade synteser kring gravgåvor, gravarnas riktning och form etc.

Textdelens höjdpunkt är emellertid den kulturhistoriska tolkningen som presenteras i kapitel 6. Här diskuteras vad de arkeologiska undersökningarna och dess resultat har för betydelse för tolkningen av Hedeby's demografiska och etniska sammansättning, religiösa föreställningar och soci-

al organisation. Av särskilt intresse finner jag diskrepanserna mellan olika typer av material. Demografin skiljer sig beroende på om man utgår ifrån det arkeologiska eller det osteologiska materialet. Detsamma gäller identifierandet av olika etniska grupper. I de skriftliga källorna nämns en rad folkgrupper som är betydligt svårare att identifiera i det arkeologiska materialet. I ett sådant här sammanhang behöver man dock identifiera och karaktärisera typ-artefakter och typ-kontexter som definierar de respektive folkgrupperna. Det förutsätts att de som ligger begravda i Hedeby utgör stadens befolkning. Även om det i fallet Hedeby är troligt att så är fallet kan frågan ändå vara värd att väcka.

Kapitel 7 rymmer en översiktlig, kronologiskt uppbyggd sammanställning under rubriken slut betraktelse. Det finns flera goda ansatser att relatera Hedeby till sin samtid och sin region. Det större perspektivet saknas dock med paralleller till vad som händer i andra delar av den vikingatida världen.

Ett omfattande engelskt summary presenterar boken kapitel för kapitel och gör, tillsammans med bildmaterialet att boken kan nå en vidare läsekrets. Bokens bildtexter hade med fördel kunnat kompletteras med en engelsk översättning.

Katalogdelen har alla förutsättningar att bli ett referensverk, på samma sätt som Arbman's Die Gräber. För överskådlighe- tens skull hade det varit önskvärt att gravplanerna placerats i anslutning till texten kring den enskilda graven, nu blir det en hel del bläddrande. Ansatsen att syntetisera materialet är utmärkt, och som alltid när ett material blir överskådligt och enklare att hantera, väcks nya frågor och funderingar. Läsaren vill veta mer. Jag skulle gärna tagit del av Eisenschmidts och Arents hypoteser kring varför Hedeby på så många punkter avviker från sina paralleller och från sin tid. I arbetet med Die Gräber von Haithabu måste författarna både ställt frågor och dragit slutsatser som

låsaren mer än gärna skulle vilja ta del av. Ute Arents och Silke Eisenschmidts grundliga arbete med att sammanställa och publicera gravarna från Hedeby tillgängliggör ett stort och viktigt intressant arkeologiskt material för vidare forskning. Die Gräber von Haithabu har med sina två omfattande band alla möjligheter att bli ett standardverk som forskare kommer att referera till under lång tid framöver.

Charlotte Hedenstierna-Jonson
Historiska museet
Stockholm

Jan Albert Bakker: *Megalithic Research in the Netherlands, 1547-1911. From "Giant's Beds" and "Pillars of Hercules" to accurate investigations.* Leiden 2010. 325 sider. ISBN 978-90-8890-034-1. Pris: 370 DKK.

I denne bog ser den 75-årige hollandske megalitforsker Jan Bakker tilbage på, hvad hans forgængere har bedrevet på dette felt fra 1500-tallet og fremefter. Forfatteren, der i en menneskealder var ansat på Universiteit van Amsterdam, er her på hjemmebane, idet hans hovedforskning og omfattende skribentvirksomhed var og er koncentreret om de hollandske hunebedder i bredeste polyhistoriske forstand. Blandt de vægtigste publikationer skal nævnes "The TRB West Group. Studies in the chronology and geography of the makers of hunebeds and Tiefstich pottery" fra 1979 (genoptrykt 2009) og "The Dutch hunebedden, megalithic tombs of the Funnel Beaker Culture" fra 1992.

Hunebedder svarer tidsligt og kulturelt til vores jættestuer (3350-3050 f.Kr.), og er da også indordnet i samme kultur: tragt-bægerkulturen. Konstruktionsmæssigt er der ligeledes mange fællestræk: Aflange kamre overvejende orienteret øst-vest med indgang i den sydlige langside. Den mest iøjnefaldende forskel er, at en hunebed kun sjældent har været indkapslet i en

dækkende jordhøj, men har været omgivet af en lav, som regel aflang-oval, høj, hvor dækstenene har været synlige. Der er bevaret 53 hunebedder, alle mangler de dog sten. Dertil kommer en enkelt dysse og 24-28 sløjfede anlæg. Jan Bakker skønner, at der oprindeligt har været omkring 100 hunebedder i Holland. Udbredelsen er speciel, da de alle ligger i den nordøstligste del af landet, overvejende i provinsen Drenthe. Selve navnet hunebed er af middelalderlig oprindelse og betyder kæmpens seng eller grav.

Bogen er opdelt i flere dele: A: Generel introduktion (20 sider), B: Udforskningen af hollandske hunebedder før 1912 med to underafsnit B1 med generelle bemærkninger (11 sider), og B2 hvor der i 36 afsnit over 150 sider fortælles om publikationer, udgravninger, særlige hændelser, forskere m.m. fra Schonhovius (1547) til De Wilde (1904-1910). Derefter følger en epilog (10 sider) m.m. og et nyttigt appendiks 1 med en liste eller snarere et meget summarisk katalog over de hollandske hunebedder, og efter et tysk resumé (9 sider) følger appendiks 2 med et par rapporter fra 1809-12 om megalitgrave i Holsten og på Femern. Dertil kommer en litteraturliste og noter (særdeles udførlige!) samt et person- og stedregister. Bogen er forsynet med 68 illustrationer, flere meget spændende og uden kedelige udgravningsplaner, profiler o.lign. De rækker i tid fra 1579 og til i dag. Flere af illustrationerne er der så meget at sige om, at de har fået et appendiks (nr. 3) for sig selv på 10 sider! Bogen er utrolig gennemarbejdet og fuld af oplysninger af den ene og anden slags, men alligevel velskrevet og nem at læse og finde rundt i.

I året 1547 omtales en hollandsk hunebed første gang i et manuskript af Anthonius Schonhovius (ca. 1500-1557). Han er af den opfattelse, at de Herkules-søjler – *Columnae Herculis* – som omtales af Herodot i *Germania* 34, og som grangiveligt skulle ligge nær Rhinen og nogle store søer og helt ud til Oceanet, kan identificere-

res med en hunebed ved byen Rolde i Drenthe. Gangen – ikke hunebedden som sådan – er kaldt for Duvels Kut (Daemonis Cunnis på latin og Devil's Cunt på engelsk). Af hensyn til blufærdige læsere af Kuml skal jeg undlade at oversætte navnet til dansk. På et kort fra 1579 ses i det pågældende område et par søjler og de tilhørende navne.

Der skulle gå mere end 110 år, før hunebedderne igen optræder i litteraturen, da Johan Picardt (1600-1670) i 1660 får trykt den første Drenthe-historie, hvoraf en del er helliget glemte og skjulte *Antiquiteten*, heriblandt flere hunebedde, som han beskrev generelt under et. Picardt er blevet kaldt den første hollandske feltarkæolog. Især to ting huskes Picardt for. For det første de fint udførte kobberstik i hans bog, hvor man blandt andet ser kæmper bygge hunebedder. Disse gamle og meget sigende illustrationer, som sandsynligvis er udført af P. Holsteijn II, er siden vist igen og igen. For det andet at så mange hunebedder blev bevaret for eftertiden. Picardt og hans bog overbeviste nemlig andre intellektuelle og myndighederne om, at disse stensamlinger er noget ganske særligt – også internationalt – og at de var med til at gøre Drenthe-området til noget særligt. Dette skulle få afgørende betydning i 1730'erne, hvor træfronten i digerne ud til Nordsøen blev voldsomt angrebet af nytilkomne pæleorm, så store områder risikerede at blive oversvømmet. Digefronterne blev hurtigt ændret til svagt skrånende sider – som i dag – og beklædt med sten. Stenene hertil kom i begyndelsen blandt andet fra nogle hunebedder, hvis sten blev sprængt og slået til skærver, men heldigt nok greb Drenthe-myndighederne ind med en resolution i 1734, der generelt forbød ødelæggelse af hunebedderne. Resolutionen fik afgørende betydning fremover.

Jan Bakker omtaler flere undersøgelser, besigtigelser, restaureringer og publikationer af hunebedder i slutningen af 600-tallet og 1700-tallet, men det vil føre for vidt

at nævne dem alle her. Fremhæves skal dog Joannes van Lier (1726-1799) og hans bog "Oedheidkundige Brieven" (Antikvariske Breve) fra 1760. Brevene til en antikvarisk ven, Arnout Vosmaer (som udgav bogen og forsynede den med et forord og sine egne noter), tager udgangspunkt i en nyopdaget hunebed, som Van Lier havde undersøgt i 1756. Bogen var på 206 sider og forsynet med fem foldede plancher.

Nicolaus Westendorp (1773-1836) er en af de hollandske antikvarer, der har særlig relevans for dansk arkæologihistorie, idet han i bogen "Verhandeling ..." om hunebedder fra 1822 (2. udgave) arbejder med et to-periode system (stenalder, metalalder) og godt kender til Lucretius' teori om en sten-, bronze- og jernalder. Det endelige tre-periode system blev som bekendt lanceret i 1836 med "Ledetraad til nordisk Oldkyndighed" af danskeren Christian Jürgensen Thomsen, der imidlertid ikke – ifølge Jan Bakker – kunne læse hollandsk. For i 1971 købte Jan Bakker nemlig i et københavnsk antikvariat et eksemplar af Westendorps bog stemplet med ANT. TOPOGR.ARCHIV på titelbladet. Bogen havde altså været indlemmet i biblioteket på Oldnordisk Museum (forløber for Nationalmuseet), men var udstemplet herfra med endnu et stempel af samme art, anbragt på tværs af det første. Bogen var sprættet op til side 97 og var uden noter. Meget taler for, at Thomsen har haft bogen i hænderne, men har opgivet at læse videre i den. Westendorp foreslog også, at dækstenene på hunebedderne var bragt på plads via ramper, en teori som ellers traditionelt tilskrives den senere danske kong Frederik 7.

Leonhardt Johannes Friedrich Janssen (1806-69) var den første, som lavede en videnskabelig oversigt over de dengang ca. 50 hollandske hunebedder i bogen "Drenthsche Oudheden" (Drenthe Oldtidsminder), der udkom i 1848. En anden hollænder, Willem Jacobsz Hofdijk (1816-

1888), som skrev populære bøger om historie, men også var interesseret i hunebedder og var fortrolig med litteraturen herom, forfattede en bestseller "Ons Voor-geslacht" (Vores Forfædre), som skal nævnes her, da han var den første, der daterede hunebedderne korrekt til omkring 3000 f. Kr. Det gjorde han i 1859 – lysår før andre forskere – men selv om Hofdijk var en omhyggelig historiker, begrundede han ikke denne for sin tid meget tidlige datering.

I mellemtiden og de følgende år blev der af forskellige – både autoriserede og uautoriserede – gravet i hunebedderne, og de led stor overlast, men omkring 1870 lykkedes det staten og Drenthe-provinsen at erhverve dem alle på nær en. Man skulle tro, at de nu var sikret mod ødelæggelse, med mindre man er bekendt med, hvordan det gik med for eksempel Stonehenge og Newgrange, da de kom i State Care. Lucas Oldenhuis Gratama, som betegnes som Drenthe sagfører, politiker, lokalhistoriker og amatørarkæolog, havde et par år forinden skrevet et åbent brev til Drenthe-myndighederne om nødvendigt og tiltrængt tilsyn og vedligeholdelse af hunebedderne. Gratamas råd, som var inspireret af en tegning af "Avebury restored" (som han troede var et faktum, men som var et forslag), medførte, at mange hunebedder blev ødelagte ved restaurering af ikke-kyndige ved blandt andet at fjerne højfyld, som Gratama (fejlagtigt, baseret på Westendorps opfattelse) antog for at være flyvesand. Skår af lerkar lå og flød på overfladen bagefter.

Alt hunebedhalløj på dette tidspunkt var dog ikke det rene jammer. To englændere og begge erfarne antikvarer, William Collings Lukis (1817-1892) og Henry Edward Leigh Dryden (1819-1899), besøgte og registrerede i 1878 de hollandske hunebedder og oldsager derfra. Desværre var de drastiske restaureringer på dette tidspunkt fuldført. På tre uger lavede Dryden nøjagtige og omhyggelige planer af 40 hunebedder, dertil prospekter og et diagram over deres orientering, og Lukis tegnede i fuld

skala en mængde keramik og sten- og flintredskaber fra hunebedderne. Desværre blev Lukis og Drydens studier ikke publiceret på grund af trykkeomkostningerne.

Her i slutningen af 1800-taller bør også nævnes Willem Pleyte (1836-1903), der i årene 1877-1902 udgav et storværk om nederlandske mindesmærker fra de ældste tider til Karl den Store. Heri er alle hunebedderne afbildet ved excellente litografier, lavet på baggrund af fotos taget i 1874. Desuden var en mængde oldsager fra hunebedderne vist i tegning.

Willem Johannes de Wilde (1860-1936) blev pensioneret i 1902 i en alder af kun 42 år. Herefter gav han sig i kast med hunebeddernes arkitektur, kopierede Drydens planer og foretog nye opmålinger af de hunebedder, hvor tegningerne var blevet væk samt fotograferede dem alle, gav nye lokalitetsnavne, stedfæstede dem nøje på kort osv. Han beklagede sig i 1905 over den generelle manglende viden om sit favoritemne: "Vores hunebedder er en totalt glemt del af vores arkæologi; i virkeligheden kender vi ikke til de mest simple ting ved dem. Det er mere end på høje tid, at der gøres noget herved både praktisk, men især mentalt". Udsagnet er stadig gyldigt på dansk grund. Mine to døtre, der går i gymnasiet, fortæller, at mange af deres kammerater ikke ved, hvad en dysse er.

De Wilde beklagede sig også over den ødelæggelse, som uautoriserede gravninger i hunebedderne forårsagede. Han nævner i 1907 at have set forstyrrelser i så godt som alle hunebedderne. Lignende deprimerende udsagn om skattejægeres hærgen var fremsat allerede i 1870'erne af andre, der kerede sig om hunebeddernes ve og vel.

Jan Bakker standser sin gennemgang af hunebeddernes ældre udforskningshistorie med begyndelsen af en ny æra i 1912, hvor Jan Hendrik Holwerda (1873-1951) for første gang i Holland undersøgte et par hunebedder på en systematisk moderne måde, og de blev også året efter publiceret videnskabeligt fyldestgørende. Derefter ta-

ger den effektive Albert Egges van Giffen (1884–1973) over, men det er en helt anden historie; det skal dog lige nævnes, at han med hensyn til hunebedderne blev kendt for både det gode og det onde. Først det gode: storværket “De Hunebedden in Nederland” i to bind og et atlas, udgivet 1925–1927. Dernæst – nu kommer det onde – at han i sit livs efterår mellem 1952 og 1972 sammen med to tekniske assistenter restaurerede næsten alle hunebedderne. The grand old man, som Bakker skriver, blev aldrig tjekket af sin elever – Bakker var en af dem; og Van Giffen kunne uhindret grave i hunebedderne og bl.a. finde stenspor eller mulige stenspor efter for længst borttagne sten og erstatte dem med propper af cement. Skår af lerkar blev stort set ikke opsamlet. Og så var han besat af den idé, at hunebedderne oprindeligt var indkapslet i jordhøje.

Stakkels, stakkels hunebedden – skattegravere og velmenende antikvarer, arkæologer og restauratorer har været hårde ved dem!

Denne gennemgang af Jan Bakkers nyeste bog yder den langt fra retfærdighed, og en mængde udeladelser af emner, som ellers fylder meget i bogen, er foretaget af mig: Var hunebedderne altre eller grave? Var det kæmper, dæmoner eller almindelige mennesker, der byggede dem? Hvor kom disse mennesker fra? Hvor kom stene fra? Hvad med oldsagerne og de usædvanligt mange lerkar i hunebedderne? Hvad med tragtbægerkulturen? Hvad med fotograferingens indtog, som Bakker omtaler ret udførligt? Hvad med Sherratt’s model i epilogen? osv. osv.

Det er ikke let at få det hele med, og bliver man nogen sinde færdig? Jan Bakker (s. 197) har det svært med det, selv citerer han i sin egen oversættelse en nuværende hollandsk romanforfatter Maarten Hart for: *“But when writing, you are never ready. You are never completely satisfied with a written text and keep changing, improving, even in the galley proofs ... The liberating feeling: finito!*

never comes about. When something is laid aside for a rest, I am unremotely walking about, wishing to take it out, read it again and correct it, almost all the time.”

Selv bliver jeg heller aldrig helt færdig med denne bog.

Palle Eriksen
Ringkøbing-Skjern Museum

Anne S. Beck, Trine Borake, Lise Harvig og Ole Thirup Kastholm

(red.): Hvil i fred? Om kirkenedlæggelser og gravfred med afsæt i Skt. Mikkel kirkeruin i Roskilde. Roskilde 2010. 159 sider. ISBN 978-88563-23-8. Pris: 160 DKK

Umistelig siger vi om det dejlige menneske og den smukke ting, og vi ved, at vi mister. Ukrænkelig skriver forfatterne om graven og kirkebygningen og koncentrerer sig om at begrunde krænkelserne, forklare overgrebene med en etik som jesuiternes legendariske. Men de lægger i bogens tekster deres gerninger og deres hensigter og deres tanker om dem åbent frem, og det er prisværdigt, og det skal overvejelserne her handle om. En lægmands overvejelser, en række kommentarer fra en almindelig læser uden arkæologisk, filosofisk eller teologisk faglighed som fast grund under fødderne. Og det indbyder bogen udtrykkeligt til, den vil simpelthen “tage fat på en meget nødvendig etisk diskussion”, som Frank Birkebæk skriver i forordet, idet han med det samme i dækket referat henviser til nøglescenen i bogen, mødet mellem feltarkæologen og den anonyme tilskuer ved de blottede grave ved Skt. Mikkel Kirkes afdækkede ruiner. Dette navnløse menneske er en af dem, som dengang højtideligt begravede de døde. “Kunne I ikke bare lade de døde ligge”, lyder hans spørgsmål, og netop dette menneske interesserer en lægmand. Bogen er ikke så gennemført et essay, som dette antyder, den er, hvad Birkebæk udtrykkelig gør opmærksom på,

dels en publicering af Skt. Mikkel Kirke undersøgelserne, dels et oplæg til etisk diskussion af gravfreden og kirkenedlæggelserne, men ved gennemlæsning viser det sig, at dette krævende dobbeltgreb er det svage punkt. Den har svært ved at nå fra rapport til overvejelse.

Bogen er indrettet med ti artikler: Udgravningen ved Skt. Mikkel Kirke (Borake og Thirup Kastholm), den fysisk-antropologiske undersøgelse knyttet hertil (Pia Bennike og Lise Harvig), fredningsproblematikken generelt (Borake), etiske aspekter generelt (Harvig), gravfreden generelt og retrospektivt (Martin Wangsgaard Jürgensen), kirkenedlæggelser generelt og retrospektivt (Nils Engberg), kirkenedlæggelser generelt og kulturhistorisk (Beck), kirkenedlæggelser retrospektivt og aktuelt (Jes Wienberg), en formaning (Jan Lindhardt) og en opmuntring (Lærke Vaar Wiene) indrammet af et efterord (redaktørerne) og et forord (Birkebæk). Det er flot tænkt som en bue fra et essayistisk anslag, over to konventionelle undersøgelsesrapporter, gennem to leksikalsk prægede generelle redegørelser frem til to større tilbagekuende kulturhistoriske studier over henholdsvis gravfred og kirkenedlæggelse, hvilket kunne være en elegant måde at komme fra titlens ene emne til dens andet. Men det lykkes ikke, da de to tekster i midten slet ikke vægter lige og derfor uden tydelig dramatisk markering fører over i to redegørelser, den første generel og leksikalsk, den anden speciel om to cases udvidet med en stor eksempelsamling, hvorefter der sluttes med to essays, et personligt og et politisk samt et vigtigt efterord, som samler ideen og antyder litterære ambitioner. Alt i alt en fornem og ambitiøs konstruktion, som i sig selv stiller store krav til teksterne og til redaktionen.

Det begynder lige på og hårdt: Byen er et dynamisk rum, hvor der bygges og rives ned. Sådan er det, og nøgternt, i et påfaldende distanceret sprog med en del faglig jargon beretter Trine Borake og Ole Thi-

rup Kastholm tilbagekuende om de arkæologiske udgravninger af Skt. Mikkel Kirkes ruin, naturligvis med vægt på deres egen undersøgelse 2006-2007, stort set, må man tro, som undersøgelsesrapporten til museets interne brug er formuleret, men da der hist og her i teksten er alment forklarende bemærkninger, der røber et populærvidenskabeligt forsæt, har der enten hersket ubeslutsomhed om tekstens stilleje, eller tekstens genre har slet ikke været overvejet. Det vil vise sig som et generelt problem igennem hele bogen, som, måske bortset fra et enkelt egentligt kulturhistorisk essay, bestemt ikke er stilsikker sammenhængende. Og nu Borakes og Kastholms arkæologiske resultater, de må da vist siges at være sparsomme: Kirkens placering i byen bekræftes, der lægges et par nye strukturer til det ufuldendte billede af grundplanen og formodningen om, at der har været en trækirke før stenkirken afkræftes, men der var naturligvis anden aktivitet før stenkirken fra omkring 1150, der er imidlertid ikke formodninger om hvilken. Gravene er den markante fundgruppe, og det var dem, der gav de etiske problemer, for da fredningen på stedet kun gjaldt selve kirkeruinen, skulle begravelser truet af byggeri optages. Her satte museets ledelse sig igennem, det ville i de tilfælde, hvor en grav lå delvist uden for det aktuelle byggeris område, være uetisk at optage dele af de døde, så man undersøgte og fjernede i alt 59 hele begravelser. At udvide fredningen til at omfatte kirkegården kunne åbenbart ikke komme på tale, selv om det vel egentlig måtte være en nærliggende løsning på den etiske problemstilling, nu da kirkegårdens udstrækning, som det vises i artiklen, er let aflæselig i de særprægede matrikelskel. Bogens andet, egentlige emne, kirkenedlæggelser, behandles i det allersidste korte afsnit: "Kirkernes eksistens var betinget af efterspørgsel, og man havde antagelig ingen skrupler med at nedrive og genbruge materialerne fra disse indviede bygningsværker. Debatten om

kirkernes funktion og anvendelse i dag, hvor den faktiske brug af kirkerummene ikke står mål med antallet af kvadratmetre, kan således perspektiveres med historiske fortilfælde.” Det fremgår ikke, hvilke undersøgelser udsagnet hviler på, og er det hele en antagelse, kunne der lige så umiddelbart, som det er skrevet her, menes, at kirkernes eksistens og skæbne, såvel opførelse som nedrivning, også dengang hvilede på magtbud, at i dette tilfælde de nye magthavere efter borgerkrigen havde brug for arealet ved hovedgaden til deres formål. Skrupelløse? Ja, det er magthavere jo for det meste. Problemet ved den historiske perspektivering, som bogen har valgt som etisk argument, er, at det meget let ender i ræsonnementet: Jamen sådan har man altid gjort.

Begravelserne i kirken og på kirkegården udenfor var i alle undersøgelserne således den markante og krævende opgave. Lise Harvig og Pia Bennike skriver ud fra “skeletmateriale” fra 2006-2007 undersøgelsen om de gravlagte for at sige noget om levevilkårene i middelalderen. Efter først alment og principielt at have gjort rede for, hvordan de plejer at gøre med den slags materiale – vel over for en bredere gruppe læsere end fagfællerne – og således underforstået også har gjort med dette, sammenligner de, igen generelt, med skeletterne fra de tidligere undersøgelser på stedet. Så resumerer de fundomstændighederne som en noget unødvendig gentagelse af informationer fra arkæologernes tekst lige før, og det kan undre, hvor redaktørerne mon har været henne i dette, som det undrer, at de ydermere har sluppet selve undersøgelsesrapporten eller store dele af den tilsyneladende ubearbejdet og uden samlende overvejelse ind i teksten, som kommer til at vakle mellem videnskabelighed og forsøg på mere populær fremstilling, som ikke når et tillidvækkende essayistisk stade, vel også ret vanskeligt i en tekst, som må konkludere, at de antropologiske undersøgelser ikke bød på overraskelser.

Men Trine Borake påtager sig herefter tappert at få bogens status som diskussionsoplæg etableret, efter der således i to artikler opgaveloyal er gjort rede for de sparsomme arkæologiske og antropologiske resultater. Hun gør det i en kortfattet redegørelse for fredningsbestræbelsernes historie og vanskelige gennemskuelighed. Desværre er hendes tekst vanskeligt at læse, da hendes eksemplificeringer ikke er indlysende og hendes argumentation uklar. Men så bliver det spændende. I slutningen af sit essay rejser hun en alvorlig sag om manglende konsensus i Kulturarvsstyrelsen om forståelsen af Museumsloven med deraf følgende vilkårlig administration. Desværre er det ikke muligt i hendes summariske gennemgang af kontroversen, hvis det da er en kontrovers, at opfatte, hvad der er sket. Da det er essaysamlingens hovedanliggende, som centralt berøres, er det ærgerligt, og det er ydermere skuffende, at begivenheden ikke kan efterprøves umiddelbart, da der alene henvises til en mailkorrespondance i Roskilde Museums arkiv. Imidlertid er det en debatbog, der skrives her, og disse mails indhold burde have været citeret udførligt med navn på embedsmanden, så de uoverensstemte synspunkter var klart fremme med tilhørende argumentation, ikke blot summarisk parafraseret. Sagen burde være undersøgt, bør for så vidt fortsat undersøges. Det er både museets ret og pligt.

Bogens absolutte centrum er en replik ved undersøgelsesfeltet med de blotlagte begravelser. Vi er nu en tredjedel inde i fremstillingen og stadig i erindringen fra forberedelsen i forordet, og det er smukt efter det dramaturgiske skema. En tilskuer siger til en af arkæologerne: “Hvorfor skal I forstyrre gravene, kunne I ikke bare lade dem være i fred?” Det bliver Lise Harvigs udgangspunkt for det fjerde afsnit i bogen, et kort essay, hvor hun søger at gøre rede for de etiske aspekter ved arkæologiske undersøgelser af middelalderlige grave. Hun indrømmer, at hun var og er ude af stand

til at besvare mandens spørgsmål, hun har kun det argument, at hvis arkæologerne ikke gjorde det, ville andre, (altså her Jyske Bank og entreprenøren, men det skriver hun ikke) "respektløst og udokumenteret" ødelægge kirkeruinen og gravlæggelserne. Arkæologerne står altså for respektfuldhed og omhu med dokumentationen, lad os holde fast ved det, her er måske løsningen på det moralske dilemma. Kun må vi så skærpe vores krav til den respektfulde udgravningspraksis for eksempel ved afspærring og tildækning af de forsvarsløst blotlagte som værn mod uvedkommendes tilfældige nysgerrighed og ved blufærdig håndtering og afdæmpet intern sprogbrug under arbejdet samt skærpe kravene til dokumentationsarbejdets faste og ensartede rutiner og anstændige og dækkende offentlighedsformer. En begravelse er en begravelse af et individ, som naturligvis ikke reduceres til objekt ved at ligge i graven, ved at årene går. Harvig gennemgår summarisk og leksikalsk den etiske diskussion blandt arkæologer internationalt, og efterlyser vist nok en fastlagt arkæologisk forskningsetik. Hendes leksikalske oversigt er imidlertid kortfattet og løs, en egentlig skematisering ville have hjulpet vores svigtende overblik, en eksemplificering af de pligtbestemte etiske argumenter over for de formålsbestemte etiske argumenter ville have hjulpet. Men især ville i stedet for den noget belærende tone en funderende fremlæggelse af ordentlige bud på en personlig opfattelse af aspekterne og deres indbyrdes vægtning have tjent som bedre oplæg til den moralfilosofiske diskussion, som hun ønsker.

Martin Wangsgaard Jürgensen skriver med omfattende detaljeviden og overblik, men mærkeligt nok, næsten ironisk distanceret om forstyrrelse af gravfreden i middelalderen og under renæssancen, som det angives i essayets titel, men forinden gør han rede for periodens skiftende teologiske opfattelser af tilstandene efter døden, som sjælene gennemlever. Her kommer

omsorgen for begravelseshandlingen og for graven efterfølgende ind, og Wangsgaard Jürgensen beskriver det med viden og for så vidt loyalt, men nogen empati spores ikke i teksten, dens ærinde er formodentlig at levere et defensorat for bogens hovedanliggende, at krænkelser alle tider har fundet sted, så de, der foregår nu, er om ikke alle forsvarlige, så dog forståelige. Formen er det klassiske kulturhistoriske essay, og visse passager har ren Hugo Matthiessen stemning, og næsten som hos ham integreres den omfattende viden fra bevisstederne elegant i det danske sprogs præcision og musikalitet. Wangsgaard Jürgensen løfter en omfattende læsning op igennem gennemtænkhed og skriveglæde til litterær værkhøjde, så hans tekst er på alle måder bogens bedste og lettest læste og vel det eneste, som fuldt ud dækker bogens ambition. Håndfast tager han, når han vil definere begrebet gravfred, udgangspunkt i straffeloven, som meget relevant citeres, og det noteres som påfaldende, at det religiøse aspekt mangler, og det etiske er vagt funderet. Der er vi i dag, og hvordan kom vi dertil? Der begynder en interessant undersøgelse, som med udgangspunkt i det middelalderlige samfund fremlægges i stor ro: "Vil vi forstå gravens betydning, må vi derfor nok rette opmærksomheden mod selve kirkegården i sin helhed", det var kirkegården, ikke graven, som var hellig (og man mærker sig, at først her midt i bogen – som handler om kirkenedlæggelser og gravfred, diskuteres det hellige), og flytning af de døde var i sig selv ikke noget problem, når det var inden for den indviede kirkegård, de døde var en samlet gruppe, et fællesskab, som kirkegårdsdiget favnede. Wangsgaard Jürgensen tekst fører os på en mærkværdig rejse, hvor vi oplever "brydningen mellem et teologisk verdensbillede og en real, økonomisk såvel som social virkelighed," og præsenteres for Dødssyndsmændene i Benestad Kirke, så vi forstår, at kroppen er syndig, og følgelig med døden "tingsliggjort uden

direkte relation til det menneske, den engang tilhørte”, så at flytte de menneskelige rester til behuse, var accepteret, var det blot inden for diget eller muren. Jamen, tænker man så, hvordan og hvornår er pietetsfølelsen for den enkelte døde, den enkelte grav så kommet, for den er jo uden diskussion en realitet i dag? Jo, da man efter reformationen opgav sjælemesserne, som hidtil havde sikret det enkelte menneske mod at blive glemt, fastholdt den nye orden “gravens betydning som mindested”, og kirken udskilte døden og graven fra troslivet, opstillede “krav om sømmelige begravelser og kirkegårde”, men, læser vi, “gravfreden i nutidig forstand har altså rod i civilsamfundets overtagelse af kirkegården” og “gravfreden som koncept eller idé er antagelig urgammel, men som egentligt stadfæstet princip, hvilende på et teologisk grundlag, har den aldrig fæstnet sig i den kristne kultur.” Der fik man den!

Og aha, tænker man kommet hertil i læsningen. Første halvdel af bogen handler altså om gravfred, om dens udsathed og om dens historie. Anden halvdel handler så nok om kirkenedlæggelser. Og ja, Nils Engberg lægger for ved med naturligt udgangspunkt i Skt. Mikkel Kirkes skæbne at skrive om de mange kirkeforsvindinger i 1500-tallet som en del af den samfundsudvikling, reformationen satte i gang, eller måske rettere var en del af, tænker man lidt træt af den pludselige skolebogens mekanik nu, hvor man er en smule henført af vingefanget i foregående kapitel. Synspunktet i Engbergs mere kuldslåede tekst på den situation, som vi jo kender fra en række byer, er, at klostrene angribes af borgerkrigens vindere, kirker nedlægges, mange, mange i netop Roskilde. Vi får den kendte historie om nødvendigheden for prædikanterne af menighedens samlede tilstedeværelse og dermed behovet for store rum, som så fandtes i klosterkirkerne, hvilket blev mange af disse bygningers redning. Engberg skriver det ikke lige ud, men hans oplysninger taler tydeligt for, at

det var de nye magthaveres interesser, som drev udviklingen: “Byggegrunde inden for bygrænsen var værdifulde og eftertragtede, det var en motiverende faktor...”, men sjovt nok har Engberg bevaret sin skolelærdoms sympati for lutheranerne, som ønskede “menighedens aktive deltagelse” i messen, og nedladende arrogance over for katolikkerne: “... og messens mirakler og præsterens forbøn virkede, lige meget om det skete i overværelse af en menighed eller ej.”

Anna S. Beck skriver med udgangspunkt i Skt. Mikkel Kirke undersøgelsen og med monotone gentagelser (som hun burde have været mere opmærksom på som redaktør) om det, hun kalder det kulturhistoriske argument imod kirkenedlæggelser, et argument, hvori typisk indgår begreber som kulturarv, fredning, bevaring, historie og identitet. Teksten er selvfølgelig tænkt som et vigtigt led i bogens kollektive essayistik, de tilbageskuende skildringer skal i forbindelse med den nutidige debat, så redaktionens perspektiveringsformål (sådan har man altid gjort), kan tjene synspunktet, at ting er relative og ikke absolutte, heller ikke det hellige, som nu hedder kulturarv og er udsprunget af et temporært, nutidigt historiesyn. Teksten begiver sig i en påfaldende leksikalsk stil og belærende tone ud i lærebogsudredninger, og kun elevpligt tvinger læsningen videre, hvor læseren skal huske, at det upræcise “man” (her som mange steder i bogen) dækker over skribenter, ofte afhængige af magten, nogle gange del af magtens kynisme. Udredningerne går ud på at skematise historieopfattelsens paradigmeskift, især i 1700-tallet. Og konklusionen om historieopfattelsen bliver behændigt til argument for den alt-er-relativt holdning, som er tekstens.

Jes Wienberg lover i sit kapitels overskrift at koncentrere sig om ødekirkerne Mårup og Maglarup, men han svigter de to cases en smule og opregner i stedet snesevis af for så vidt både hver for sig og samlet meget værdifulde eksempler på og oplys-

ninger om kirkenedlæggelser i fortid og nutid, kaster materialet op i luften og lader det som beskrevet konfetti dale ned over siderne. Ok, man begynder da tålmodigt at læse forfra, men kører træt og farer vild. Undervejs imponerer et kort med danske middelalderkirker markeret med cirkler. Ødekirkerne har fået cirklerne farvet sort. Hvor er der mange! De ligger der i interessante fortætninger og fortyndinger. Det er så smukt, så tankevækkende – et billede på det umistelige, som vi mister og mister. Af de fem mulige skæbner for Mårup Kirke, som Wienberg opregner, tænker man, ville det bestemt have været bedst, om den var styrtet i havet, af de seks mulige skæbner for Maglarp Kirke ville det på samme måde have været at foretrække, at den af sig selv forfaldt til ruin, sten for sten. Moderne musealisering og nyromersk afsakralisering er i hvert fald en hån mod hellige huse. Så vidt med de to fremdragne eksempler, med hensyn til de mange andre, sker der det, at Wienbergs tekst mod slutningen kører fast i opsummeringer. Dermed sættes bogens fremdrift som samlet fremstilling næsten i stå en femtedel før slutningen. Sådant er vanskeligt at rette op.

Og selv om Jan Lindhardt i sit kapitel lige efter genfinder den frie litterære, essayistiske tone, er hans tekst lidt for kæk og alt for kortfattet til at redde storheden i det lange forløb. Myndigt fastslår han, at endnu er kun få kirker taget ud af gudstjenestebrug, og da danskere lever i en velfriseret parcelhuskultur, kan de ikke tåle at se et forfaldent hus. Den mentalitet vil måske redde kirkerne, for den renlige parcelhusmor, som sidder i ethvert menighedsråd, “vil nemlig ikke finde sig i, at kirken, hendes barndoms kirke og kirkegården, hvor slægten ligger og venter på opstandelsens dag, ikke er velholdt og vedligeholdt.” Såvel kirkebygning som kirkegård er altså, tænker man, uundværlige for den personlige andagt, og det betyder vel, at med mindre der ligefrem spærres af, kommer

de ikke sådan ud af brug. Lindhardt peger på tre problemer ved at opgive kirker: Mange af dem i affolkede sogne er mere end 800 år gamle, og ingen vil undvære dem i landskabet, kirkegårdene betyder fortsat meget for mange, og så er der det med mennesker, at de ikke kun tænker rationelt, de tænker også religiøst, og “kirkebygningen er for de fleste af os et helligt sted, som man ikke uden videre bruger til alt muligt andet. Der er forskel på huse.”

Omvendt, men i overensstemmelse med den generelle linje i bogen, skriver Lærke Vaar Wiene i sit kapitel med overvejelser over ny brug af kirker: “Bygningen er jo ikke hellig eller urørlig” med et for selvfølgeligt “jo”! For det er den netop for det religiøse menneske, mener vist nok både religionsvidenskaben og andre dele af den kristne teologi. Forfatteren medgiver, at hun selv er følelsesmæssigt involveret, at de døde mursten bærer erindringer med sig, men hun ved, at loven siger, at forkyndelsen er i centrum, så det fastholder hun, den er “kirkens puls og hjerte, men uden om og ved siden af bugter det sociale og kulturelle liv sig”. Ja, netop, tænker lægmanden, kirkearkitekturen er sin egen prædikenen, som kirkemusikken er det, og malerierne og skulpturerne er det. I andagten rum. Og “så længe der er interesse for bygningerne, er der ingen grund til at rive dem ned”. Vaar Wienes tekst, som således er den sidste i bogen, er ikke noget funderende og tvivlende essay, det er som et raskt politisk indlæg fra Kirkefonden, det tegner organisationens aktuelle holdning til ny brug af de smukke rum. Fint nok.

Det er en bog, som giver indtryk af at være en god bog, og som sådan begyndte jeg da også at læse den. Men det er ikke nogen god bog, og jeg fandt efterhånden ud af, at det forholder sig sådan, skulle så dernæst finde ud af, hvorfor ikke. Det var ikke så ligetil, men er dog blevet til en række indvendinger, som jeg har nævnt i det foregående, og det samler sig for mig til en generel modvilje over for bogens egentlige

dagsorden, at konstituere arkæologifaget og museumsvæsenet som dele af magtapparatet i det moderne samfund. Forfatterne ønsker det tydeligt, de argumenterer hver på sin måde (måske bortset fra Jan Lindhardt) som embedsmænd og politikere argumenterer, og de glemmer, de er videnskabsmænd og intellektuelle med helt andre ansvar. De påstår, de tjener samfundet, men de tjener magten, og det indser de spagfærdigt hist og her. Deres referencer viser, at de nok mest læser kolleger og tidligere embedsmænd af slagsen, akademikere i magtens tjeneste. I litteraturlisterne leder man forgæves efter ægte tvivlere og reelt anfægtede, der er ingen digtere, filosoffer eller kunstnere. Forfatterne skriver sig ind i et system, som ikke har vidensult og nagende tvivl som drivkraft, men konventionens selvfølgelige forventning om pæn og anstændig opførsel. Derfor ved de ikke, at de er oppe mod en vældig kraft, vores vedholdende anerkendelse af det hellige. Det hellige som noget ikke relativt, men som noget absolut. Kun Jan Lindhardt nævner det hellige som en selvfølge. Vaar Wiene polemiserer lidt skævt imod det ved med en henvisning til Matthæus at hævde, det er menighedens samvær, som er kirken, ikke bygningen. Men som Lindhardt ved og skriver, er den for det religiøse menneske et helligt sted. "Det hellige er mættet med væren", skriver Mircea Eliade, og det har han jo ret i, det hellige er koncentreret eksistens, og langt fra alle har glemt, at kirken er et helligt hus, kirkegården et helligt sted, graven ukrænkelig, alle dele indviede i stor alvor med mange vidners anerkendelse. Det ikke religiøse menneske møder med forundring det hellige, når det manifesterer sig samlet i en kirkebygning, på en gravplads eller som rester i sit eget sind. Det ikke religiøse menneske anfægtes, ved ikke præcist hvorfor, men det kan ikke uden at distancere sig ironisk eller udtrykkeligt tage betegnelse det hellige i sin mund eller bruge det i sin skrift ("...det hellige om man

vil", "... beskyttet mere abstrakt af 'det hellige', "... kirken opfattes som hellig – og helligheden synes at hænge fast"), så derfor viger bogen som sådan, dette store essay "Hvil i fred?", stort set uden om det mest afgørende, desværre.

Hvorfor skulle gravene forstyrres, kunne de ikke bare lade dem være i fred? Sådan spurgte manden i Roskilde. Han var ikke specielt interesseret i arkæologi, religionsvidenskab eller moralfilosofi. Han levede bare med begrebet det ukrænkelige som en selvfølge i sin dagligdag, ejede ikke den intellektuelle videnskabeligheds revirbeskyttende afgrænsninger og forsigtige forbehold. Fuldstændigt som inuitten Minik, der om Pearys indsamling mere end hundrede år tidligere bemærkede: "Da de tog os i land (i New York), tog de fem store tønder med – og de indeholdt knogler af vores folk, som var døde, og jeg havde set dem grave dem op af deres grave for at tage dem med. Da vi spurgte dem hvorfor, sagde de, at de tog dem med hertil for at lægge dem i pæne æsker, hvor de ville være i sikkerhed for evigt. Men jeg ved ikke, hvor de er nu. Vort land er koldt og stenet, men jeg tror nok, at det ville have været bedst for dem at blive liggende i de stengrave, mit folk havde lavet til dem."

Allan Berg Nielsen
Randers

Søren Bitsch Christensen (red.): *Ribe Bys Historie*, bd. 1-3. Skrifter om dansk byhistorie vol. 7-9. Esbjerg Kommune og Dansk Center for Byhistorie. Esbjerg 2010. Bd. 1: 325 sider; bd. 2: 372 sider; bd. 3: 381 sider. ISBN 978-87-89085-51-7. Pris: 399 DKK pr. bind, 999 DKK for bd. 1-3 samlet.

Ribe er som bekendt Danmarks ældste by, og byens 1300-års jubilæum blev i 2010 bl.a. fejret ved udgivelsen af et trebindsværk om byens historie. I en moderne form præsenteres her den nyeste viden.

Bind 1 beretter om byens forvandling fra en lille markedsplads ved Ribe Å's nordbred i 700-tallet, hvor der boede handlere, trælle og håndværkere til 1500-tallets blomstrende oksehandels- og domkirkeby. Byens grundlæggelse tidsfæstes ud fra dendrokronologiske dateringer af brøndtræ fældet mellem 704-710. Arkæologisk kan byen følges frem til ca. 850/860 for så vidt angår området på nordsiden af åen, men herefter er der et hul i de arkæologiske fund indtil 1000-årene, hvor fundene begynder at dukke op syd for åen. Det er som om, byen er borte i den nævnte periode, hvilket er noget af et paradoks, eftersom de skriftlige kilder nævner byen flere gange. Fra slutningen af 1000-årene og frem til renæssancen var Ribe en af landets største og vigtigste byer. Herefter går byen gradvist i stå og mister sin betydning lidt efter lidt. Tabet af hertugdømmerne efter krigen i 1864 fjernede med et slag Ribes naturlige opland mod øst og syd. Det var et hårdt slag for byen, og da staten kort efter anlagde en ny eksporthavn i Esbjerg, så blev det naturlige opland mod nord stærkt begrænset. Udviklingen og væksten foregik i Esbjerg, og i dag er Ribe efter kommunalreformen i 2007 endt som en del af Esbjerg Kommune.

De tre bind er opbygget ens med en tematisk opdeling, der gør det nemmere for læseren at danne sig et overblik over byens historie i den bestemte periode og samtidig følge et enkelt tema fra periode til periode.

Bind 1 dækker tidsrummet fra 710-1520. Det er en lang række forfattere, der har bidraget med bogens artikler. Det første afsnit (Landskab og byrummet) er overvejende skrevet af de to Ribe-arkæologer, Claus Feveile og Morten Søvsø. Det er de sluppet glimrende fra. Afsnittet fylder knap en tredjedel af bogen. Historikeren Ingrid Nielsen står bag næste afsnit ("Folk i Ribe"). Med hendes afsnit får vi sat navne på nogle af de mennesker, der levede i middelalderens Ribe. Man mærker, at forfatteren er særdeles godt inde i kildemate-

rialet vedrørende Ribe. Hun er da også forfatteren bag "Middelalderbyen Ribe", der udkom i 1985. Næste afsnit ("Magt og styre") har Jeppe Büchert Netterstrøm og Carsten Selch Jensen stået for. Også et grundigt og velskrevet afsnit. Afnittet om "Økonomi og erhverv" har Bjørn Poulsen taget sig af, og det sidste afsnit om "Bykultur og byliv" er Lars Bisgaards værk.

Bind 2 dækker tidsrummet 1520-1850. Altså fra tiden omkring reformationen til industrialismens indmarch i Ribe. Bogens hovedafsnit er følgende: "Ribe i verden"; "Landskabet og byrummet"; "Folk i Ribe"; "Konge, by og kirke – magt og styre"; "Økonomi og erhverv" og "Byliv og bykultur". Som nævnt samme tematiske opbygning som i bind 1 og nu med hele 14 forfattere. Også dette bind 2 er velskrevet.

Bind 3 dækker tidsrummet 1850-2010. Dvs. byens nyeste historie. Dette bind er opbygget efter samme skabelon som de to foregående bind. Til dette bind har 12 forfattere bidraget med artikler.

"Ribe Bys Historie" er blevet et vellykket værk. Flot præstation at Søren Bitsch Christensen har kunnet styre de mange forfattere, og har formået at indpasse deres bidrag, så de indgår i en letlæst helhed. Er man interesseret i Ribes historie, kan de tre bind stærkt anbefales.

Hans Skov
Moesgård Museum

Ole Crumlin-Pedersen: *Archaeology and the Sea in Scandinavia and Britain. A personal account.* Maritime Culture of the North 3. Rhind Lectures. The Viking Ship Museum in Roskilde in collaboration with The Society of Antiquaries of Scotland. Roskilde 2010. 184 sider. ISBN 978-87-85180-05-6. Pris: 349 DKK.

Ole Crumlin-Pedersen är självfallet ett överdådigt namn i den nordiska och internationella marinarkeologin eller som an-

mälaren helst vill säga, *den maritima arkeologin*. Det är få, om ens någon annan, som kan redogöra för hela det ämne som boken handlar om och ha undertiteln ovan, *a personal account*. Läsaren får nu ursäkta recensenten om jag delvis i denna anmälan blir lite personlig och kanske röjer insikter som kan påverka min framställning. Det är oundvikligt. Jag kom tidigt i kontakt med författaren till boken och jag har kunnat följa hans författarskap genom i stort sett alla år. Det var också han som mer än någon annan med positivt intresse stödde min egen inriktning kring *det maritima kulturlandskapet*, som avvek från det rådande paradigmet inom den maritima arkeologin, i huvudsak skeppsteknologi. Men min uppgift är här att recensera en intressant bok, inte att ägna mig åt "vänskapskorruption."

När Ole Crumlin-Pedersen publicerar en bok med denna titel är det nödvändigt att se upp bland kulturhistoriskt intresserade människor i gemen. Det är inte nog att forskare och arkeologer med maritima böjelser girigt bör sätta sig att läsa. Crumlin-Pedersen har nämligen i sitt författarskap många gånger visat att han kan göra sig förstådd även utanför forskarsamhället. Man får heller inte låta sig luras av att undertiteln är "A personal account," eftersom framställningen fyller högt ställda krav på stringens. Texten är, sin lättillgängliga form till trots, ett vetenskapligt inlägg och kommer att anmälas här som ett sådant. Det sker med fokus på sådant som anmäla- ren anser vara av speciellt intresse.

Boken är indelad i 6 avdelningar: I. Studying the archaeology of maritime cultures, II. Boats and ships before AD 800, III. Anglo-Saxon and Scandinavian longships, IV. The ships of Viking-Age and medieval traders and settlers, V. The maritime cultural landscape, VI. The ship as symbol in the Scandinavian Iron Age and Viking Age. Som synes är det mest skepp. Landskapet får bara ett litet, kortfattat avsnitt. Tematiken är liktydig med ämnen där Crumlin-Pedersen tidigare har publicerat

tungt vägande bidrag eller initierat andras forskning.

Boken är, som antytts, lättläst men verkar på grund av uppläggningsen lite ojämn. Det finns många upprepningar, speciellt i början. Bakgrunden till detta är att boken baserats på sex föreläsningar med olika temata, de så kallade Rhind Lectures vid Society of Antiquaries of Scotland i Edinburgh 2008. Detta är en prestigefull utmärkelse för författaren. Senast en nordisk forskare var inbjuden att avhålla sådana var den norske arkeologen Haakon Shetelig 1939, som då föreläste om Early Art of Scandinavia.

Urvalet av problem som nämns i denna anmälan rör i viss utsträckning de konstruktionsmässiga aspekterna av skepp som är författarens livsluft. Men de syftar betydligt längre än till att beskriva och analysera konstruktioner.

Crumlin-Pedersen bibehåller sin tidiga uppdelning i de nordvästeuropeiska "grundformerna" för fartyg sedan 1970-talet: 1) nordisk klink, 2) "protohul" (den bananformade typen) 3) "proto-cog" 4) barge, alltså pråm. Detta är inte direkt en diskussion om båtens genes, baserad på solid empiri, utan utgår snarast från en slags evolutionism. Kanske det hade varit anledning att här diskutera Fred Hockers begrepp för koggar som "bottom-based?" (jf. Hocker, Frederick M. 1991: *The Development of a Bottom-Based Shipbuilding Tradition in Northwestern Europe and the New World*. Unpublished doctoral dissertation, Texas A & M University, College Station).

Kanske också att mera ingående beröra diskussionen om vad som egentligen är en holk eller en kogg under medeltiden? "Banan-båten," holken, om den nu alls existerade som typ, är nog fortfarande en gåta. I mitt tycke har Robert Vlek (Vlek, Robert 1987: *The Medieval Utrecht Boat. The history and evaluation of one of the first nautical archaeological excavations and reconstructions in The Low Countries*. National Maritime Muse-

um, Greenwich, Archaeological Series No 11, British Archaeological Reports International Series 382. Greenwich/ Oxford) redan tidigt levererat en avgörande kritisk granskning av de vidlyftiga teorier som spunnits kring de få fynden av den. Denna borde ha beaktats eller refererats till i denna framställning.

Det ikonografiska materialet är, enligt Crumlin-Pedersen dubiöst: "However, most of the miniatures and sketches were evidently made by *monks with little or no acquaintance with the sea* (min kursivering). In general, the pictures are so stylised that the only technical information gained from them is their similarity in profile with the Utrecht-style ships." (s. 74) En kommentar kan kanske vara på sin plats: det som illustreras här är väl *avsikten* med bilden snarare än brist på kunskap? Munkar bör väl generellt ha varit en mycket berest kategori av människor under medeltiden och klostren var, vet vi, dessutom ägare av allehanda typer av skepp.

Författaren definierar förutsättningar för maritime culture (s. 13f) som 1. *easy access to the sea by river or over the coast*, 2. *dependence on the transport of goods and people by boat* och 3. *dependence on fishing and hunting aquatic animals*. Dessa aspekter är säkert motiverade. Men det finns ett vidare perspektiv. Här kan infogas att maritim kultur kan ha haft både funktionella såväl som kognitiva konsekvenser. Människorna i det maritima kulturlandskapet, har levt i två världar, som var och en för sig representerat minst två olika kulturer, den maritima och den terrestriska. I den arkeologiska tolkningen har båda hemortsrätt.

En annan aspekt som här kommit i skymsundan är att mobiliteten inom det nordiska området och norra Storbritannien är säsongsbunden. På vintern är vattnet land och på land gör snön och isen transporter mycket snabbare. Detta gäller både inne i land och vid kusten. Skillnaden mellan barmarkperiod och vinter är enorm. Det finns också en naturlig årscykel i jordbru-

ket där vintern representerar en friare period och är den stora årstiden för besök och jakt, båda mer eller mindre njutningsfulla typer av resor. Många andra resor var mindre njutningsfyllda för objekten, som krig och skatteuppbörd. För att förstå förhistoriska och tidighistoriska människors perspektiv kring alla former av transport måste man inse den dubbelhet i förhållandet till naturen som var inbyggd i denna årets arbets- och livsrytm. Hav och land eller bredare uttryckt vatten och land är inte motpoler. Men de skapar en dualitet som behärskar samtliga uttrycksmedel, både materiella, som redskap, farkoster och tekniker, som immateriella, som minne, tro och föreställningar. Varje människa som utövat maritim kultur i någon form har burit allt detta med sig och tagit ställning till det.

En intressant tanke hos Crumlin-Pedersen är tolkningen av tidiga båtgravar vid Slusegård på Bornholm och eventuellt också andra (s. 150ff). Denna grupp av gravar representerar en mindre grupp i populationen på detta stora gravfält. Den tycks ha en speciell roll. Crumlin-Pedersen utgår då från den nordiska religionen, som den är känd i långt senare tid. Det gäller den andra stora guda-ätten vid sidan av asarna, nämligen vanerna. Gruppen av båtgravar kan enligt författaren markera vanernas prästerskap. Dessa vaner, det vill säga havsguden Njord, och hans avkomlingar Frej och Freja är visserligen i första hand fruktbarhetens inkarnationer men de har nämligen också en stark anknytning till havet och till fartyg. Denna tolkning tog arkeologer och religionsforskare så pass på sängen att ingen till dags dato tycks ha samlat sig till en seriös diskussion kring teorin. Detta anser anmeldaren alltså är högst beklagligt.

Frej hade ett skepp som hette *Skiðbláðnir*, ett "ship-of-luck" som var så finurligt konstruerat att det kunde fällas ihop och stoppas i fickan. Detta anser Crumlin-Pedersen avbildas på de gotländska bildste-

narna: "Consequently, such a symbol may have led to the preservation of archaic constructional features long after these features have gone out of use in contemporary ships" (s. 80). Vad betyder "long after" i detta sammanhang? Kan detta gälla också de figurer som tolkas som skinnbåtar i Alta? (vidare nedan). Eller bronsålderns hållristningsbåtar?

Problemen med representativitet för skeppsfynd under vissa tidsperioder och vissa geografiska områden är stora. Vad beträffar stockbåtar nämner inte Crumlin-Pedersen den holländske forskaren Robert Lantings studie kring datering av europeiska stockbåtar (Lanting, J.N. 1998: Dates for origin and diffusion of the European logboat. *Palaeohistoria. Acta et communicationes instituti archaeologici universitatis Groninganae* 1997/1998, 39/40, s. 627-650). Det är det största komparativa material som behandlats till dags dato. Den kunde indirekt peka på en äldre skinnbåtstradition i Norden. Med undantag för Danmark och Centraleuropa där faktiska fynd går tillbaka till 6000 f.Kr. är det egentliga Skandinaviens äldsta fynd från bronsålder c 1000 f.Kr. Likaledes är fynden relativt unga i öster. Här kunde man ju ha gissat på att det först var under övergången till bronsålder som man i dessa områden lärde sig att tillverka stockbåtar. Nu tror inte anmälaren på en sådan utveckling. Men den främsta orsaken i detta sammanhang är just fyndens representativitet. Specifika naturförhållanden sådana som landhöjningen och dess biverkningar har utan tvekan bidragit till bristen på äldre fynd i Skandinavien. Kanske var de en avgörande faktor för den bild vi har?

Författaren vågar emellertid se en utveckling från romanokeltisk tradition kring Rhenmyningen till den tidigmedeltida koggen, trots den iögonfallande bristen på fynd. Jag anmäler sig gärna som enig i detta. Här har vi tydliga tecken till kontinuitet.

Annorlunda förhåller det sig, anser jag

med seglets införande i Norden. Där antyder Crumlin-Pedersen att denna inträffade under 500- eller 600-talet (bildtext fig 4.1. s. 95, 4.7. s. 99). Man kan då anta att innovationen nått Norden från Västeuropa. Det första nordiska fyndet av ett skepp som har seglats är Osebergsskeppet, daterat till 820-talet e.Kr. Ändå är detta, kritiskt betraktat, ett roddskepp som vid behov har seglats. Om det vore ett seglande skepp är den svaga mastställningen oförklarlig. I Gokstadskeppet är däremot i detta avseende övergången till segelföring betydligt mera utvecklad.

Men mastfot och mastfisk är såvitt vi kan se ingenting som har kommit från väster, vare sig i Oseberg eller Gokstad. I de galloromerska skeppen sitter masten i ett kraftigt mastspant eller i vissa farkoster, särskilt prämar (t.ex. Zwammerdam), ett långt kölsvin. Framkomsten av den nordiska segelställningen verkar snarast som en *intern* utveckling. Kan man anta att det också är interna *motiv* som gör att seglet slår igenom?

Crumlin-Pedersen påpekar att en modern människa "is tempted to take for granted that sail propulsion would be preferred wherever possible. However, functional considerations may not have been the only guiding principle in the past for the introduction of the sail in the North Sea and Baltic regions." För att visa på förklaringar till förseningen i Norden anför tre möjligheter. Han antar att skeppen måste ha stora besättningar för att kunna försvara sig. Dessa var också nödvändiga för att man skulle kunna ta sig uppför floder och även ibland längs kusten. Den andra faktorn är att en intern produktion av segelduk, i detta fall av ull (vadmal) först måste ha utvecklats. Här är författaren helt på nivå med modern textiltforskning. Slutligen kommer vi till utvecklingen av skrovet, som ju givetvis är Crumlin-Pedersens stora nummer, hans mångåriga arbete med skrovprofil och T-köl med mera. Men är det inte så att fartyg har seglats utan så-

dant? Ursäkta, men är inte detta just "functional considerations" som författaren kritiserat i andra sammanhang? Anmälaren dock har inga invändningar mot någon av dessa förklaringar. De har säkert varit av betydelse. Men jag tror inte att de varit de enda, kanske inte ens de viktigaste, orsakerna till den utveckling vi ser i materialet.

Anmälaren har presenterat en helt annan tankegång för att förklara seglets sena ankomst (Westerdahl, Christer 1995: Society and Sail. On symbols as specific social values and ships as catalysts of social units. I: Ole Crumlin-Pedersen & Birgitte Munch Thye (eds.): *The Ship as Symbol in Prehistoric and Medieval Scandinavia. Papers from an International Research Seminar at the Danish National Museum, Copenhagen, 5th-7th May 1994*. PNM: Studies in Archaeology & History Vol. I, s. 41-50. Copenhagen). De argument som anförs är medvetet funktionalistiska, men i detta fall militär-taktiska, man vill kunna beräkna tidpunkter för attack och inte synas från land så länge som möjligt. Precis som Crumlin-Pedersen ser jag ett genom-militariserat samhälle. Dessutom räknar jag med starka symboliska motiv, med bakgrund i samhällsorganisation och ledarskap. För mig är vikingatiden markeringen av seglets slutliga acceptering och fulla användning. Ett nytt paradigm har satts upp, röveriet har legitimerats under kraftfulla hövdingar som vill synas och därmed sätta skräck i de kuster som siktar deras flottor. Seglet kunde här ha fungerat som ett psykologiskt stridsmedel. Det kan också ha tjänat som igenkänning för att ledaren, sjökungen, skulle kunna urskilja de egna olika enheter och dirigera dem på lämpligt sätt. Dessa motiv sammanfaller med initiativen till kungadöme, de första nordiska rikena. Jag hävdar inte att Osebergsskeppet är det första seglande skeppet. Segel kan säkert ha funnits under slutet av 700-talet. Ikonografiskt stämmer detta med omdateringen av de gotländska bildstenarnas

seglande skepp av Björn Varenus (Varenus, Björn 1992: *Det nordiska skeppet. Teknologi och samhällstrategi i vikingatid och medeltid*. Stockholm Studies in Archaeology. Stockholm) och ännu tydligare av Lisbeth M. Imer (Imer, Lisbeth M. 2004: Gotlandske billedsten- dateringen af Lindqvists grupe C og D. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 2001, s. 47-111).

För Karlbystenens seglande skepp har jag följande kommentar. Det anses på s 99 fortfarande av författaren ha sådana likheter med Nydam att det åtminstone borde vara från 600-talet. Stenen är så liten, av myntstorlek, att den ännu mindre ristningen knappast kan ge övertygande detaljer av stävarna. Men det framgår att farkosten har vindflöjel. Det ganska okända skeppet på den kombinerade bild- och runstenen från Sparlösa i Västergötland har flöjel och i likhet med Oseberg också århåll. Vi bör utan tvekan befinna oss kring 800 e.Kr. Om Karlbysten har jag för övrigt lagt fram åsikten att den varit en magisk amulett som anknytit till motsättningen mellan hav och land. På ena sidan finns ett skepp, representerande havet, på den andra en älg, som förkroppsligar land. Men för skeppsarkeologer, inte bara Crumlin-Pedersen, är det bara skeppet som är intressant.

Crumlin-Pedersen verkar i denna bok vara mera öppen än tidigare för överlevandet av stenålderns skinnbåtar, kanske in i bronsålder. Varför finns det inga fynd av skinnbåtar från förhistorisk tid i Norden? Det kanske ändå inte är självklart att de har försvunnit för tidens tand. Det finns betydande kvantiteter trä också i skinnbåtar. Men det medges att samma problem ovan dyker upp i bristen på stockbåtar från stenåldern i vissa områden.

Ett stort och viktigt komplex är de nordiska hällristningarna och deras farkoster, som Ole Crumlin-Pedersen inte lämnar obeforskat. Vi kan vara övertygade, skriver han, "that there was some reality in the images of the ships and boats..." (s. 62).

Men “did these vessels exist as models or as real ships, and were they for ritual use only, or for general seafaring?-or for both-and used by whom?” Här kan man som kritisk läsare undra: Varför skulle skeppsbilder uppträda annorlunda under bronsåldern än under medeltiden? *Avbildas* någonsin modeller av skepp? Är inte även båtar som används för rituellt syfte mycket lika vanliga båtar i konstruktionen? De etnografiska paralleller som i boken intar en viktig roll för själva byggsekvensen, kunde här ge värdefulla analogier i en faktisk diskussion om hållristningsskepp. Därtill kan man kanske undra om inte just placeringen av hållristningarna vid havet kan ha en speciellt innebörd i en maritim kultur? De ligger så nära bronsålderns vattenlinje att frågan också måste ställas om de inte rentav är ett inslag i en maritim praktik (senast Johan Ling 2008: *Elevated rock art. Towards a maritime understanding of Bronze Age rock art in northern Bohuslän, Sweden.* GOTARC Serie B. Gothenburg Archaeological Thesis 49. Göteborg).

Vidare fortsätter författaren sin diskussion kring hållristningsskepp: “In the Neolithic period and Bronze Age, seagoing boats would have had a strong symbolic value, and their appearance would have been relatively static in order to preserve the status of those in command of the vessels and the associated rituals (s. 63). Kan inte just detta också ha haft en betydelse för seglets sena acceptering?”

Här gör Crumlin-Pedersen ett avsteg från sin tidigare åsikt om uppkomsten av den nordiska klinkbyggda båten, vilket i och för sig känns uppfriskande: “A possible hypothesis is that the boats were initially made with a wooden framework extended as horns at both ends and covered with a skin of hides, and that later boats were modelled to the same external appearance, even though they were fully based on slender wooden elements as seen in the Hjortspring boat, discussed below” (forts. från föregående, s. 63). Crumlin-Pedersen

visar sig ha underbyggt denna hypotes genom att på s. 47 uttrycka åsikten, att hållristningarna i Alta, “dated within the period 3300-2200 BC.” show scenes where boats of an outline similar to that of the umiaks are used for hunting reindeer, and it is highly likely that they actually do represent small skin boats.”

Den första kolonisationen häruppe efter sista istiden har förvisso kommit då inte kusten ännu är bevuxen med skog, före 10.000 f.Kr. Det är en miljö lik tundran. Visst är skinnbåtar logiska då. Men den situationen ändras raskt. Klimatförändringarna har inom de följande 2000 åren tillfört både naturliga resurser och fortlöpande anpassning till det jaktbara viltet och de enorma resurserna i hav, älvar och sjöar. Djuphavsfisk och valar måste ha varit vanliga byten. Varför betonas just jakt på ren, som i så fall bör ha försiggått när renarna simmat över eller sprungit över vadställen? (illustration av detta på en hållristning från Finnmark s. 53). Har vi då en kontinuitet i skinnbåtar även i Skandinavien som har spillt över på årtusendena som följer? Den grundläggande “konservatism” i båtbygget som motsvarar en traditionell uppfattning skulle i så fall bekräftas med råge. Men är det verkligen så? Jag skulle i stället själv gissa på att rent rationella överväganden spelat en mycket större roll än som vanligen antas.

En naturlig reflexion om de i diskussionen förekommande umiaker/ konebåde och även kajaker är att de uppstått i sen tid och representerar en tillvaro på gränsen till det mänskligt möjliga. Båda båttyperna borde i stället för att ses som genetiskt primära företeelser i stenålder anses vara produkter av en oerhört sofistikerad och specialiserad anpassning, med såväl sociala som materiella aspekter. Denna anpassning är alltså sentida i ett arkeologiskt perspektiv.

Bredden i Crumlin-Pedersens nya bok är som synes betydande, även om man kan ha invändningar mot att “allt” utgår från

skeppen. Men man kan inte nog prisa det superba illustrationsmaterialet, som gör denna bok extra prisvärd. Förutom referenser innehåller boken även ett användbart register. För kurser i maritim arkeologi eller som del av ett allmänt arkeologiskt pensum fyller denna bok därför en lucka. Med tanke på att just Nordsjön behandlas som tematisk begränsning skulle jag också rekommendera läsning av Robert van de Noorts nyutkomna bok (Van de Noort, Robert 2011: *North Sea Archaeologies. A Maritime Biography 10.000 BC-AD 1500*. Oxford University Press) som representerar en annan typ av arkeologisk forskning med maritim inriktning.

Jag håller med Crumlin-Pedersen om att arkeologi är "too important a subject to be left in the hands of traditional land archaeologists only." Detta bäddar för en travesti. Kanske Crumlin-Pedersen kan medge – med sin mångsidiga inriktning – att även *maritime archaeology is too important a subject to be left in the hands of traditional ship archaeologists only?*

Christer Westerdahl
Institutt for arkeologi og
religionsvitenskap
Norges Tekniske og
Naturvitenskapelige Universitet
(NTNU)
Trondheim

Göran Gruber: *Medeltider. Samtida mobiliseringsprosesser kring det förflutnas värden.* Linköping Studies in Art and Science 518. Linköping 2010. 300 sider. ISBN 978-91-7393-337-7. Pris: 225 SEK.

Hvilke værdier tillægges middelalderen i vor samtid? Hvad sker således, når en middelalderlig galgebakke kommer i vejen for udbygningen af en fabrik? Og hvad sker, når et jernbanespor lægges hen over ruinerne af et middelalderligt dominikanerkloster? Det er nogle af de spørgsmål, som behandles i en ny disputats fra Linköpings

Universitet i Sverige forfattet af arkæologen Göran Gruber.

Ved Campus Norrköping, en filial til Linköpings Universitet, er etableret et tværvidenskabeligt miljø, Tema "Kultur og samhälle", også kaldt Tema Q, der blandt andet fokuserer på kulturarven og brugen af fortiden. Herfra er kommet en strøm af monografier, konferencerapporter og afhandlinger i et berigende møde mellem fag som arkæologi, historie, etnologi og sociologi.

Da det blev aktuelt med yderligere et jernbanespor gennem middelalderbyen Skänninge, blev der etableret et forsknings- og formidlingsprojekt, "Slättbygdsprojektet", i et samarbejde mellem Riksantikvarieämbetets lokalkontor i Linköping, UV-Öst, som fik ansvar for de arkæologiske undersøgelser, og så universitetet på samme sted. Grubers disputats er blevet til inden for rammen af dette projekt.

Disputatsen består af fire hovedkapitler: Kapitel 1, "Meningsskapande medeltider"; 2) "Medeltider och konflikter"; 3) "Medeltider och framtider"; 3) "Medeltider – samtida mobiliseringsprosesser kring det förflutnas värden". Til dette kommer et forord, en engelsk sammenfatning og henvisninger til kilder og litteratur. Afhandlingen er opbygget omkring to hovedeksempler eller "case-studies" fra henholdsvis Vadstena og Skänninge, som indrammes af en teoretisk indledning og en afsluttende diskussion og konklusion. Tre af hovedkapitlerne afrundes med udmærkede sammenfatninger.

Selv om sidetallet er overkommeligt, er det ingen letlæst bog som helhed. For med enkelte lysende undtagelser, hvor personen Gruber selv træder ind i forløbet og beretter om egne iagttagelser og erfaringer, så er sproget tungt og illustrationerne få. Det er forvaltningens formelle og lidt omstændelige syntaks, som må have smittet af på teksten. At alle involverede personer er blevet anonymiserede, forstærker dette indtryk. Af størst almen interesse og

mest velformulerede, synes jeg, er de konkrete eksempler med kapitel 2 og 3.

Kapitel 1 er som nævnt en teoretisk indledning, der præsenterer middelalderbyerne Vadstena og Skänninge, begge i Östergötland, samt tidligere forskning omkring erindringspolitik, historiebrug, middelalderen som begreb og periode samt afhandlingens metodik. Gennemgangen er refererende, hvor Grubers egne ideer og synspunkter let forsvinder blandt alle "læsefrugter". Kapitlet er også efter min opfattelse noget overlastet i forhold til, hvad som faktisk mobiliseres i Grubers efterfølgende undersøgelse og diskussion, der lægger et perspektiv på aktørerne, ikke brugerne.

Kapitel 2 redegør for de interessekonflikter, som opstod, når en udvidelse af ABS Pump's fabrik i Vadstena i 2003-04 kolliderede med fundet af byens galgebakke med begravelse samt en grav fra vikingetiden; nye arbejdspladser kolliderede med arkæologisk udgravning. Fabrikken protesterede mod at skulle betale for udgravningen, som man blev pålagt af Länsstyrelsen (amtet), og som blev gennemført af Östergötlands Länsmuseum. Fabrikken hævdede, at Länsstyrelsen og kommunen ikke havde informeret om, at der kunne forventes fortidsminder på pladsen. Fabrikken fik støtte af både Riksantikvarieämbetet centralt og kommunen – og sagen sluttede med, at Riksantikvarieämbetet, altså staten, betalte.

Vadstena er berømt for Den hellige Birgitta og sit Birgittinerkloster med oprindelse i Folkungernes palads, men kommunen opfattede (måske opfatter) arkæologiske undersøgelser som en belastning for den økonomiske udvikling; en situation, som jeg selv genkender fra Tønsberg i Norge tilbage i 1970'erne og 80'erne.

Kapitel 3 redegør for de helt anderledes konflikter, som opstod omkring de omfattende arkæologiske undersøgelser i Skänninge, der blev gennemført 2002-06 og 2009 af Riksantikvarieämbetet, UV-Öst.

Kommunen var i allerhøjeste grad interesseret i middelalderen som et middel til at promovere byen og regionen, der kendetegnes af udkantens affolkning. Middelalderen skulle anvendes som et varemærke og i en oplevelsesøkonomi inspireret af den årlige "Medeltidsveckan på Gotland".

Konflikterne opstod snarere mellem forskellige grupper omkring, hvordan dette skulle ske – mellem arkæologerne, kommunen, turistrådet, kirken, erhvervsdrivende og lokale guider. Man etablerede et samarbejde mellem Västergötland og Östergötland, "GätaRike", som udnyttede tidens interesse for Jan Guillous fiktive romanhelt tempelridderen Arn samt historiske personer som Den hellige Birgitta og Stockholms grundlægger Birger Jarl med tilknytning til Bjälbo nær Skänninge. Således udarbejdede man et fælles Middelalderkort med besøgsmaal til brug for turister. Og centralt i satsningerne var jubilæer for Den hellige Birgitta 2003 og Birger Jarl 2010 samt et middelaldermarked 2008.

Hertil skal lægges, at undersøgelser i forbindelse med et 700 m langt snit gennem Skänninge har værdi i sig selv også for sin metodik, sine mange resultater og forbilledlige formidling, men at det ikke hører hjemme i denne sammenhæng.

Kapitel 4 sammenfatter undersøgelserne opdelt på tre perspektiver knyttet til, hvordan og af hvem middelalderen mobiliseres: 1) Bevaring og lovgivning; 2) Oplevelse og marked; 3) Lokalpolitik. Vadstena, hvor arkæologien blev opfattet som en belastning, kontrasteres mod Skänninge, hvor arkæologien blev en ressource.

Som Grubers hovedkonklusion kan noteres, at der ikke er noget enkelt liniært forløb fra middelalderlige spor, at bevare eller undersøge over den videnskabelige bearbejdning til en populær formidling og deres brug politisk eller kommercielt. Processerne forløber parallelt med komplicerede forhandlinger mellem forskellige grupper.

Undersøgelser omkring kulturarv og historiebrug har en tendens til at blive lidt

snævert nationale. Man vælger et lokalt, regionalt eller nationalt tema, men kigger sjældent længere end til landegrænsen, bortset fra lidt internationale (læs engelsksprogede) teoretiske bogtitler. Men spørgsmålene er jo internationale. Både i denne og andre undersøgelser savner jeg et større sammenlignende udblik.

Disputatsens emne, altså hvordan fortiden anvendes i samtiden, er således alment. Og om fortidens spor skal opfattes som en belastning eller en ressource, er et spørgsmål, som ikke kan besvares en gang for alle, men kræver en fortsat diskussion. Kommende analyser kunne da eksempelvis fokusere på fortidens brug i satsningerne "Middelalderåret 1999" og "Renæssanceåret 2006" med udblik til arrangementer i andre lande.

Jes Wienberg
Lunds Universitet

Mogens Bo Henriksen: *Brudager Mark – en romertidsgravplads nær Gudme på Sydøstfyn*, bd. 1-2. Fynske Jernaldergrave bind 6, 1-2. Fynske Studier bind 22. Odense 2009. I alt 844 sider. ISBN 978-87-87345-27-9. Pris: 448 DKK.

Den monumentale monografiserie "Fynske Jernaldergrave", påbegyndt af Erling Albrechtsen i 1954 ved udgivelsen af bindet omhandlende gravene fra den førromerske jernalder og fulgt op ved publiceringen af yderligere fire bind dækkende perioden frem til folkevandringstid, har nu fået et værdigt supplement i form af den her foreliggende afhandling.

"Glæden er ikke det værste man har", citerer forfatteren indledningsvist, og nærværende anmelder må tilslutte sig, idet det ikke skal være en hemmelighed, at arbejdet med at anmelde dette værk har været ren fornøjelse.

Den fynske øgruppe rummer omkring 400 gravpladser fra perioden 1.-5. århund-

rede e.Kr, hvilket vil sige romersk jernalder og tidlig folkevandringstid. Disse mange gravpladser omfatter cirka 4.600 grave, hvoraf hovedparten kan henføres til yngre romersk jernalder. Den nu aktuelle gravplads ved Brudager Mark rummer 168 af disse.

Brudager blev udgravet af forfatteren i perioden 1988-1994 og er beliggende kun 3,5 kilometer sydvest for Gudme på Sydøstfyn. Gravpladsen omfatter tidsrummet sen ældre romersk jernalder til overgangen mellem yngre romersk jernalder og folkevandringstid, de arkæologiske faser B2-C3/D.

Afhandlingen bygger på forfatterens specialeopgave, suppleret med omfattende nye studier samt en række naturvidenskabelige analyser ved Peter Hambro Mikkelsen, Thomas Bartholin, Ole Stilborg og Arne Jouttijärvi.

Værket er så omfattende, at det inden for de naturlige rammer, som dette tidsskrift stiller til rådighed, ikke er muligt at publicere en tilbunds gående og analyserende anmeldelse kapitel for kapitel. Den opgave overlades trygt til de sikkert mange udenlandske fagtidsskrifter, som må stå i kø for at modtage et anmeldereksemplar.

Bearbejdningen af de 168 grave med tilhørende anlæg – herunder ligbålsstativer – giver forfatteren anledning til en række principielle diskussioner af såvel gravformer og -ritualer som anlægstyper og ikke mindst af gravudstyr. Det er hensigten her blot at fremdrage enkelte aspekter og overlade helheden til bedre egnede.

Værket indledes ikke overraskende med en i øvrigt glimrende forskningshistorisk oversigt, hvor Brudager perspektiveres i forhold til det såkaldte Gudme-Lundeborg-projekt, og forfatteren skal i det hele taget have megen ros for bogen igennem til stadighed at fremdrage forskningshistoriske aspekter; det gør læsningen endnu mere interessant.

Herefter følger en meget vigtig redegørelse for selve udgravningen og de dermed

forbundne kildekritiske overvejelser, som forfatteren har måttet gøre sig, fulgt af en redegørelse (kapitel 3) for gravpladsen og dens anlæg, inklusive ligbrændingssteder, samt en række meget relevante betragtninger omkring de fynske jernaldergravpladsers placering i landskabet. Specielt interessant er dog beskrivelsen af forfatterens egne eksperimentelle ligbrændinger, der også spiller en rolle senere i værket, og som klart fortjener en egen publikation, idet disse originale forsøg er af afgørende betydning for forståelsen af ligbrændingens arkæologiske aftryk.

Kapitel 4 beskriver begravelsesritualerne, som forfatteren opfatter dem. Det er et meget komplekst kapitel i bogen, som demonstrerer forfatterens overblik over et skræmmende stort udvalg af faglitteratur og fund fra det meste af Barbaricum. Karakteristisk for værket er, at forfatteren konstant tager udblik for at sætte Brudager i perspektiv, og det sker også i dette kapitel, hvor den, der skriver dette, i særlig grad læste afsnittene om "Håndtering af gravgods" (kapitel 4.2), inklusive redegørelserne for "pars pro toto"-ritualerne, med stor interesse.

Kapitel 5 omfatter en nærmest umenneskelig minutøs gennemgang af samtlige genstande fra udgravningen. Igen er det ganske umuligt at gå i detaljer, men det står klart, at forfatteren hér har skabt et referenceværk, som vil have betydning for jernalderforskningen mange år frem. Som bogen i øvrigt er kapitlet spækket med referencer. For undertegnede er det specielt interessant at se de mange forbindelser i Brudager-materialet, der tegner sig mod Polen/Baltikum og længere mod sydøst i Europa, hvilket kun understreger tidligere ideer om Fyns ganske specielle rolle i yngre romersk jernalder. I denne sammenhæng fremhæver forfatteren fundene fra Årslev og Brangstrup, som efter min opfattelse er meget vigtige for forståelsen af øen Fyns rolle i brydningstiden mellem yngre romersk jernalder og folkevandringstid. Som forfatteren også nævner, er

disse fund fuldkommen umulige at datere, hvorfor de først og fremmest har symbolsk værdi til tolkning inden for en ganske bred tidsramme.

Et andet meget interessant aspekt er grave med bjørnekloer – det være sig som amuletter eller som rester af hele pelse. Her er der ifølge forfatteren tale om relationer ikke mod syd, men mod nord eller mod øst – til Norge eller Sverige. Der kan dog også være tale om forbindelser til kontinentet.

Yderligere er det bemærkelsesværdigt at sammenligne publikationens fig. 216-217 og 284, der tilsammen tegner et meget specielt billede af fordelingen af romersk import på de fynske øer. Deler man Fyn op i en østlig og en vestlig del, findes stort set al import i den østlige del, hvorimod fundene i øvrigt viser en jævn fordeling over hele øen. Dette er et ganske interessant billede, som måske igen viser Fyns orientering mod Sjælland og Polen/Baltikum og i sidste ende Sydøsteuropa.

I kapitel 5 er indbygget en række redegørelser for naturvidenskabelige analyser af keramikken (ved Ole Stilborg), trækul og makrofossiler (ved Peter Hambro Mikelsen og Thomas Bartholin) samt metallurgiske analyser (ved Arne Jouttijärvi). Bortset fra de meget væsentlige resultater, der er fremkommet ved disse analyser, skal det fremhæves, at forfatteren bringer dem som selvstændige bidrag i bogen, ligesom han ved enhver given lejlighed krediterer alle andre, som har bidraget med væsentlige oplysninger til den samlede analyse af Brudager. For undertegnede var det i øvrigt af en vis betydning at følge diskussionen om Draphavre som eventuelt fødeemne. Et andet interessant aspekt af de naturvidenskabelige analyser er muligheden for at skelne mellem brugen af forskellige træsorter på ligbålet. Det føles ganske naturligt – som forfatteren gør – at antyde en social baggrund for valget af træ.

Efter en grundig redegørelse i kapitel 6 for gravpladsens struktur, hvor konklusio-

nen vel nærmest er, at der ingen struktur er, idet der ingen orden er i klynge-dannelserne, følger kapitel 7, som for den, der skriver dette, var kulminationen på læsningen af denne bog. Igen demonstrerer forfatteren et misundelsesværdigt overblik over et enormt materiale af fund og publikationer og formår at bringe orden i kaos. På ganske få sider bringes Brudager-gravpladsen ind i en samlet syntese af principielle diskussioner, som rummer adskillige, bemærkelsesværdige aspekter. For undertegnede var det nok først og fremmest den lidt snedige kobling mellem kammerherre Sehesteds begravelse og mangelen på såkaldt statusgivende udstyr i visse jernaldergrave, der vakte speciel interesse. Vi er her ude i en principiel diskussion af faglige parametre, som i yderste konsekvens kan ødelægge enhver mulighed for at stratificere jernalderssamfundet. Men det er godt, at forfatteren tager denne diskussion. Pudsigt nok så underminerer den vel på den anden side forfatterens brug af AOT-analysen?

En anden meget væsentlig diskussion i kapitel 7 er centreret omkring gravudstyrets eventuelle afspejling af den afdødes profession. Af særlig stor betydning er efter min mening påvisningen af, at jernkamme og lignende tekstile redskaber ikke nødvendigvis afspejler intensiv færevl med deraf følgende vægt på uldproduktion, men måske snarere forarbejdning af plantefibre fra nælde og hør.

Af stor betydning er også forfatterens overbevisende konklusioner omkring de fynske guldfund: at rangsymboler som kolbe- og ormehovedringe på Fyn deponeres – muligvis som territoriemarkering i marginalområder – mens de på samme tid medgives som udstyr i de sjællandske fyrstegrave.

Kapitel 7 bliver i det hele taget ført flot til ende med alt for mange, meget vigtige pointer i forhold til pladsen i denne anmeldelse. Faktisk har jeg kun en anke: på side 350 ff. sættes Brudager-Gudme-Fyn i perspektiv, og det anføres, at bl.a. Brangstrup

og Årslev i den såkaldte Ringe-bygd udgør sub-centre. Det forholder sig jo snarere omvendt – de nævnte fund adskiller sig fra resten af de fynske fund ved deres exceptionelle rigdom og eksotiske sammensætning og repræsenterer efter min opfattelse det egentlige aristokrati, som stod bag hele det øst- og sydøstfynske magtcenter. Der kan her være grund til at minde om den kriger, som blev begravet i forbindelse med Polens pendant til Gudme-Lundeborg: Jakuszowice ved Krakow. Han har antagelig været administrator af denne enorme handels- og håndværkerplads, men ifølge gængs doktrin ikke hersker. Og så kunne man jo også nævne fyrstegravene på Østsjælland – Himlingøje og beslægtede pladser. Hvor er de produktionspladser, som har dannet grundlaget for deres rigdom? Trods intens eftersøgning er de aldrig fundet i nærheden af fyrstegravene.

Sammenfattende skal det konkluderes, at der her er tale om et arbejde, som burde have været indleveret til forsvar for ph.d.-graden. Det er meget komplekst og fyldt med ideer og visioner side for side, som afspejler en sand forsker. Samtidig er bilagene i værkets bind 1 resultatet af et stort arbejde med at opdatere Erling Albrechtsens grundlæggende arbejde og bind 2 en uhyre detaljeret og forbilledlig dokumentation af undersøgelsen af Brudager-gravpladsen.

Samtidig er bøgerne som sådan en nydelse. A4-formatet og Times Roman har været dansk arkæologis forbandelse længe nok nu, og man har klogeligt valgt at videreføre det format, som "Fynske Jernaldergrave" blev introduceret i. Hér er plads på siderne og plads til at yde illustrationerne retfærdighed. En fornøjelse rent bogmæssigt med fine illustrationer som er langt fra de indforståede frimærker, som alt for ofte præger dansk arkæologisk faglitteratur. Dog skal jeg ikke undlade at nævne, at skemaer kan sættes på anden vis end med kolonner og streger, og så havde det også kunnet betale sig at lade trykkeriet sætte teksten til bogens mange kort. Personligt kan

jeg end ikke med læsebriller læse den sammenpressede sats til nogen af bogens kort.

Og så er jeg nødt til at nævne, at begrebet “romertid” ikke eksisterer i den forhistorisk arkæologiske terminologi. Det er muligt, at man inden for den klassiske arkæologi taler om romertiden, men i Barbaricum og mellem- og nordeuropæisk arkæologi hedder det nu en gang romersk jernalder, med mindre man forestiller sig, at antallet af romere, som har beboet Barbaricum i romersk jernalder, langt har oversteget antallet af oprindelige beboere. Endnu værre bliver det, hvis man efterfølgende taler om “germanertid”.

Dette ændrer dog ikke på konklusionen. På bundlinjen står nemlig, at Mogens Bo Henriksen med dette værk har præsteret det næsten ufattelige – at skrive et referencéværk, som vil have betydning i mange år fremover. Ikke blot på grund af den detaljerede materialelegennemgang og de mange henvisninger, men så sandelig også på grund af de mange visionære konklusioner, tanker og ideer, der præger bogen fra side 1, og som vil give anledning til mange faglige diskussioner i tiden fremover. [Denne anmeldelse, som redaktionen modtog medio 2010, kom ikke med i Kuml 2010 pga. en beklagelig fejl, red.]

Birger Storgaard
Backaryd
Sverige

Helle Horsnæs: *Crossing Boundaries – An analysis of Roman coin in Danish contexts*, vol. 1: *Finds from Sealand, Funen and Jutland*: Publications of the National Museum, Studies in Archaeology and History Vol. 18. København 2010. 216 sider. ISBN: 978-87-7602-133-7. Pris: 298 DKK

De romerske mønter fundet i Danmark udgør efterhånden en anseelig fundgruppe på mere end 5.000 stk. Antallet er steget kraftigt efter tilkomsten af metaldetektoren,

og der har længe været brug for en samlet oversigt og bearbejdning af fundene for, at de romerske fundmønters fulde forskningsmæssige potentiale kan blive udnyttet. Det danske materiale er af stor international betydning, fordi den unikke danske danefælovgivning fremmer, at de romerske mønter, som bliver fundet her til lands, bliver afleveret til Den kgl. Mønt- og Medaillesamling på Nationalmuseet, og det danske materiale er derfor noget nær komplet, hvilket er en sjældenhed i mange andre lande, hvor man finder romerske mønter. Danmark kan også bryste sig af at have nogle af de bedst dokumenterede romerske møntfund i verden, og derfor er møntmaterialet af stor interesse for forskere, både inden- og udenlands, som arbejder med romerske mønter og deres historiske, arkæologiske og økonomiske aspekter.

Den foreliggende bog er resultatet af mange års studier af de romerske mønter, som er blevet fundet i Danmark, forfattet af Helle Horsnæs, som er kurator for de antikke mønter på Den kgl. Mønt- og Medaillesamling på Nationalmuseet.

Det er første gang, alle fund af romerske mønter fra Danmark er behandlet samlet siden Bolins doktordisputats fra 1926. Kun møntmaterialet fra Bornholm mangler, da det er udset til at skulle udgøre bind II af “Crossing Boundaries” og derfor ikke er medtaget i nærværende bind. Materialet fra Bornholm udgør ca. 2.300 romerske mønter ud af de 5.000 fra Danmark. Materialet under behandling her er derfor ca. 2.700 romerske mønter fundet frem til 2008. Fravalget af det bornholmske materiale i nærværende bind er begrundet med materialets forskellighed i forhold til det øvrige danske materiale. Men da det øvrige danske materiale ofte sammenlignes med det Bornholmske, forekommer dette materiale så vigtigt for forståelsen af de romerske mønter i Danmark, at man må håbe, at bind II hurtigt udkommer. De romerske mønter fundet i Danmark er løbe-

de blevet publiceret i artikler, som har behandlet fundene fra en enkelt landsdel eller som en oversigt over de nyeste tilkomne fund. De fleste af dem er skrevet for efterhånden mange år siden af medarbejdere ved Den kgl. Mønt- og Medaillesamling (f.eks. J. Balling 1962: De romerske møntfund fra Jylland. *Nordisk Numismatisk Årsskrift*, 5-78; N. Breitenstein 1942: De romerske Møntfund fra Gudme herred. *Nordisk Numismatisk Årsskrift*, s. 69-98; A. Kromann 1983-1984. Recent Roman coin finds from Denmark, Supplement to Breitenstein and Balling. *Nordisk Numismatisk Årsskrift*, s. 59-122; A. Kromann 1990: Recent Roman coin finds from Denmark. *Proceedings of the 10th Congress of Numismatics, London, September 1986*. Maastricht, s. 263-274). Mange af disse artikler er i højere grad kataloger end egentlige artikler, og stammer fra før detektorfundene for alvor kom til og signifikant ændrede billedet og mængden af kendte fund.

Bogen er opdelt i otte kapitler samt et efterfølgende "indices", som er en alfabetisk liste over 362 steder, hvor der er fundet romerske mønter.

Der indledes med en gennemgang af den tidlige forskningshistorie om de romerske mønter og en forklaring af det danske danefæbegreb, bogens metodologi, som er baseret på kontekststudier af mønternes fundsituationer, samt en letforståelig forklaring af det faktum, at man i møntstudier arbejder med to vigtige dateringer: møntens produktionstidspunkt og dens nedlæggelsestidspunkt. For romerske mønter gælder det, at det præcise år, i hvilket mønten er slået, ofte er kendt, mens nedlæggelsestidspunktet kun kan fastslås på baggrund af møntens kontekst. Disse to dateringer tilbyder forskellige undersøgelsesmuligheder, hvor bogens fokus er på den sidste og ikke ikonografien.

Derpå følger en introduktion til undersøgelsesområdet og en beskrivelse af udviklingen i Danmark fra ældre romersk jernalder til ældre germansk jernalder, som

er den periode, hvor flertallet af fundene er nedlagt. Der er også en oversigt over dansk jernalderkronologi og en gennemgang af den rolle, de romerske mønter har spillet for den skandinaviske kronologi.

Det er først herefter, at den egentlige materialebehandling starter, og de faktorer, som spiller ind i en fortolkningsmæssig henseende, opridses. Særligt interessant er afsnit 3.5 og 3.6, som omhandler forskelle i fundudbredelsen og skattefund kontra enkeltfund. Det store arbejde, som dygtige metaldetektoramatører udfører, har udvidet billedet af, hvor og i hvilke fundsituationer romerske mønter bliver fundet i Danmark, ligesom for mange andre typer af metalfund. Indenfor de sidste 30 år er mange fund gjort på bopladser, hvilket ellers stort set ikke var kendt tidligere med undtagelse af de store bopladser, f.eks. Gudme. Der er ingen tvivl om, at fund af romerske mønter i Danmark i høj grad er relateret til de betydningsfulde bosættelser; f.eks. Gudme, Lundeberg på Fyn; Østervang på Sjælland og Sorte Muld på Bornholm. I de seneste år er det blevet påvist, at denarerne ofte er relateret til sene fundkontekster i Danmark, op til sen germansk jernalder (L. Bjerg 2007: *Romerske denarfund fra jyske jernalderbopladser. En arkæologisk kulegravning*, Århus). En af de meget vigtige observationer i bogen er, at Horsnæs' forskning har påvist, at flere af de daterbare nedlæggelser af romerske mønter lader til at være foretaget så sent som i vikingetid.

Horsnæs har udviklet ny metodik inden for møntstudier og fortolkning af fund med en større opmærksomhed på fundsituationerne, som vitterligt har ført til en øget viden om mønterne, som arkæologiske genstande. Derfor er det en skam, at den fundinddeling, som Horsnæs tidligere har anvendt (H.W. Horsnæs 2006: Roman bronze coins from Barbaricum – Denmark as a case study. I: H. W. Horsnæs og J.C. Moesgaard (red.): *Single finds – the Nordic Perspective*. Proceedings of the

Seminar in Copenhagen 23-24 November 2001. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* (2000-2002), Copenhagen) ikke er fuldstændig gennemført i nærværende bog, da det netop ville være oplagt at graduere fundene endnu mere, end der her er gjort. Bogen indeholder også en grundig gennemgang af mønterne efter nominaler med denarerne først, så siliquae og derpå de romerske guldmønter, antoninianerne og slutteligt de romerske provinsialprægninger. Ligesom det er undersøgt, hvilke udmøntningssteder de danske fund af romerske mønter stammer fra. Det er i høj grad de vestlige møntsteder. Kapitlet slutter med en gennemgang af de genbrugte mønter, der er omarbejdet til f.eks. smykker, et kapitel som desværre er deskriptiv i højere grad end fortolkende.

Hen mod slutningen af bogen sættes de danske fund ind i en større sammenhæng med fund af romerske mønter i andre dele af Barbaricum. I den henseende er den regionale variation indenfor fundene, som forfatteren behandler i kap. 4, vigtig at bide mærke i. Da de jyske og sjællandsk/fynske fund lader til at kunne være kommet til landet ad forskellig vej.

Det er først henne i kap. 5, at bogen for alvor handler om mønternes rolle i jernalderen og i hvilke konteksttyper, de er fundet. I dette kapitel kunne man godt have ønsket, at der var anvendt flere kort over, hvor de forskellige konteksttyper; grave og mosefund o.l. er fundet. Herved ville forfatteren have undgået mange beskrivelser af de steder, hvor fundene er gjort, som forekommer lidt opremsende. Da de romerske mønter fundet i Illerup mose for nyligt er publiceret af Alexander Bursche (A. Bursche 2010: *Illerup Ådal*, bd. 14, *Die Münzen*. Højbjerg), og disse mønter repræsenterer de bedst udgravede krigsoffermosefunds-mønter, er krigsoffermønterne desværre ikke behandlet så indgående som de øvrige fundkategorier.

Afslutningen er en syntese over fundene, som desværre bærer lidt præg af at

mangle Bornholm-materialet, f.eks. i afsnit 8.3 "Sailing the North Sea" og 8.4 "amber routes". Ligesom man kunne have ønsket sig en længere diskussion af afsnit 8.9 "The meaning of the Roman coins in the Danish Iron Age context", da forfatteren her giver sit bud på en ny fortolkning af den rolle, de romerske mønter kan have spillet i jernalderen.

Generelt er bogen meget pædagogisk og letlæselig, og den giver et længe savnet overblik over de danske fund. Desværre er bogen skæmmet af en del mindre slåfejl o.l., som en grundigere slutredigering ville have fået has på. Bogen vil være et rigtig godt metodisk værktøj til at udpege steder, hvor en nærmere undersøgelse måske kunne give ny viden om fortiden. Ligesom bogen er et glimrende startsted for videre forskning i de romerske mønter.

Line Bjerg

Institut for Antropologi, Arkæologi
og Lingvistik
Aarhus Universitet

Rasmus Birch Iversen: *Kragehul Mose – Ein Kriegsbeuteopfer auf Südwestfynen*. Jernalderen i Nordeuropa. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter. Højbjerg, 246 sider. ISBN: 978-87-88415-68-1. Pris: 348 DKK.

Iversens bog er den første del af et stort ph.d.-arbejde, hvis mål er at få publiceret et mindre våbenofferfund, Kragehulfundet på Sydvestfyn, og sætte det ind i en kronologisk og regional kontekst i Norden. Bogen udspringer desuden af forskningsprojektet "Jernalderen i Nordeuropa", som har afstedkommet, at også andre mosefund er blevet publiceret.

Denne bog er således en del af en projektramme, hvilket både er dens styrke og dens svaghed. Styrken er, at varen leveres – fundet præsenteres på forbilledlig vis. Svagheden er, at denne ramme fordrer, at

Iversen fokuserer på en materialefremlægning, hvilket i høj grad forhindrer ham i at samle hele sin forskning i en slagkraftig syntese, som ellers skinner igennem det omfattende materiale, han har indsamlet, og de efterfølgende analyser. Med andre ord findes der i bogen et tilløb til et større opgør med en lang forskningstradition, der sætter kongeriget Danmarks formation til mellem 200-500 e.Kr. Men bogens rammer gør, at argumentationen ikke er tilstrækkelig fyldestgørende. Vi må håbe, han får lejlighed til at skrive mere om dette senere.

Hvis vi ser på bogen, som er en totalpublikation af Kragehulfundet, kan det ikke gøres bedre. Iversen får desuden sat fundet ind i en kulturhistorisk sammenhæng, hvor især de kronologiske forhold til andre fund demonstreres på imponerende vis.

Første del af bogen er en helt klassisk fundfremlæggelse af lokaliteten Kragehul i sin regionale kontekst på Sydvestfyn. Omstændighederne og bevaringsforholdene for fundet er vanskelige, og konteksten er ikke altid klar. Fundet er udgravet af Conrad Engelhardt i 1860'erne og 1870'erne og har siden haft en omtumlet historie. Dette taget i betragtning er det imponerende, hvor langt Iversen når med fundet.

Den kronologiske analyse er overraskende kort, dens vigtighed taget i betragtning. Men man forstår, at en gennemgang af de enkelte typer, der indgår i fundet, dækker et væsentligt længere tidsrum end indholdet af Kragehul. Dette skyldes de komplicerede kronologiske forhold, der gør sig gældende netop i den senromerske og efterfølgende periode. Hvor man normalt kan opbygge en detaljeret kronologi på en analyse af mands- henholdsvis kvindegrave, så bevirker den usædvanlige sammensætning af de arkæologiske fund (kvindegrave, våbengrave og krigsbytteofferfund findes i ingen regioner i hele perioden) i netop denne periode, at kronologien må sammenstykkes af en række detail-

analyser. Der bliver i den korte præsentation af en samlet kronologi hermed for første gang bygget bro mellem den civile gravkronologi og våbenkronologien i grave såvel som i krigsbytteofferfund. Det samlede kronologiske system og præmisserne for det præsenteres dog her kun i skitseform. Kronologien er med andre ord nødvendig for forfatteren, for at han kan relatere Kragehulfundet til absolut daterede fund på Kontinentet, hvilket igen gør det muligt at perspektivere det arkæologiske fundbillede i forhold til de historiske kilder.

Analysemetoden (korrespondensanalyse), der også kun skitseres, men angiveligt vil blive behandlet nærmere andetsteds, er almindeligt benyttet for gravfund fra senere perioder, men har kun sporadisk været benyttet på romertidens fund. Metoden bryder dermed klart med tidligere tiders stive kronologi, primært bygget op omkring den romerske import.

Da fundet er fragmenteret, bliver det alligevel hovedsageligt dateret ud fra allerede definerede typologier og kronologier. Iversen modificerer kun lidt de allerede udviklede kronologier af J. Ilkjær, J. Bemmann og G. Hahne. Eksempelvis foreslår han, at våbengruppe 10 skal sløjfes. Efter den korte, men meget vigtige kronologiske diskussion, hvor brugbare oversigtstabeller bliver præsenteret, fokuseres på selve Kragehulfundet.

På den baggrund får han identificeret fem nedlægningsfaser ved Kragehul, hvor den første begynder omkring 180-200 e.Kr., og den sidste fase ligger som et af de seneste våbenofferfund omkring 490 e.Kr.

Efter en beskrivelse af de enkelte faser i Kragehulfundet og deres relation til andre deponeringer af våben i Sydkandinavien diskuteres træet fra skafter og pile og deres oprindelse. Ud fra den diskussion og våbentyperne anslås en proveniens af den tidligste nedlægning sandsynligvis at komme fra det sydlige Norge, mens de andre nedlægningsers proveniens er sværere

at bestemme; for Kragehul 4 synes den at have en central svensk oprindelse.

Iversen er imidlertid utilbøjelig til at se offerfundenes proveniens som en afspejling af en angrebsbølge med territorial erobring som oprindeligt mål. Denne opfattelse begrundes han dels med, at de fleste fund idag ved finkronologiske analyser anses for partielle og gentagne nedlægninger, der på ingen måde afspejler alle krigsaktiviteter eller hele hære, men snarere er en afspejling af plyndringstogter, sandsynligvis med deltagere fra flere forskellige regioner.

I det hele taget synes Iversen at gå imod den nationalt ladede tænkning, der vil lægge våbenofferfundene til grund for kongeriget Danmarks oprindelse. I denne optik kan man opfatte offerfundene som spor efter territoriale angrebsbølger. I stedet er Iversen influeret af antropologisk tænkning, hvor krig ses som en mere kompleks social proces, der snarere omhandler magt, prestige, ære og rigdom end nutidens moderne territorielle angrebsbølger.

Dette er en god pointe, der underbygger hans følgende tese, der udsætter kongeriget Danmarks opståen til senere, hvornår er ikke tydeligt angivet. Dermed går han imod U. Näsmans hypotese, tydeligst fremsat i Kuml 2006, der sætter kongeriget Danmarks begyndelse til 500 tallet e. Kr., hvad jeg vil kalde "Pax Danorum" hypotesen, samt P. Ethelbergs hypotese, der sætter kongeriget Danmarks opståen endnu tidligere. Iversen synes at have godt empirisk belæg for dette, fordi han gennem sin omfattende materialebehandling demonstrerer stor indsigt i fundenes historie, typologi, kronologi og proveniens, der generelt tegner et billede af mange regioner, der ligger i kontinuerlig, endemisk krig med hinanden. I denne kritik ligger også en nedtoning af betydningen af et rituelt skifte, som ellers er foreslået af C. Fa-bech til at ligge omkring 500 e.Kr. Iversen demonstrerer, som også Julie Lund i en nylig afhandling, at denne diskontinuitet

ikke kan opretholdes. Dermed undermineres forestillingen om det danske kongeriges opståen omkring 500 e.Kr. tilsyneladende fra flere sider.

Iversens sidste afsnit, der i mine øjne burde fylde en hel bog, er på mange måder skarpt, modigt og nytænkende og har adskillige implikationer for den sydiskandinaviske jernalderforskning. Hvis hans syntese fik mere plads, ville man kunne afgøre, om præmisserne for hans kritik rakte til at blive den hidtil stærkeste kritik af U. Näsmans "Pax Danorum" hypotese, vi har set i mange år. Som den står nu, er den tankevækkende og spændende.

Hvor bogen således er et flot stykke arbejde og en publicering af et vigtigt, århundrede gammelt fund, virker fortolkningerne og syntesen underspillede og fortjener mere plads. Dette må vi håbe på, at der bliver mulighed for, når Iversens bearbejdede ph.d.-afhandling udkommer.

Bogen er absolut værd at læse og rækker i kraft af Iversens sidste kapitler langt ud over en fundfremlæggelse af Kragehulfundet. Altså: en læseværdig og forbilledlig materialepublikation med et stort fortolkningsmæssigt potentiale.

Mads Ravn
Arkeologisk museum
Stavanger Universitet

Sven Kalmring: *Der Hafen von Haithabu.* Die Ausgrabungen in Haithabu. Vierzehnter Band. Neumünster 2010. 493 sider. ISBN 978 3 529 014147. Pris: 120 Euro.

Med udgivelsen af det 14. bind af serien "Die Ausgrabungen in Haithabu" føjes endnu et digert værk til rækken af publikationer om de arkæologiske undersøgelser i Hedeby. Sven Kalmrings (SK) fremlæggelse af havneundersøgelserne udspringer af hans ph.d.-afhandling fra 2008, der i forbindelse med publikationen er omarbejdet og udvidet.

Hovedparten af bogen omhandler den udgravning, der blev gennemført i 1979-1980, hvor man inden for nedrammede spunsvægge undersøgte knap 3 % af havneområdet. De submarine undersøgelser rækker dog længere tilbage i tiden, og dem er der også blevet plads til at omtale. De første dykninger foregik 1933, og ved en fornyet indsats i 1953 lykkedes det at påvise tæt stillede rækker af pæle over et 160 m sammenhængende forløb. Det var ved samme lejlighed, at man stødte på et klinkbygget skibsvrag nær bredden. Senere tog man sonar og seismik i anvendelse, og i 1990'erne forsøgte man sig med chirp-sedimenttekkolod. Imidlertid har det vist sig vanskeligt at tolke resultaterne, og dykninger, der skulle efterprøve anomalierne i norbunden, har været til ringe hjælp, da sigtbarheden under vandoverfladen er meget begrænset. Pælerækkerne i havneområdet har voldt tolkningsmæssige problemer, både hvad sammenhæng og funktion angår, og en afklaring kan ikke gives på nuværende tidspunkt. I realiteten er den bedste overensstemmelse mellem seismik og arkæologisk efterprøvning iagttaget ved det havneanlæg, der allerede blev påvist i 1953 og udgravet i 1979-1980.

Den submarine rekognoscering i 1950'erne og senere gav så meget blod på tanden, at man på et tidspunkt overvejede at bygge to dæmninger, så man kunne sænke vandspejlet i noret med 3 m og gennemføre en arkæologisk udgravning af norets bund. Det blev dog opgivet af økonomiske årsager, ikke så meget pga. tømningen af noret, men mere af forventningen om de kolossale mængder af oldsager og konstruktionsdele, der efterfølgende skulle håndteres og konserveres. Man slog sig til tåls med et område mellem vrags 1 og bredzonen på godt og vel 2.200 m², der ved hjælp af nedrammede spunsvægge kunne tørlægges. Herved åbenbares en op til 1,94 m tyk horisont af sand, mudder og organisk materiale, der er blevet aflejret i noret i løbet af vikingetiden.

Dokumentationen af lagene er sket ved profilopmålinger, alt i alt 520 m, og fladen deltes op i 4x4 m felter, der udgravedes i kunstige niveauer på 15 cm's tykkelse. Trods de gode intentioner har profilbeskrivelserne været svære at tolke, og en banal fejl ved overførsel af data fra et sæt mærkesedler til et andet har betydet, at de fundspredningskort fra havnen, som er publiceret i andre sammenhænge, ikke er korrekte.

De mudrede kulturlag rummede ikke blot tabte oldsager og et brændt skibsvrag; det væsentligste var i virkeligheden de 2044 pæle og stolper plus stolpehuller i norbunden, der vidnede om omfattende konstruktioner ud for bredden. Ved at følge lineære forløb, kombineret med årringsdateringer, har SK fortolket sporene som en sekvens af brygger, der er blevet opført og udbygget fra begyndelsen af 9. århundrede til første halvdel af 11. århundrede. Det er tidligere blevet foreslået, at den ældste bryggefase skulle være fra ca. 725. Opfattelsen bygger på årringsdateringer af kerneveddet i syv kraftige stolper, der placerer sig fra midten af 7. århundrede til begyndelsen af 8. århundrede. En så tidlig konstruktion betvivles af SK, ikke mindst fordi der ikke er bosættelsesspor på bredden på et så tidligt tidspunkt. Imidlertid er flere af bryggefaserne kun dateret på kerneved, hvilket giver lidt usikkerhed om alder og udbygningstakt. Den ældste brygge har således årringsdateret kerneved fra 734, hvortil man skal lægge et ukendt antal år til fældningstidspunktet. Ved at sammenholde den ældste brygge med dateringer af bredbefæstning, hegn og huse i udgravningens bredzone, når SK frem til, at tidspunktet for den første brygges etablering må være mellem 800 og 830. Næste fase kom omkring 865 f.å. mod syd, og i 884-886 (årringsdatering på splintved og barkkant) lagdes yderligere 375 m² til de allerede eksisterende 129 m² brygge. Efter 894 byggedes en brygge på ca. 410 m², der ret hurtigt efter blev forlænget. Sidste fase

af udbygninger mod dybere vand skete i årtierne omkring 1000. På dette tidspunkt skal der have stået en U-formet brygge med en platform på ca. 1.475 m². SK's begrundelse for udbygningerne er, at skibene skulle kunne fortøjes flydende for enden af bryggen, og sedimentationen i det brednære område forringede vanddybden gradvist. I den forbindelse argumenterer han for, at tilstedeværelsen af bryggerne i Hedeby viser, at der allerede i 9. århundrede var udspecialiserede fragtfartøjer, som krævede at blive losset og lastet flydende. Det er en dristig påstand, da de hidtil kendte skibsvrag peger på, at denne specialisering først kan ses i slutningen af vikingetiden. Det fremgår endda af SK's egen Tabel 4. I øvrigt er brygger eller kaj anlæg ikke en nødvendighed for håndteringen af større skibe. Lastning og losning via mindre både og pramme var en velkendt metode mange steder i middelalderen og senere. SK forudsætter desuden, at skibene har ligget fortøjet ved for- eller agterstavn for enden af bryggerne, hvor vanddybden har været størst. Det er sikkert rigtigt, men de kan jo også have ligget langs med bryggen, hvis ikke de har stukket for dybt. Det er i hvert fald tankevækkende, at i udgravningens vejrtable skov af stolper og pæle er der et ca. 12 m bredt "hul" i den samlede bryggekonstruktion, hvor der har været åbent vand. Dette "hul" har eksisteret siden 9. århundrede og kunne tyde på, at man har kunnet fortøje med skibssiden til bryggerne hér.

I sin afsluttende syntese argumenterer SK for, at Hedeby brygger var den egentlige markedsplads. Rekognosceringen med georadar, der gennemførtes indenfor halvkredsvolden i 2002, viser ingen åben plads, der – efter SK's opfattelse – kan have været egnet til et marked. Med udgangspunkt i eksempler fra Nord- og Mellemtykland og det sydlige Jylland peger han på, at torvepladser ikke dukker op i bytopografien i den vestlige Østersø før i 13. århundrede, hvorfor man heller ikke skal forvente en sådan i Hedeby i 9.-10. århundrede. I ste-

det er markedet foregået på bredden, indtil bryggerne i begyndelsen af 800-årene kom til at udgøre den faste ramme om handelen. SK peger desuden på tilstedeværelsen af bred- og bryggemarkeder i det franske område. Det er en tankegang, jeg sagtens kan følge, men der er nogle forhold vedrørende adgangen til bryggerne og rettingerne hertil, som er uklare. Den udgravede bredzone viser, at der har ligget huse på faste parceller helt ned til vandkanten. Samtidig er det klart, at der er sket en gradvis opfyldning af bredzonen, hvorved parcellerne er blevet udvidet med ca. 18 m på ca. 60 år i 9. århundrede. Imidlertid er der ikke påvist en vej langs med bredden, som kunne give adgang for alle til bryggerne. Faktisk fastslår SK, at overensstemmelsen mellem forløbet af et parcelhegn og en bryggekonstruktion er udtryk for, at sidstnævnte har hørt til parcellen. Hvis det har betydet, at det kun er parcellens ejer/lejer, der har haft adgang til bryggen, og det har været sådan i hele bredområdet, har markedspladsen på bryggen næppe fungeret optimalt. Adgangsvejen kan muligvis findes andre steder langs bredden. Det kan jo vise sig, at der har været slipper til bryggerne fra den nord-sydgående vej inden for halvkredsvolden, som synes at give sig til kende i georadarens ekkoer mellem 50 og 180 m fra vandkanten.

Det er et overordentligt omfattende, indsigtfuldt og rosværdigt stykke arbejde, SK har gennemført. Skal der være et lille "men" i denne anmeldelse, vil det være, at SK – efter min mening – har svært ved at skelne det væsentlige fra det mindre væsentlige. Det er en ordrig publikation på 668 sider, hvor detaljerne vejer tungt, uanset om de er relevante eller ej. F.eks. anvendes en side på at forklare teknikken vedr. tjærefremstilling, hvorpå det konkluderes, at der ikke er spor af det i udgravningen. På samme måde er beskrivelserne af etablering og nedtagning af spunsvæggene omkring udgravningen på otte sider inkl. en helsides illustration af ingeniør-

tegningen af spunsen. Det kunne godt være beskåret, når SK i øvrigt har meget fornuftigt at berette om havneudgravningerne i Hedeby.

Jens Ulriksen
Næstved

Sabine Karg (red.): *Medieval Food Traditions in Northern Europe*. PNM. Publications from the National Museum. Studies in Archaeology & History Vol 12. Copenhagen 2007. 230 sider. ISBN 978-87-7602-065-1. Pris: 300 DKK.

Bogen "Medieval Food Traditions in Northern Europe" er resultatet af et prisværdigt samarbejde mellem arkæo-botanikere fra Tyskland, Polen, Estland, Finland, Sverige, Norge og Danmark. I bogen behandles fund og oplysninger, indsamlet af det internationale HANSA Network Project 2001-2006. Lederen af projektet var Sabine Karg fra Nationalmuseet.

I bogen behandles primært fund fra Hanseforbundets tid 1160-1650 e.Kr., men enkelte ældre og yngre fund er inddraget i diskussionen. Af økonomiske og tidsmæssige grunde er der dog ikke inddraget fund fra England, Flandern og det meste af Rusland.

Bogen demonstrerer overbevisende det udbytte, der kan opnås, når et internationalt netværk samarbejder om publicering af oplysninger fra arkæologiske fund af makrofossiler (frø, frugter m.v.) og kombinerer disse med omtale i skriftlige kilder.

Forud for projektet var der i de enkelte lande gennemført en række detail-undersøgelser for makrofossiler i prøver dateret til middelalderen, men mange af disse fund var kun tilgængelige i arbejdsrapporter eller publiceret på nationale sprog.

Formålet med projektet var derfor at præsentere det enorme datamateriale i en engelsksproget bog, hvor de enkelte landes fund blev præsenteret efter så vidt muligt

samme retningslinjer. Dette letter naturligvis læsningen og muliggør en samlet diskussion af det fremlagte materiale.

Bogen søger at indkredse det umiddelbare nærværende spørgsmål: Hvad levede middelalderens mennesker af? Hvilke planter dyrkede de, og hvilke kunne de få adgang til gennem de udbyggede handelsforbindelser?

For at få et overblik over det enorme og ret uensartede materiale enedes HANSA netværkets medlemmer om at definere en fælles database, som resultaterne fra de arkæo-botaniske undersøgelser skulle registreres i. Dette omfattede også valg af en fælles kilde for plantnavne og betød, at fundene skulle grupperes i hele århundreder fra det 12. til det 17. århundrede.

Tilegnelse af det store materiale lettes af fine og tydelige kort, der viser placeringen af de undersøgte lokaliteter. Disse er i overvejende grad byer eller bynære lokaliteter, som for de flestes vedkommende kunne nås ad søvejen.

Indtil nu er det kun lykkedes at finde få egnede lokaliteter, som kunne oplyse om, hvilke planter befolkningen i landområderne levede af i middelalderen.

Efter et indledende afsnit får forfatterne fra de enkelte lande ordet. Først diskuteres de skriftlige kilder. I Nordeuropa er middelalderen som bekendt den første periode, hvorfra der foreligger omfattende skriftlige kilder, som kan supplere de arkæologiske fund og oplyse om handel med planteprodukter.

Til trods for, at disse kilder er af meget forskellig natur, er det en af bogens store styrker, at der i vidt omfang refereres til de skriftlige kilder, og at disse bruges til at supplere den viden, der kunne hentes fra makrofossiler fundet i prøver fra de tilsvarende perioder.

Forfatterne gør opmærksom på, at de metoder, der er anvendt ved udtagning af prøver og analyse af disse, varierer betydeligt. Dette gør naturligvis en sammenlignende diskussion af resultaterne vanskelig,

især hvis man ønsker at gå dybere end blot at konstatere tilstedeværelsen af en art i et område.

Det ville være af stor betydning for tolkning af fund fra forskellige lande, hvis det pågældende netværk i fremtiden kunne enes om at definere ensartede prøvetagnings- og analysemetoder, der tillod at beregne antal frø eller frugter i en given volumen af det undersøgte materiale (f.eks. pr. liter). Disse ville afsløre, at det undersøgte medie er afgørende for, hvor mange makrofossiler der normalt forekommer i arkæologiske lag. I bogen nævnes da også, at især latriner er rige på makrofossiler.

Et væsentligt element i bogen er også dens behandling af de fundne makrofossiler i grupperne: Korn og boghvede, bælgplanter, olie- og fiberplanter, grønsager, ukrudt, frugter og nødder, krydderurter og krydderier (inklusive planter til medicin og krydring af øl), andre nyttige planter (färvning, udsmykning m.v.).

Selv om fundene i de enkelte lande for nogle arter er begrænsede og måske ikke dækker alle perioder, så kan der, når alle fund ses under et, fås et godt billede af de pågældende planters udnyttelse i middelalderen.

Eksempelvis er der i Tyskland fundet importeret ris fra det 13. til det 18. århundrede, og i Polen, Estland og Danmark forekommer arten fra det 15. århundrede.

Det eksotiske krydderi paradiskorn (*Aframomum melegueta*) dukker op i det 15.-16. århundrede i Tyskland (dokumenteret ved en stregtegning) og i det nordlige Polen fra det 16. århundrede.

Forfatterne understreger med god ret, at der til brugen af visse planter, f.eks. krydderier, var knyttet prestige, mens en art som boghvede næsten kun forekommer i latriner, der bedømtes til at stamme fra den fattigste del af befolkningen.

De nævnte eksempler illustrerer, at bogen er velegnet til at søge efter oplysninger, relateret til bestemte plantegrupper el-

ler områder. Den meget omfattende litteraturliste (24 sider), som omfatter både historiske og botaniske emner, gør bogen til et værdifuldt arbejdsredskab.

Næsten alle forfattere er inde på, at de enkelte arter har forskellig chance for at blive fundet ved undersøgelse af de arkæologisk daterede prøver. Selv om dyrkning, handel og brug af korn var udbredt i middelalderen, så er det begrænset, hvad der findes af korn i prøverne. En af årsagerne er, at kernerne kun bevares i jorden, hvis de er forkullede. Formalingen til mel gør ligeledes, at chancen for at finde rester af avner eller aks er begrænset.

Men spændende er det, at de omfattende lister af arkæo-botaniske fund viste sig i høj grad at kunne bekræfte oplysningerne i de skriftlige kilder om handel med korn og krydderier.

En anden gruppe, som det generelt er vanskeligt at efterspore, er grønsager. De bruges som regel, mens planterne endnu er grønne, og i mange tilfælde inden de når at sætte frø.

Bogen bringer også nye oplysninger om tilstedeværelsen af en række planter, der blev anvendt i middelalderens og den tidlige moderne tidsalders byhusholdninger.

De standardiserede præsentationer af oplysninger giver også mulighed for at studere mønstre i samhandelen. Hvad var den generelle trend i kostsammensætningen? Er det muligt ud fra de indsamlede oplysninger at skelne mellem lokale og fremmede kosttraditioner? Det er nogle af de spørgsmål, som HANSA Network gruppens medlemmer håber at kunne besvare i fremtiden.

For min egen regning har jeg lyst til at tilføje: Det kunne også være spændende, hvis man under en udgravning af velbevarede lag stødte på så mange rester af korn, frugter m.v., at man kunne forsøge at beregne den vægtmæssige sammensætning af en diæt. Det ville kræve viden om, hvor stor en vægtmængde en nød af f.eks. figen eller en blommesten svarer til af de pågæl-

dende frugter (I en figen er der som bekendt et meget højt antal nødder, mens én blommesten svarer til én frugt).

HANSA Network gruppen og især Sabine Karg fra Nationalmuseets Naturvidenskabelige afdeling ønskes tillykke med et fornemt stykke arbejde, der er blevet til under begrænsede økonomiske og tidsmæssige rammer.

Vi må håbe, at der findes midler til, at dette værdifulde samarbejde kan fortsætte og udbygges i tid og rum. For eksempel ville det være nærliggende at gennemføre et tilsvarende projekt om brug af planter i vikingetiden.

Hans Arne Jensen
Slaglunde

Jan Henning Larsen: *Jernvinneundersøkelser. Faglig Program, Bind 2. VARIA 78, Kulturhistorisk Museum, Fornminneseksjonen, Universitetet i Oslo. Oslo 2009. 246 sider. ISBN 978-82-8084-050-9. Pris: 100 DKK.*

Som det fremgår af titlen, udgør bogen andet bind i en forskningsstrategisk plan for Kulturhistorisk Museum, der også relaterer sig til Oslo Universitets generelle forskningspolitik. Den første programudredning fokuserede på stenalderen (VARIA 61, 2006). Arkæologien ved Universitetet har tradition for teknologiske studier med relation til bebyggelse og økonomi. Inden for denne ramme har udforskningen af den norske "jernhistorie" været højt prioriteret og bl.a. repræsenteret ved forskere som Irmelin Martens, Lars Erik Narmo og denne bogs forfatter, Jan Henning Larsen.

En vigtig målsætning er tillige, at sådanne programpræsentationer eller udredningsarbejder skal være med til at højne den videnskabelige kvalitet i forbindelse med den norske forvaltningsarkæologis udgravninger. Forfatteren peger på en

række centrale problemstillinger, og det sker i håb om, at det vil kunne forbedre mulighederne for mere forskningstid og det nødvendige faglige udviklingsarbejde for medarbejderne inden for forvaltningsarkæologien. Dette forekommer desto mere aktuelt end nogensinde, eftersom mange store undersøgelser er projektorienterede. Da de fleste medarbejdere er ansat på tidsbegrænsede kontrakter, er der stor risiko for et videns- og kompetencetab ved institutionerne. Det er et meget alvorligt problem, som også er velkendt i Danmark. Men de ansvarlige statslige myndigheder synes ikke at være særlig optaget af den situation, selvom projektansættelser bliver mere og mere almindelige overalt.

I Norge har der gennem nogle hundrede år været en betydelig folkelig interesse for den gamle jernhåndtering, hvilket har resulteret i et væld af informationer og lokale publikationer om fund fra mange dele af landet. Men flere naturvidenskabsfolk var også ganske aktive. Blandt amatørarkæologer og lægfolk var interessen ligeledes stor, og jernhåndteringen har et stort formidlingspotentiale, hvor eksempelvis udvinding, smedning og trækulsbrænding er populære aktiviteter for både børn og voksne. Den videnskabelige optagethed af jernhåndteringen i bredeste forstand kom derimod relativt sent ind i den arkæologiske forskning. En hovedårsag var vanskelighederne med at datere fundene. Først med C14-metodens fremkomst i 1950'erne steg interessen, og det er godt, eftersom Norge er i besiddelse af et umådeligt stort og varieret kildemateriale – også i international henseende.

Bogen kan ses som et udredningsarbejde, hvor den øjeblikkelige vidensstatus er præsenteret, og det primært med udgangspunkt i Kulturhistorisk Museums arbejdsområde. Bogens anden centrale del er hellet de meget relevante beskrivelser af de mange forskellige anlægstyper, som karakteriserer den norske jernhåndtering. Beskrivelserne, som er suppleret med mange

fotos og tegninger, er forbilledligt klare og særdeles velegnede i forbindelse med feltarbejder – et rigtig nyttigt opslagsværk. En anke er dog, at både kort og en del stregtegninger er forsynet med så små typer og signaturer, at de i realiteten bliver ulæselige. Et Norgeskort med fylkesgrænser havde ligeledes været ønskeligt – ikke mindst for udenlandske læsere, som desuden kunne have haft glæde af resuméer på engelsk og tysk.

Forfatteren, der er velorienteret om den internationale forskning, beklager, at det ikke har været muligt med en højere grad af skandinavisk og international perspektivering, hvorfor bogen er blevet meget ”norsk”. Men her kommer Jan Henning Larsens mangeårige arbejde med norsk jernforskning da også til sin ret. Han har et meget omfattende og detaljeret kendskab til emnet. Han har ydet en imponerende indsats ved at samle det enorme kildemateriale, og med sit suveræne overblik får han præsenteret stoffet på forbilledlig vis.

Bogen består af 6 kapitler: Introduktion, Historik, Generel vidensstatus, Regional vidensstatus, Udfordringer og satsningsområder og sluttende med et kapitel om Registrerings- og udgravningsmetodik, inklusiv nogle bemærkninger om forvaltningsmæssige forhold. Dette sidste kapitel retter sig primært mod feltarkæologien.

I det første kapitel gives en bredspektret introduktion til en lang række emner om bl.a. jernfremstillingens historie, og et interessant lille afsnit om jernudvindingen i relation til samfundsforholdene og til den såkaldte udmarksarkæologi, som er et af Kulturhistorisk Museums satsningsområder. Det er et forholdsvis nyt forskningsfelt i både Norge og Sverige, samt i andre europæiske regioner. For Norges vedkommende har det vist, at der i udmarksområderne findes et stort middelalderligt kildemateriale. Vanskelighederne ved at skabe en ensartet terminologi mht. bl.a. ovne, barrer, slagger og slaggeophobninger og trækulsguber påpeges, lige som betydning

gen af den eksperimentelle arkæologi og metallurgien fremhæves.

I andet kapitel præsenteres den norske forskningshistorik, hvor det anføres, at interessen for jernhåndteringen rækker helt tilbage til 1600-1700-årene. Der gives endvidere en dækkende oversigt over de skiftende problemstillinger, som har præget forskningsfeltet. Et vigtigt udgangspunkt er lensmanden og bonden Ole Evenstads bog ”Afhandling om Jern=Malm som findes i Myrer og Moradser i Norge og Omgangsmåden med at forvandle den til Jern og Staal” (trykt i 1790). I de første mange år var det især naturvidenskabsfolk og amatører, som var aktive, men fra midten af 1920’erne forsøges jernhåndteringen gjort til et centralt forskningsfelt. Den drivende kraft var professor A.W. Brøgger, og en af hans væsentligste problemstillinger angik forholdet mellem jernudvindingen og bondesamfundene. Tankerne vinder dog ikke genklang, og det er først, da C14-dateringer kommer til, at arkæologerne på ny fatter interesse for emnet. En af de fremmeste og internationalt kendte forskere er Irmelin Martens, der i midten af 1960’erne gennemfører de første moderne udgravninger i Møsstrand i Telemarken. Det er stadig Norges bedst undersøgte jernudvindingsdistrikt, og det vigtigste referenceområde (s. 162). Hvor stor interessen nu var blevet, viste sig ved, at Det norske arkæologmøde i 1978 udelukkende handlede om jernhåndteringen og dens videre virkninger på samfundene i jernalder, vikingetid og middelalderen.

Den nye dateringsmetode gav nu også muligheder for at studere udviklingen over tid inden for de enkelte områder, og det interessante var, at der kunne påvises store variationer. Med udbygningen af vandkraftanlæggene og andre store projekter kom der for alvor gang i både registreringer, udgravninger og studier – en udvikling, der er fortsat frem til i dag. Forfatteren siger lige frem, at disse anlægsarbejder har givet norsk jernforskning en re-

gulær ”vitamininnsprøytning” (s. 218). Med det faglige program, som denne bog præsenterer, er der god grund til at tro, at denne udvikling vil fortsætte. Nogle vigtige lokaliteter bør nævnes: Dokkfloy, Gardermoen, Rødsmo og den senest undersøgte Gråfjell. De mange nyere undersøgelser i det sydlige Norge har bl.a. påvist en omfattende udvinding i Hallingdalen. Fylkerne Oppland og Hedmark udgør nu landets vigtigste jernforskningsområder (s. 143). Længere nordpå er det først og fremmest i Trøndelagen, at der har været en meget intensiv produktion i yngre romersk jernalder og folkevandringstid.

De følgende to kapitler, der behandler såvel den generelle vidensstatus som den regionale, udgør bogens centrale dele (s. 53-175). Indledningsvis er der grund til at fremhæve forfatterens korte, men relevante referater af forskellige forskeres synspunkter desangående. Ellers beskrives en lang række anlæg og elementer, som knytter sig til jernudvindingen. Det drejer sig bl.a. om, hvordan ovntyper, slaggeformer og slaggedynger samt trækulgruber tager sig ud i felten. Et meget væsentligt punkt vedrører forholdene mellem jernudvindingsanlæg og trækulgruber; en relation, som kræver større fladeafdækninger. Der gøres endvidere rede for de topografiske situationer. Også diskussioner mht. anvendte træsorter samt udbytteberegninger findes her. De mange C14-dateringer af både ovnanlæg, slagge og kulgruber gør det muligt at foretage en faseinddeling af de forskellige konstruktioner i et kronologisk perspektiv. Der opereres med tre faser, hvor fase I er karakteriseret af skaktovnene med slaggegruber, II er skaktovne med sideaftapning af slaggen, mens fase III er repræsenteret ved de såkaldte Evenstadovne. Det har vist sig, at der ses en række varianter indenfor de enkelte grundformer, så også i Danmark kan der være god grund til at være opmærksom på en vis variationsbredde.

Et meget stort antal C14-dateringer (mindst 2000!) viser, at der er et betydeligt

overlap med hensyn til brugen af de forskellige grundtyper. Eksempelvis anvendes ovne med sideaftapning fra 600-700-tallet og helt frem til ca. år 1500, og da med et overlap til Evenstadovnen, der sandsynligvis allerede er i brug i 1300-1400-tallet.

Skaktovne med slaggegrube er som mange andre steder i Nordeuropa de ældste, og i Norge dateres de første til 400-300 f.Kr. De ligger i Trøndelag, men allerede omkring år 0 er de i brug i udmarksområder. Det er ganske interessant, at der i de nordlige dele af landet er undersøgt ovne fra århundredet f.Kr., hvilket også er tilfældet i Sverige. At udvindingen måske rækker helt tilbage til yngre bronzealder/ældre førromersk jernalder antydes af nogle C14-dateringer fra et par smedjer i det sydlige Norge (s. 112). En lignende meget tidlig jernhåndtering er ligeledes kendt fra Sverige, og egentlig også fra Danmark og Nordtyskland, hvor jernslagge indgår i meget tidlige førromerske gravfund.

Den ældste jernudvinding sker generelt i dalbygderne og de lavereliggende fjeldområder, og her synes der at være stor aktivitet i yngre romertid og folkvandringstid, og der tales ligefrem om centrale bygger for jernudvinding. Et muligt udtryk for udvekslingsforholdene er beligheden af den kendte boplads Sostelid, hvis beboere kan have haft kontrol over ressourcerne, og en eventuel overskudsproduktion har kunnet investeres i sociale og politiske relationer. Som tiden går, rykker jernfremstillingen længere og længere op i fjelddistrikterne. Fra 1000-tallet og frem til 1300-årene er udvindingen her mange steder ganske omfattende, hvilket sandsynligvis hænger sammen med middelalderbyernes opståen.

Til selve udvindingen knytter sig andre anlæg, det er først og fremmest trækulgruber, som er registreret i et enormt antal og ofte fungerer som en lokaliseringsfaktor. I en del tilfælde er der også konstateret spor efter forskellige former for stolpekon-

struktioner fra mulige smedjer. Studiet af de forskellige former for trækulsgruber er stadig et forholdsvis forsømt område, hvor Tom Bloch-Nakkerud dog heldigvis har gjort en stor indsats. Også her ses mange geografiske og kronologiske variationer.

En central forskningsopgave er selvfølgelig jernhåndteringens betydning i relation til den generelle samfundsudvikling, og her er der tilsyneladende meget at gøre i fremtiden (s. 103ff.).

I kapitel 4 går forfatteren i dybden med materialet i de områder, som forvaltningsmæssigt hører under Kulturhistorisk Museum, hvilket giver gode muligheder for at studere udviklingen på de enkelte lokaliteter.

Kapitel 5 er meget interessant med korte diskussioner af mange relevante spørgsmål og problemstillinger vedrørende den norske jernhåndtering. Forfatteren peger på en lang række fremtidige forskningsopgaver, og det anses for vigtigt at anlægge et bredt synsfelt, ligesom samarbejdet med naturvidenskaberne er uomgængeligt.

Det videre sigte er selvfølgelig et ønske om, at forvaltningen af den arkæologiske praksis fremover bliver mere forskningsorienteret og rettet mod løsningen af nogle af de problemfelter, som forfatteren peger på. Og der er nok at tage fat på; bl.a. flere studier af de teknologiske aspekter og forbedrede udbytteberegninger; de kronologiske forhold bør belyses bedre, og her er et vigtigt spørgsmål at få bedre styr på, hvornår jernhåndteringen begynder og slutter i de forskellige områder. I den forbindelse slår forfatteren fast, at man fremover alene bør anvende AMS-dateringer. En fortsat indsamling af data til statistiske analyser anses også for meget vigtig. I Norge er synspunktet nemlig dette, at ethvert oldtidsminde betragtes som UNIKT, hvorfor alle fund og udgravninger betragtes som væsentlige, hvilket jo unægtelig står i modsætning til den danske holdning. Andre spørgsmål vedrører jernhåndteringens udbredelsesmønstre og

dens interne organisering. Udnyttelsen og betydningen af udmarkens ressourcer har ligeledes høj prioritet, og ikke mindst da det er et satsningsområde. Vigtige temaer er desuden jernudvindingens rolle for samfundene internt og i relation til den lokale, regionale og internationale udveksling. For den tidlige middelalders vedkommende er ikke mindst studier af jernfremstillingen i udmarksområderne af stor interesse, idet bydannelsen, samt kirke- og klostervæsenet i kombination med en stærkere kongemagt m.m., skaber nye behov for en øget tilførsel af jern.

Det er med andre ord et kapitel, hvor der er megen inspiration at hente såvel i forbindelse med den feltarkæologiske prioritering som i forskningsarbejdet.

Som allerede noteret i indledningen er der tale om et yderst nyttigt og informativt udredningsarbejde, som både påpeger en række centrale videnskabelige problemstillinger og beskriver de mange forskellige anlægstyper, som knytter sig til jernhåndteringen i videste forstand. Bogen kan derfor på det varmeste anbefales til alle – indenlandske som udenlandske – der er interesseret i jernforskningen. Jern er jo en menneskeskabt råvare, som har resulteret i store og gennemgribende forandringer for såvel det enkelte individ som for samfundene.

Jørgen Lund
Moesgård Museum

Lars Krants Larsen, Jette Linaa, Johannes Hertz, Inger Lauridsen og Lennart S. Madsen (red.): Tønderhus – en købstadsborg i hertugdømmet Slesvig. Haderslev 2010. 198 sider. ISBN 976-87-88376-27-2. Pris: 198 DKK.

Museum Sønderjyllands bog om middelalderborgen Tønderhus er først og fremmest en redegørelse for resultaterne af de arkæologiske undersøgelser på forborgen i 1996-1997, suppleret med en gennemgang

af ældre udgravninger og en kort oversigt over købstaden Tønders historie.

Først en lille præsentation af stedet: Tønderhus blev opført i årene 1268-70 af hertug Erik Abelsøn af Sønderjylland for at beskytte den vigtige handel i Tønder. Byen havde allerede fået købstadsprivilegier i 1243, og borgen blev anlagt på en holm syd for byen. Tønderhus kom til at bestå af tre banker, hvor forborgen lå mod nord, og det var her de seneste udgravninger fandt sted. Man ved stort set intet om hovedborgen på den sydlige banke, der kom til at stå indtil begyndelsen af 1500-tallet. Efter nedrivningen blev voldgravene fyldt op, og de tre banker blev forenet til én stor borgbanke. Her rejstes et firfløjet renæssanceslot, der eksisterede indtil 1750.

Efter en kort indledning om byen Tønder giver Lars Krants Larsen i det første kapitel en meget detaljeret beskrivelse af udgravningen på forborgen i 1996-1997. Læseren bliver her en anelse forvirret, for de første 16 sider handler i virkeligheden om fundet af den gård, der lå på området før opførelsen af borgen. Først s. 34 starter behandlingen af forborgen. Her opstiller forfatteren fire bygningsfaser ud fra undersøgelserne på den sydlige del af banken, i voldgraven, på randvolden og ved voldfoden. Bygningsfaserne strækker sig fra borgens opførelse omkring 1270 (Fase I) til nedrivningen af middelalderborgen omkring 1523 (Fase IV). Der refereres mange gange til "borgens nedbrænding" i 1330, men det står lidt uklart, hvor denne oplysning kommer fra, og heller ingen skriftlige kilder omtaler begivenheden (s. 79). Det ser ud til, at dateringen udelukkende er baseret på fundet af et brandlag på forborgen med stumper af "fuldsintret stentøj", der først indføres i Danmark mellem 1325 og 1335 (s. 34). Efter min mening er det betænkeligt at fremstille hele borgen som nedbrændt på så snævert et grundlag. Netop fordi borgområdet bestod af tre banker,

har det vel været nemt at begrænse branden til forborgen. Dette står sikkert klart for forfatteren, men læseren kan let forledes til at tro, at det har været hele borgen, der nedbrændte på dette tidspunkt.

Der er ingen tvivl om, at der er udført et meget grundigt og veldokumenteret arbejde, men det er tung læsning, og den enorme mængde af data gør det svært at bevare overblikket. Først s. 71-79 præsenteres den historiske baggrund for opførelsen af Tønderhus, og man får en i øvrigt udmærket oversigt over borgens historie på grundlag af de skriftlige kilder. Dette afsnit burde stå i begyndelsen af bogen.

Jette Linaa har behandlet det store genstandsmateriale fra udgravningerne. Keramikken gennemgås nøje på baggrund af de tidligere opstillede bygningsfaser, og de andre genstandsgrupper behandles separat. Kapitlet rummer et hav af oplysninger for de, der vil studere genstandsmaterialet i alle detaljer, og her er vi tilbage ved bogens snævre målgruppe. Sætninger som: "Hovedparten af skårene (136 stk.) er af hårdtbrændt gråvare, de fleste potter med drejet, udfaldende rand (rand 3 og 4), alle 14-16 cm i diameter ved munden" (s. 90), følger side efter side. Her forudsættes det virkelig, at læseren er ganske overordentlig interesseret i alle detaljer!

Afsnittet, der er fornemt illustreret, præsenterer et stort, spændende og varieret genstandsmateriale, men enkelte steder finder man skråsikre bemærkninger som: "Det kendte såkaldte Margrethebæger; et senmiddelalderligt drikkebæger i guld, er en formmæssig efterligning af det ydmyge og ganske billige stavbæger" (s. 95). Det vil sikkert undre fhv. museumsinspektør på Nationalmuseet, Fritze Lindahl, der har skrevet om bægeret med ganske andre konklusioner. I afsnittet om ovnkakler omtales de tidlige cylinderformede pottekakler. Her nævnes tilsvarende på Søborg, men der burde også henvises til de

mange fund af netop denne type på forborgen ved Gurre Slot i Nordsjælland.

Johannes Hertz skriver om de ældre undersøgelser ved Tønderhus og lægger ud med fundet af en del af nordmuren fra 1500-tallet fra det ydre portrum i renæssanceslottet. Den dukkede frem i forbindelse med opførelsen af en ny museumsfløj i 1970, og ved samme lejlighed blev afdækket store dele af en middelalderlig slotsbanke. Her blev fundet rester af en fornem teglstensbygning, der har været udstyret med et opvarmningsanlæg – en såkaldt hypokaust. Der konkluderes, at dette må have været borgherrens hus, og banken derfor har udgjort det inderste element i et større system af banker og voldgrave. Desuden fandtes rester af en smedje på området, og hvad der formentlig har været et stolpebygget hus fra jernalderen.

Efter denne redegørelse fortælles kort om en prøvegravning i 1961 og nogle undersøgelser 1976-1980. Her blev bl.a. afdækket resterne af et rum, som man tidligere antog stammede fra en kælder mellem nordfløjen og østfløjen i renæssanceslottet. Johannes Hertz kan dog påvise, at kælderen efter al sandsynlighed kun går tilbage til 1862, hvor man har genbrugt nogle af de ældre mure.

Ligesom de andre forfattere er Johannes Hertz uhyre detaljeret i sin fremstilling, og man skal virkelig holde hovedet koldt. Lad en enkelt sætning om kælderrummets nordvest-hjørne tjene som eksempel: "80 cm fra dette havde murens inderside en lodret fuge, som viste sig at markere et hjørne af en tilmuret niche. Dennes side dannede en smig med murens inderside, og nichen forsvandt ind bag enden af vestmuren, som var i forbandt med tilmuringen" (s. 151). Teksten fortsætter på samme måde, og det bliver anstrengende at læse. Der er udmærkede illustrationer, men også nogle ærgerlige skønhedsfejl, f.eks. mangler der ganske en ledsagende figurtekst til planen på side 128, som der refereres flittigt til i

teksten som Fig. 9. Desuden er der på planen side 144 (Fig. 29) indsat en helt forkert målestok, der eksempelvis betyder, at slottets østfløj må antages at være 1,5 m bred!

Det sidste kapitel i bogen er skrevet af Inger Lauridsen, der fortæller om byen Tønder fra reformationen til 1750, dvs. indtil nedrivningen af slottet. Det er en udmærket oversigt over byens senere historie, og de økonomiske forudsætninger for dens betydning, nemlig den omfattende studehandel, der i 1700-tallet blev afløst af kniplinge-produktionen. På sin vis er oversigten et besynderligt appendiks til resten af bogens snævre arkæologiske kapitler, men det er en forfriskende afveksling.

Sammenfattende må man sige, at det er en lidt problematisk bog. Uden tvivl er det meget vidende forskere, der har skrevet de enkelte afsnit, men man mangler et overblik over emnet. Det fremgår af forordet, at manuskripterne blev afleveret tilbage i 2003, og det virker som om, der ikke er gjort nok for at gøre bogen til en samlet enhed. En bog med flere forfattere kræver et større redaktionelt arbejde, og her burde man have gennemgået teksterne endnu en gang og vurderet opbygningen af bogen. Skal man virkelig satse på en så snæver målgruppe som middelalder-arkæologer? Der er lavet en flot prætentios bog med mange billeder, men emnet er snævert, og det behandles snævert arkæologisk. Desuden siges det direkte, at man så godt som intet ved om den middelalderlige hovedborgs udseende (s. 68). Det er sandelig en stor mangel i en bog om Tønderhus!

Til slut må det naturligvis understreges, at det er vigtigt at få publiceret resultaterne af arkæologiske undersøgelser, men det bør ikke i så høj grad være let omarbejdede udgravningsberetninger.

Vivian Etting
Nationalmuseet

Anna Lihammer & Jonas M. Nordin
(red.): *Modernitetens Materialitet: Arkeologiske perspektiv på det moderna samhällets framväxt*. Statens historiska museum, 2010. Museum of National Antiquities, Stockholm. Studies 17. 240 sider. ISBN 978-91-89176-42-3. Pris: 150 SEK.

Arkæologi for perioden ca. 1550 til i dag er i fokus i disse år, og ejerskabet er ind imellem til debat. Nogle siger, at det er et pionerfelt, og at det er dem, der har opfundet den, andre siger, at den har eksisteret længe, og mange dele af det arkæologiske og historiske miljø er aktive på feltet under forskellige navne som industriarkæologi, renæssancearkæologi, eftermiddelalderlig arkæologi, nyere tids arkæologi osv. Den nyudkomne antologi, "Modernitetens materialitet", med undertitlen "Arkeologiska perspektiv på det moderna samhällets framväxt" er et klart indspark i denne debat, der også raser i Sverige. Bogen advokerer for et nyt begreb, modernitetsarkæologi, som dækkende for perioden og som overgribende paraply over virksomheden. I bogens indledning ved redaktørerne defineres modernitetens tidsalder med den, hvor troen på en ny og bedre verden blev mulig, hvor vi så racismens fremkomst, kolonialiseringen, kapitalistisk produktion, sekularisering osv., og sætter den til tiden fra senmiddelalderen og frem. I praksis behandler bogen tiden ca. 1500-1800 med tyngdepunktet i 1600- og 1700-tallet.

Bogen præsenteres i Lihammers og Nordins indledning som et forsøg på sammenfatning af den svenske historiske arkæologi mellem middelalderens slutning og samtiden, skrevet for at demonstrere dens potentiale og dermed styrke dens position i kulturarvsforvaltningen, feltarkæologien og universitetsverdenen. Den præsenterer sig også som et forsøg på at styrke debatten og højne det teoretiske niveau, og det er jo ambitiøse mål at sætte sig, specielt når vi tager det høje svenske niveau i betragtning. Bogens første faglige artikel er

"Lysets Arkæologi", af professor Jes Wienberg fra Lund, og det er bogens indgang, der behandler modernitetsbegrebet og modernitetskritikken og ridser feltet op. Herefter følger ni faglige bidrag. Forfatterne tilhører hovedsageligt den generation, der er disputeret inden for de sidste ti år fra Lund og Stockholm, de fleste endda inden for de sidste fem, og mange er velkendte navne også på denne side af Øresund. Efter Wienbergs bidrag problematiseres en moderne tids rationalitet gennem handel med magiske genstande fra kolonierne (Gunhild Eriksdotter), så handler det om anvendelsen af sølv som case i studiet af svensk kolonialisme (Jonas M. Nordin), om bønders globalisering i Bohuslän i 1600-tallet (Christina Rosén), om design som udtryk for dominansdiskurs med case i botaniske haver i kolonierne (Mats Mogren), om hvordan forholdet til døden forandredes (Kristina Jonsson), om udviklingen af individualisme og klasseidentitet, som det kommer til udtryk i arkitektur, gravmonumenter og portrætter i aristokratiet (Martin Hansson), om krigen som social institution under statens konsolidering i 1600-tallet (Stefan Larsson), om brugen af materiel kultur i den disciplinerende virksomhed i et udgravet sindssygehospital i Vadstena (Elisabeth Regner), og endelig afsluttes med et bidrag, der fokuserer på de marginaliserede, tavse grupper i modernitetens verden: Slumbeboere, romaer, folk på asyler (Anna Lihammer).

Bidragene kompletterer fint hinanden læst i et stræk, men fungerer også godt hver for sig. Meget af indholdet er nyt stof. Bidraget om krigen som social institution fortjener at blive fremhævet som et meget afrundet studie, hvor teori og case går hånd i hånd, og som på overbevisende måde sætter krigen på plads i modernitetskonteksten. Anmelderen læste med særlig glæde de to bidrag om marginaliserede grupper, netop fordi de to artikler påpeger, hvor meget studier af de utilpassede og afvigende, og dermed skellet mellem "vi" og

“de andre”, har at bidrage med. Det er også rigtig fint at få præsenteret de tre bidrag om kolonierne (Eriksdotter, Nordin og Mogren). Eriksdotters handler endda om magi, der jo normalt regnes for modernitetens modsætning, men her så åbenlyst trives side om side med rationaliteten, og dermed belyser dens mørke side og gør opmærksom på en kompleksitet i tiden. Bidragene om død og dødsopfattelser afviger, idet der her konkluderes, at synet på døden ikke ændrede sig stort mellem middelalderen og 1800-tallet, hvilket i en forandringernes tid også er ganske spændende (Jonsson). Studiet af individualiteten i renessancen ligger umiddelbart tættere op ad velkendt stof: Det er jo vanskeligt at påstå, at individualiseringen i renessancen er en ny tanke, men her bliver stadier så overbevisende fremlagt med udgangspunkt i adelens arkitektur, gravmonumenter og portrætter (Hansson). Men hvilket udbytte bogen bliver læst med, og hvad der vil interessere, afhænger jo af læserens forudsætninger og interesser, og alene bredden sikrer, at de fleste vil finde tankestof i den.

Det tankevækkende gælder selvfølgelig også bogens tidsramme og overordnede begreber. I indledningen fremføres, at det gennem materiel kultur bliver muligt at give stemme til de, hvis historie sjældent eller aldrig berettes. Det er en sandhed, der er fremsagt mange gange før. Men ikke mindst Hanssons bidrag demonstrerer jo netop, at arkæologien giver alternative stemmer til ikke alene de tavse, men til snart sagt hvem som helst fra hytte til slot og fra 1500-tallet og til det sene 1800-tal, ja sikkert videre endnu, hvis bogen havde samtidsarkæologien med. Der er dele af begrebsapparatet, der sikkert vækker debat. Modernitetsarkæologi som betegnelse for arkæologien efter ca. 1500 vil næppe slå igennem, i alt fald ikke vest for Øresund, og måske heller ikke øst for. Men begrebet modernitet er spændende i relation til arkæologien. Her anvendes moderniteten således både som problemfelt og

som alternativ kronologisk inddeling, og man kan måske kigge nærmere på, hvilke stadier moderniteten har gennemløbet i de 500 år, der er gået siden middelalderen. Et andet område berører globaliseringen: Et af bogens mål er at se ud over nationalismen, og tre af bidragene berører da også kolonier i bredeste forstand, og globalisering er et af temaerne. Men bliver man globaliseret, fordi man ejer genstande fra kolonierne, eller er det noget andet, der skal til, og hvordan forholder vi os til dette? I det hele taget lægger værket både op til en nærmere diskussion af de indimellem modstridende strategier bagved materiel kultur og til en diskussion af det moderne menneskes identifikationer. Men netop debat er jo det, der er bogens erklærede hensigt, så det er helt efter formålet og et tegn på, at bogen virker.

Anmelderen skal huske at skrive, at bogen er et tiltalende stykke boghåndværk. Trods stoffets tyngde er den gennemgående letlæst i et letflydende svensk. Den særlige skrivestil, som nogle bruger, f.eks. med indledende citater m.v., vil måske kræve tilvænnning for nogle, men er nærmest en del af pakken i mange svenske værker. Antologien har også husket engelske resumeer og forfatterpræsentationer, illustrationerne er mange og fine, og kortmaterialet er også godt. For en bruger virker det ind imellem generende, at litteraturlisten er samlet bag i bogen, som det gøres i mange antologier, men det hører til i småtingsafdelingen.

Modernitetens Materialitet er den nyeste i en række tankevækkende studier og udgivelser fra Sverige. Det er bestemt en læseværdig antologi, som redaktørerne, forfatterne og udgiveren, Historiska Museet, kan være tilfredse med, og som debatbog fungerer den rigtig godt. Som læser bliver man tankevakt, og det er også det, man skal blive af en bog af denne type. Man kan være uenig i synspunkter hen ad vejen, men det er svært at være uenig i, at modernitetens arkæologi, som den kom-

mer til udtryk i antologien, giver tankevækkende perspektiver på det moderne samfunds fremvækst. Bogen anbefales derfor varmt til dem, der har lyst til at få sat tanker i gang om, hvor meget arkæologien faktisk kan og har at bidrage med for nutiden, også vest for Øresund.

Jette Linaa
Ceramics & Culture

Mats Mogren, Mats Roslund, Barbro Sundnér & Jes Wienberg (red.): *Triangulering. Historisk arkeologi vidgar fälten.* Lund 2009. 334 sider. ISBN978-91-89578-31-9. Pris ikke oplyst.

“Triangulering“ er en titel, som er forvirrende. På undertegnede virker den lige lovlig søgt og akademisk “smart”, også efter at have læst forklaringen i den indledende artikel. Titlen bliver en første barriere for at kaste sig over det ellers på mange måder gode, spændende og tankevækkende indhold, som udgøres af 18 artikler og en indledning. Alt skrevet af forskere med udgangspunkt i faget middelalderarkæologi – eller historisk arkæologi, som det skiftede navn til i 2005 – på Lunds universitet. Det er navne- og indholdsskiftet i 2005, som er baggrunden for publikationen. Man har ønsket at vise, hvordan middelalderarkæologien, som der undervises i faget ved Lunds universitet, gennem årene har udviklet sig (“Finns det en särskild tradition i Lund som karaktäriserar ämnet?”, som der retorisk spørges i indledningen). Fra et udgangspunkt i antikvariske behov har faget udviklet sig mht. praksis, men nok så meget metodisk, teoretisk og i tid, at man i Lund har fundet det på sin plads, at faget skiftede navn.

Historisk arkæologi anvendes i den brede betydning: arkæologi som behandler perioder med skriftligt kildemateriale, og man lægger vægt på udvikling af de metodiske muligheder, der opstår i samspillet

mellem ting, tekster og billeder. Man ønsker at åbne nye veje ud fra middelalderarkæologiens europæiske områdestudium til nye perspektiver, perioder og geografiske områder. Det er i den metodiske indgang til faget, at “trianguleringen” kommer ind. Man har lånt geodæternes trianguleringsoptagelsesmetode, som kan udbygges i det uendelige, og bruger det som en metafor for den historiske arkæologis triangulering: ting, tekst og billeder. Men også som metafor for, at “den historiska arkeologin er gränslös”. Det er åbenlyst ved læsningen af artiklerne, at arkæologien i Lund har taget mange nye forskningsfelter op og udvidet fagets rammer både teoretisk, metodisk, kronologisk og geografisk.

Centralt i den tidlige middelalderarkæologi stod en samfundsopfattelse baseret på magt og feudale netværksrelationer (“fyrståndslären”). Genstandenes potentiale som udtryk for kulturhistoriske og sociale forandringer har været vigtig ligesom bebyggelsesarkæologisk dokumentation. I den foreliggende antologi er “fyrståndslären” helt fraværende. I middelalderarkæologien/den historiske arkæologi i første årti af 2000-årene har fokus flyttet sig til først og fremmest et landskabsperspektiv, som mange af artiklerne tager sit udgangspunkt i. Analyserne omfatter ikke længere kun det nære landskab. Landskabet anskues fra en langt større synsvinkel end tidligere, man taler om, at analyserne er blevet mere holistiske. Et andet perspektiv, som har slået kraftigt igennem, er en fokus på aktørerne som individer og den betydning, som de nu tillægges i samfundsudviklingen. Kønsperspektiv, oplevelse/brugerperspektiv og mentalitetsperspektiv er eksempler på andre tilgange til faget. Ambitionen i faget er at inkorporere nye kildegrupper og udforske det med nye metoder, samtidig med at man beholder det bedste fra den traditionelle middelalderarkæologi.

Det har også i Lund været åbenlyst, at tidsrammen “middelalder” er blevet sprængt for længst. Alene derfor var der

grund til at skifte til betegnelsen historisk arkæologi. Der har i Lund gennem lang tid været en tradition for at engagere sig i arkæologiske projekter udenfor Europa. Det fører naturligt til et mere globaliseret syn på arkæologien. Det er et synspunkt, som flere af artiklerne beskæftiger sig med.

Der er ikke tvivl om efter læsningen af de mange bidrag, at faget historisk arkæologi afsøger fagets grænser specielt indenfor teori- og metodeudvikling. Gennem årene er der fra middelalderarkæologerne fra Lunds universitet kommet mange og meget væsentlige artikler og bøger (mange doktorandafhandlinger) direkte om Danmarks middelalder eller med stor relevans til emner indenfor middelalderarkæologien og middelalderhistorien. De har i mange år været skarpe på teori og metode-spørgsmål, og adskillige af dem har været banebrydende inden for deres emneområde. Det er derfor ikke nyt, at man hos middelalderarkæologerne i Lund søger grænser og ny udvikling indenfor faget, og navneskiftet i 2005 er en naturlig konsekvens af den udvikling.

Lever de 18 artikler så op til intentionerne i dette programskrift fra Historisk arkæologi på Lunds universitet? Det gør de på sin vis. Det rigtig positive er, at man efter endt læsning sidder tilbage med noget af den store begejstring, som strømmer ud af den samlede sum af bidrag: "se hvad vi kan, og hvad vi gerne vil". Lysten til at udfordre fagets rammer, at udvikle det, at være grænseløs, den er smittende. I en sådan begejstringsrus, hvor den historiske arkæologi er erklæret grænseløs er det naturligt, at nogle af artiklerne er kommet helt derud, hvor man kan stille spørgsmål ved, om de egentlig hører til i arkæologiens verden. Mats Mogrens artikel om plantager på Sri Lanka bygger på et tværvenskabeligt projekt, som ikke rummer nævneværdige arkæologiske aspekter. Artiklen er spændende, men falder underligt uden for helheden. I andre artikler er fascinationen af at have sat sig ind i nabodi-

scipliners teorier og metoder og inddraget dem i arbejdet med et emne ikke specielt grænsesøgende og metodeudviklende. Det er og har længe været et arbejdsvilkår indenfor middelalderarkæologien, at man skal benytte f.eks. skriftlige kilder og billedfremstillinger, og at der er faldgruber, som man skal kende, for ikke selv at falde igennem. Hemmeligheden er, hvornår man skal stoppe og erkende, at indenfor andre fagområder, der forbliver vi grundlæggende amatører, sådan at vi på et vist stadie bør alliere os med kolleger uddannet indenfor det pågældende fag og således samarbejde om et decideret tværvenskabeligt projekt.

De nævnte indsigelser skal dog ikke overskygge, at artiklerne generelt rejser spændende diskussioner og illustrerer dem med gode eksempler, så der også kommer "kød" på de teoretiske og metodiske overvejelser. Skal den historiske arkæologi, som Hans Andersson foreslår, vælge det globale perspektiv? Hans eksempel med urbaniseringen set fra et globalt perspektiv med Middelhavet som center og Skandinavien som periferi er tankevækkende. Artikler med forskellige emner af Mats Anglert (udfordrer traditionelle opfattelser af byer og landsbyer), Martin Hansson (at skabe identitet i middelalderens samfund), Anna Lihammer (den lokale historie kan være meget forskellig for den store danmarkshistorie) og Eva Svensson (eksempler på hvor meget oversat arkæologisk materiale, der gemmer sig i skovene) tager alle udgangspunkt i større landskabsanalyser. Den enkelte aktørs betydning er omdrejningspunktet i artikler fra Göran Tagesson (om udviklingen i Lindköpings kirke og bystruktur) og Ingrid Gustin (motiver og kræfter bag opførelsen af romanske tårne, specielt tårnet i Bjälbo). Gunilla Eriksdotter viser mulighederne også for forskningen ved brug af 3D-animationer. Stefan Larsson argumenterer for, at vi arkæologer med vores viden må engagere os i moderne byplanlægning, og Thomas Wallerström

inddrager teoretikere som Michel Foucault til at give nye bud på, hvordan centralmagten kunne udøve magt helt ud i randområderne. Med udgangspunkt i genstandsgrupper diskuterer Peter Carelli skriftkultur og literacy, Maria D. Lundborg nytolker dyreornamentikken, Mats Roslund får sat fokus på købmændenes tidlige betydning i Sigtuna, og Jes Wienberg bruger de mindesmærker, som Per Brahe d. Yngre har sat, til at vise, hvordan historisk arkæologi kan bidrage til et aktuelt og tværvidenskabeligt forskningsområde.

Ovenstående summariske gennemgang skulle gerne demonstrere spændvidden i bogen og i faget historisk arkæologi, og den sidste artikel af Anders Ödman om projektet "Norra Skånes Medeltid", hvor han beskriver udnyttelsen af området med jernproduktion og borgbyggeri, viser, at også gamle dyder fra middelalderarkæologiens tid lever videre ved faget i Lund. Bogen er som nævnt spændende læsning, hvis man vil have fingeren på pulsen om, hvor middelalderarkæologien/den historiske arkæologi kan tænkes at bevæge sig hen. Det er i Lund, som det fremtræder i antologien, ikke i nævneværdig grad op i nyere tid eller ned i jorden.

Nils Engberg
Nationalmuseet

Anne Nørgård Jørgensen: *Porskjær Mosefund*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 59. Højbjerg 2008. 250 sider. ISBN 978-87-88415-46-9. Pris: 348 DKK.

Bogen om Porskjær Mosefund slutter sig til den efterhånden lange række af digre værker, der præsenterer jernalderens vådbundsofre. Bearbejdningen og fremlæggelsen af Porskjærfundet indgår som led i projektet "Jernalderen i Nordeuropa" (2004–2009), der gennem studiet af våben og hærudrustning søger at skaffe ny viden om forholdene i 1. årtusind efter vor tidsregning.

Porskjær mosefund, hvorfra de første fund indkom i 1867, har hidtil levet en tilbageset tilværelse og mest været kendt og benyttet af en relativt snæver kreds af "mosefolk". En af grundene til dette er, som Anne Nørgård Jørgensen selv gør opmærksom på, at det trængtes i baggrunden af store og mere spektakulære fund.

Det forskningshistoriske afsnit er spændende, og forfatteren redegør bl.a. for Conrad Engelhardts betydning for fundets skæbne. Hun berører i den sammenhæng også den generelle nervøsitet, der herskede i arkæologkredse overfor den preussiske stormagt i syd på grund af den traumatiske afståelse af fundene fra Thorsbjerg og Nydam i årene efter 1864. Lægges man dertil de tilfældigheder, der præger den klatvise fremkomst af genstande fra Porskjær Mose over den efterfølgende 50-års periode, undres man over, at der overhovedet er blevet noget tilbage at skrive om – endsiges lægge til grund for videregående videnskabelige og kronologiske studier.

I det indledende afsnit redegør Anne Nørgård Jørgensen selvfølgelig også for formålet med fremlæggelsen af Porskjærfundet i sin helhed, der bl.a. er næret af ønsket om at følge våbenofferskikken frem til vikingetid og samtidig bidrage til en belysning af den militærorganisatoriske udvikling. Hun understreger fundets særlige betydning for overblikket over våbenudstyret i overgangsfasen ældre/ynge germansk jernalder. Et væsentligt aspekt, der også behandles i bogen, er problemerne omkring de enkeltdeponerede våben fra yngre germansk jernalder.

Materiale gennemgangen (kapitel 3) indledes naturligt nok med de mange *dupsko*, der typemæssigt dominerer Porskjærfundet. Den typologiske nyopdeling af dupskoene (illustreret fig. 14) er en naturlig forudsætning for, at de kan bruges i en kronologisk og videre forskningsmæssig sammenhæng. Analysen har resulteret i en opdeling i fem rimeligt veldefinerede ty-

per. Typerne I og II har dog den svaghed, at de kræver, at man har stykkerne i hånden for at kunne bestemme dem, hvilket forfatteren også gør opmærksom på (side 36f). Forskellene mellem de to typer er fremstillingsmæssig og i dette tilfælde altså ikke morfologisk som for de andre typers vedkommende. Samlet vurderes det, at dupskoene repræsenterer flere deponeringer, hvor type I og II (begge uden spor af forsætlig destruktion) er yngst.

De 14 *sværdfæsteknapper* fra Porskjær opdeles i tre hovedtyper, hvoraf type II består af tre undertyper. Blandt disse bemærkes især et stykke (fig. 22), der – sikkert med rette – opfattes som en forløber for de egentlige ringknopsværd fra yngre germansk jernalder. Også for fæsteknappernes vedkommende vurderes det, at de repræsenterer mere end en deponering med et kronologisk skel mellem en ældre type I (med dyre- eller menneskehoveder) og de senere typer II-III, der peger mod yngre germansk jernalder (fig. 20).

Sværdperler er en fascinerende fundgruppe, hvor det bemærkes, at flere af stykkerne fra Porskjær falder under den minimums målgrænse på 2,5 cm i diameter, der er sat af Menghin i 1983 ("Das Schwert im frühen Mittelalter"). Her må ganske rigtigt, som forfatteren selv påpeger, være behov for en justering (kan der være tale om et regionalt fænomen?).

I forbindelse med omtalen af sværdperlerne må der i øvrigt advares mod en ukritisk anvendelse af betegnelsen "merskum" (med eller uden anførselstegn), især når alternativet er det ligeså upræcise "glasflus". Merskum er et relativt blødt og meget let lermineral (sepiolit), der – i modsætning til det hårde glas – kan opsuge fugt. De to materialer bør derfor være forholdsvis lette at skelne fra hinanden.

På side 60 præsenteres man først for "*hængedupper*" (knyttet til bandoleret?) og dernæst for "*remendedupper*". Pludselig bliver man usikker på sin børnelærdom – lige til man slår op på side 175 (afbildninger)

og 214 (katalog), og vips er hængedupperne igen blevet til remendedupper.

Den sjældne "fibula", der præsenteres side 63 (illustreret side 181), er ganske rigtigt ikke en etableret fibulatype. Tværnittet med to tynde, ombukkede midter(?) kunne antyde, at stykket må placeres i gruppen af skjold-, rem- eller bandolerbeslag.

Gennemgangen af referencematerialet til Porskjærfundet er grundig og detaljeret og følges af en kronologisk diskussion, hvor forfatterens omfattende kendskab til både det skandinaviske og kontinentale materiale kommer tydeligt frem. Et dilemma, der imidlertid nok altid vil følge Porskjærfundet, er, om man overhovedet vil være i stand til at udrede antallet af deponeringer. Forfatteren kommer til dels om ved det gennem at operere med "kronologiske grupperinger af fund" (side 95ff).

Den ældste og ganske tydelige gruppering omfatter "lidt af hvert af det, man kan forvente af en C1b deponering fra en overvundet fjende", der – sikkert korrekt – kan opfattes som en lille del af et (større) traditionelt bredspektret C1b offer (side 95 og fig. 59).

Den anden (næstældste) fundgruppering udmærker sig ved stort set kun at bestå af genstande, der kan knyttes til det tveæggede sværd. En tredje og fjerde kronologisk gruppe overlapper i årtierne omkring 500. Også her er der tilsyneladende udelukkende tale om løsdele til tveæggede sværd.

På grund af overregionaliteten i våbentyper fra og med yngre romersk jernalder må man ty til de mere personlige genstande og bælteudstyr for at få en idé om oprindelsesområdet for de enkelte deponeringer i Porskjærfundet. Anne Nørgård Jørgensen er forsigtig i sin vurdering, men foreslår at den ældste (1) og den yngste (4) kan have forbindelser til Østersøområdet. Den næstældste (2) peger med sit provinzialromerske bæltegarniture mod kontinentet, mens dupskoene i den tredje deponering har paralleller i Norge.

Hvis der er tale om flere separate nedlægninger indenfor tidsrummet ca. 200-520/30, kræver det en uddybning. Den får vi naturligvis også i form af en hypotese, hvor Porskjær ses som et etableret og sandsynligvis afmærket offersted.

Forfatteren stiller selv det naturlige spørgsmål, hvorfor sværdklingerne mangler i Porskjær, men nøjes i første omgang med at pege på en mulig rituel tolkning. Nogle sider længere fremme tager hun dog tråden op igen i forbindelse med Dallerupfundet (se herunder).

De 77 dupsko i Porskjær betragtes som repræsenterende en militær elite. Forfatteren begrundet det med, at tveæggede sværd kun optræder i de rigeste grave fra ældre germansk jernalder. På baggrund af kendskabet til forholdstallet mellem "officerer" og "menige" i yngre romersk jernalder peger hun på, at 77 "officerer" ville være for mange til at repræsentere en enkelt deponering – under forudsætning af at samme rangmæssige forholdstal var gældende i ældre germansk jernalder. Skønt argumentationskæden har nogle svage led (de svigtende samtidige gravfund og formodningen om de samme rangmæssige forholdstal), kan den – som arbejdshypotese – støtte den kronologisk betingede udskillelse af flere separate deponeringer.

I kapitel 6 er samlet tre små våbenofringer og en oversigt over enkeltfundne våben fra vådbundsområder. Fælles for dem er, at de – ligesom Porskjær – er fremkommet i gammel tid, og at våbnene er stærkt fragmenterede. Gennemgangen af det ret sparsomme materiale omfatter korrektioner/nybestemmelser i forhold til tidligere arbejder samt et bud på dateringen, der også her ligger til grund for udskillelsen af flere deponeringer i hvert af disse små fund.

Materialet fra de to bornholmske offermoser, Knarremose og Balsmyr, vurderes begge som mindre dele af potentielt store våbenofre. Skønt begge rummer materiale fra både yngre romersk og ældre germansk

jernalder, er forskellene mellem dem påfaldende.

Dallerupfundet danner med sine mange tveæggede sværdklinger en slags "pendant" til Porskjær. Alligevel tøver Anne Nørgård Jørgensen med at tage skridtet fuldt ud og binde de to offermoser sammen, men nøjes med næsten profetisk at "skimte en sortering af sejrbytte mellem nabobefolkninger" (side 113).

Endelig opregnes et antal enæggede sværd (saxe) og andre våben, heriblandt den pragtfulde Bildsø-spatha fra Vestsjælland, der hører til gruppen af vådbundsofre fra yngre germansk jernalder.

I et sidste kort afsnit diskuteres våbenofferskikken i romersk og germansk jernalder, hvor en række nye studier har bidraget til at opløse "etablerede" forestillinger om et skifte i offerskikken i løbet af ældre germansk jernalder, der især har haft Charlotte Fabech som fortaler. At billedet kan ændre sig gennem "museumsstudier", er Porskjærbogen et godt eksempel på.

Vigtigt nyt er, at sværdets betydning som yngre germanertids foretrukne og almindeligt udbredte våben giver sig så tydeligt til kende i vådbundsofrene, og at man tilsyneladende tog helt nye offersteder i brug i yngre germansk jernalder.

Påvisningen af en parallellitet mellem Skandinavien og Kontinentet indenfor den militære elite i 600-tallet og enkeltdeponeringen af især sværd er slående. Anne Nørgård Jørgensen understreger dog samtidig kompleksiteten og de mange forskellige forklaringsmodeller, det ofte fragmenterede materiale åbner mulighed for.

I vurderingen af de enkelte fund presses materialet stedvis ganske hårdt, men dog ikke længere end at læseren (i de fleste tilfælde) kan følge med – også i de mere hypotetiske konklusioner. I forbindelse med diskussionen af den konkrete "offersituation" er det dog svært at gennemskue begrundelsen for, at ofring af (egne?) våben skulle være sket *forud* for en krigssituation. Selvom motiverne i forbindelse med kulti-

ske handlinger ofte er uigennemskuelige, kan det – set gennem moderne briller – forekomme uhensigtsmæssigt at ofre et godt sværd i en situation, hvor man netop står overfor at skulle bruge det?

Bogens vigtigste resultater opsummeres (side 119f) og anskueliggøres ved hjælp af diagrammet fig. 73 med en grafisk fremstilling af de tre våbenoffergrupperinger: Bredspektrede ofringer i romersk og tidlig ældre germansk jernalder, sorterede ofringer, der hovedsagelig forekommer i ældre germansk jernalder og endelig enkeltofringerne, der begynder omkring overgangen til yngre germansk jernalder.

Bogens sproglige kvalitet bærer præg af, at det er gået hurtigt – måske for hurtigt? Det gør det besværligt for læseren. Meget kan man dog gætte sig til ved at læse en ekstra gang, f.eks. afsnit 2.1.1. (Forsætlig ødelæggelse) og for den sags skyld det efterfølgende afsnit 2.1.2. (Metalanalyser). Især i den første del af afsnit 2.2 (Det kronologiske udgangspunkt) var undertegnede flere steder i vildrede med, hvem der mener hvad, og der måtte undertiden flere gennemlæsninger til, før det faldt på plads. Andre steder må man give op, som f.eks. i forbindelse med diskussionen af “overgangsfasen mellem den seneste bredspektrede ofring i Nydam (dyngen fra sent 5. årh.) og de allerseneste sorterede ofringer fra sent 6. årh.” (side 118, venstre spalte, cf. fig. 73). På udbredelseskortet over mosefund fra romersk og germansk jernalder (fig. 2) spekulerer man på, hvorfor de bornholmske pladser Knarremose og Balsmyr mangler (cf. dog fig. 64). Unøjagtige sidehenvisninger (som f.eks. på side 22, afsnit 2.1), fejl og inkonsekvenser i angivelsen af numre i katalogafbildningerne, der kan gøre det svært for udenforstående at skelne mellem Nationalmuseets og Horsens Museums numre (f.eks. side 180–81), hører til de mange små irritationsmomenter.

En ekstra gennemarbejdning af manuskriptet ville have pyntet på helhedsindtrykket. Skylden for sjusket må dog i høj

grad deles med redaktionen, som man føler har svigtet. På den positive side er det især de fine illustrationer, der højner helhedsindtrykket.

Når alt dette er sagt, er det vigtigt at understrege, at man intet sted i bogen kommer i tvivl om, at forfatteren kan sit stof. Det har hun også bevist i tidligere arbejder – ikke mindst i den store undersøgelse af det skandinaviske våbenudstyr i yngre germansk jernalder fra 1999 (“Waffen und Gräber”), der er med til at forankre Porskjærfundet kronologisk mod yngre germansk jernalder.

Anne Nørgård Jørgensens detailkendskab til det europæiske fundstof og de problemer, der knytter sig til korrelationen med det skandinaviske våbenmateriale, kommer tydeligt frem, f.eks. hvor en række uklarheder i forholdet til bl.a. Bemman & Hahnes inddeling af de våbenførende grave fra Norge fra 1994 sættes på plads (p. 30). Man lades i denne forbindelse heller ikke i tvivl om forfatterens principielle syn på betydningen af våbenudstyret som kronologisk bærende genstandskategori: “Våbnene slår den aktuelle tone an kronologisk set, og det vil til enhver tid være mere sikkert at “tage den kronologiske temperatur” på våben fremfor f.eks. stilistisk udvikling eller genstande, hvor der er fare for arv og antikvitet”. Alt imens man tygger på dette, spøger de slidte og reparerede dupsko i baghovedet!

Margrethe Watt
København

Birgit M. Rasmussen (red.): *Slusegårdgravpladsen*, bind V. *Fundoversigt og genstandstyper*. Med bidrag af Birgit Lind, Wawa Armfelt og Ole Klindt-Jensen. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter. Højbjerg 2010. 444 sider. ISBN 978-87-88415-67-4. Pris: 400 DKK.

En længe savnet fuldførelse af publikationsprojektet omkring Slusegårdgravplad-

sen er omsider blevet bragt i havn. De første to bind (Slusegårdgravpladsen I-II) ved udgravningens og projektets leder professor Ole Klindt-Jensen (†) udkom i 1978 og omfattede gravpladsens anlæg og gravinventar (katalog). Disse to bind udgjorde i mange år den viden, der var tilgængelig (ud over de originale genstande), når man ønskede at benytte Slusegårds materiale. Katalogbindene har yderligere tjent som udgangspunkt for flere specialer vedrørende Slusegård som f.eks. analyse af gravpladsens horisontalstratigrafi. Talrige referencer til bind I-II findes i europæisk arkæologisk litteratur. Professor Ole Klindt-Jensen døde pludselig i 1980, og der skulle gå 13 år, inden næste bind udkom.

I 1991 udkom Slusegård bind III, der omfatter: "Geologi og topografi" (ved Søren H. Andersen, s. 11-12), "Gravformer og gravskikke" (ved Birgit Lind, s. 13-91) og "Bådgrave og gravbåde" (ved Ole Crumlin-Pedersen, s. 93-263).

Fem år senere, i 1996, udkom Slusegård bind IV, der indeholder: "Keramikken" (ved Jens-Henrik Bech, s. 9-121), "Tekstilerne" (ved Lise Bender Jørgensen, s. 123-132), "Dyes and wool in the textiles" (ved Penelope Walton Rogers, s. 133-140), "Fiberundersøgelser af tekstilerne" (ved Jesper Trier, s. 141-157), "The skeletal remains of the inhumation graves" (ved Berit J. Sellevold, s. 159-188), "Tænderne i det ubrændte skeletmateriale" (ved Verner Alexandersen, s. 189-217) og "Menneske- og dyrekogler i udvalgte brandgrave" (ved Tine Trolle-Lassen, s. 219-253).

Omsider udkom i 2010 sidste bind af Slusegårdpublikationerne, Slusegårdgravpladsen bind V.

Bogen indeholder tolv afsnit - emnemæssigt de fundgrupper, der hidtil ikke har været genstand for grundigere analyse: B.M. Rasmussen, "Slusegårdgravpladsen", "Øvrige smykketyper", "Våben og sporer", "Drikkehorn og beholdere af organisk materiale", "Romersk import"; B. Lind: "Fib-

ler", "Glas- og ravperler"; W Armfelt (†): "Bælteudstyr", "Kamme, Pincetter og ragedknive", "Redskaber og værktøj", "Tene, synåle og nøgler"; O. Klindt-Jensen (†): "Sko og skobeslag".

I forordet (s. 9) understreges, at bind V først og fremmest har til formål systematisk at fremlægge gravpladsens fundstof med det formål at udarbejde en intern kronologi for gravpladsen; i begrænset omfang er der inddraget parallelmateriale. Dette valg er ærgerligt, fordi udgivelsen kunne have fortjent ressourcer til i større omfang at have haft mulighed for sammenligning med nye fund og ny litteratur fra romersk jernalder omkring Østersøen – men i hvert fald er materialet nu tilgængeligt for andre forskere og kan indgå i videre analyser.

B.M. Rasmussens oversigt over Slusegårdgravpladsen (s. 13-97) og dens 1446 grave, der spænder i tid fra sen førromersk til tidlig ældre germansk jernalder, er en vigtig del af den nye publikation. Heri kombineres analyserne ved en korrespondensanalyse med J.-H. Bechs faseinddeling af keramikken, publiceret i bind IV, og fibelanalysen ved B. Lind i bind V. Kombinationen af keramik og fibler resulterer i 7 faser – som også keramikanalysen gjorde (se bind IV), og det karakteristiske inventar er overskueligt afbildet (fig. 3a-3c). Videre foretages analyser bl.a. ved hjælp af AOT-analyser, hvorved gravene opdeles efter køn og status, ligesom en interessant aldersfordeling konstateres ved at sammenholde analyserne med de antropologiske resultater i B.J. Sellevolds arbejde i bind IV og resultaterne i publikationen "Iron Age Man". Den dårlige bevaringsgrad for skeletter på Slusegård gør, at analyser vedrørende alder og udstyr kan være usikre. Endvidere er det vigtigt at huske, at kun omkring en tredjedel af gravene på Slusegård er daterbare i relation til de opstillede faser.

Gravlæggelsesstrukturen, som blev publiceret i bind III, udbygges i bind V med

oplysninger om bl.a. køn og status. Alle de interessante iagttagelser, denne tilførsel af yderligere viden skaber, kan af pladshensyn ikke fuldt ud omtales her. Vigtigt er bl.a. den horisontale stratigrafi: fase 1-gravenes koncentrerede udbredelse på område B, fase 3b (svarende til slutningen af ældre romersk jernalder, sen fase B2) udgør en ekspansionsfase på område B – og område A bliver for første gang taget i brug (fig. 26-27). Interessant er, at det ikke er højstatusgrave, der tager areal A i brug, men at det fortsat er de rigere slægters grave, der bliver anlagt på område B. Dette gælder også i fase 4-5 (fase C1), men mod slutningen af fase 5 forlades område B – også af de rigere familier (fig. 28-29).

En spændende iagttagelse er også, at der ved etableringen af de rigere grave på område A lægges vægt på at konstruere bemærkelsesværdige gravanlæg som f.eks. bådgrave indeholdende begravelser med fuldt våbenudstyr (grav 1 og 1224) samt rigt udstyrede kvindegrave. I forbindelse hermed ødelægges flere ældre grave på trods af, at de har været synlige på overfladen – bevidst destruktion. Hvad er det, der sker i slutningen af fase 5? Er det en ny slægt, der tager Slusegård i besiddelse? Efter fase 5 aftager antallet af begravelser drastisk gennem fase 6 og 7 (fase C2, fase C3 og ældre germansk jernalder). At en rig slægt dog stadig benytter område A, viser de meget rige kvindegrave (grav 61 og 600), der ikke har ledsagende rige mandsgrave.

En diskussion (ført på grundlag af iagttagelsen af agenesi på en række skeletter) om f.eks. begravelser i slægtskabsgrupper, indeholder nødvendigvis en lang række forbehold. Tænk hvilket materiale, det havde været, hvis skeletterne var velbevarede, og de alle blev DNA bestemt. DET havde givet et indblik i slægtskabsstrukturer i jernalderen, som vi desværre stadig ikke ved ret meget om. De nye analyser af Slusegård medfører vigtige kommentarer fra forfatterens side – f.eks. korrektioner til L. Jørgensens udskillelse af familieenheder

(s. 49f). Allerede i bind IV (s. 42) havde J.-H. Bech tilsvarende bemærkninger baseret på keramik-kronologien. At kun de først afdøde af et såkaldt ledende ægtefællepar fik statusmarkerende udstyr med i graven tilbagevises nu.

Interessant er analysen af befolkningsstørrelse (s. 52f), og med forsigtighed kan i hvert tilfælde siges, at der synes at være en stabil befolkningsudvikling fra fase 1 (sen førromersk jernalder) til fase 5 (fase C1) – og interessant er det, at dette estimeres til at svare til en bebyggelse af en vis størrelse og ikke blot en enkelt gård. Det anslås, at Slusegård synes at starte som gravplads for 12-18 gårde (fase 1) stigende til 16-23 gårde i fase 2-3 (ældre romersk jernalder) og omfattende 13-19 gårde i fase 4-5 (fase C1), derefter faldende til 2-3 gårde i fase 6-7 (fase C2-C3). Det skal understreges, at der ikke er udgravet en bebyggelse, der direkte hører sammen med Slusegård. Det postulerede store antal gårde er i modstrid med det bebyggelsesbillede, der ellers kendes fra Bornholm i romersk jernalder. Så hvis man regner med, at gårde, der benyttede Slusegård som gravplads, ikke afviger bebyggelsesmæssigt fra det hidtil kendte mønster på Bornholm, må gravpladsen snarere repræsentere små grupper af gårde fra flere bygder i oplandet.

Analysen af socialstruktur (s. 54ff) resulterer i udsagn, der delvis svarer til iagttagelser andre steder i Sydsandinavien: i førromersk jernalder (fase 1) karakteriseres status af jernvåben, og de findes i både overklasse- (IV), mellemklasse- (II-III) og underklasseniveau (Ib) og tolkes som tegn på et lavt stratificeret samfund (fig. 36-37). Denne konklusion er ikke helt overbevisende, der er trods alt status IV grave med guld i fase 1, hvilket snarere er en højstatusperson i lighed med andre sene førromerske grave med guld og import andre steder i Danmark. At våben træffes i status Ib, III, II og IV kan betyde, at der rekrutteres fra næsten alle samfundslag af én leder (fra statuslag IV).

Begrænsningen af våben i gravene i statuslag II-IV i fase 2-3 (ældre romersk jernalder) kan betyde en rekruttering af krige-
re fra en mere begrænset socialgruppe an-
ført af højtstående ledere (lag IV), som er
repræsenteret i grav 1072 (fuldbevæbning
og sporer), men denne tolkning er afhæn-
gig af, at skikken at medgive våben i gra-
ven vedvarende eksisterede uændret i æl-
dre romersk jernalder.

Med fase 4-5 (yngre romersk jernalder
fase C1) sker der på Slusegård – som alle
andre steder i Danmark – et skift i gravud-
styr i relation til køn og status. Status illu-
streres især gennem kvindernes rige
smykkeudstyr; våbenudstyr findes stadig,
dog mere begrænset, i statusgruppe II-V.
Sammenlignes fase 2-3 med fase 4-5 er det
bemærkelsesværdige, at først i fase 4-5 op-
står overhovedet statusgruppe V-grave, li-
gesom guld først nu når længere ned i sta-
tussystemet (til gruppe II); sølv findes i
gruppe IV, den romerske import skulle ef-
ter teksten (s. 56) stort set ligge også i
gruppe II, det kan man desværre ikke se på
fig. 37 (s. 55), fordi farvemarkeringen ikke
er tydelig. Her må man virkelig diskutere,
om Bornholm følger Sjællands skik med
ikke at medgive våben i rige mandsgrave –
dog er skikken overalt i Sydskandinavien
aftagende i sammenligning med ældre ro-
mersk jernalder. De sidste faser på Sluse-
gård illustrerer stadig en høj social stratifi-
kation – i relation til fase 4-5 er der en klar
markering af gruppe V, men gravpladsen
er nu under afvikling. Sammenfattende
tolker forfatteren analyserne som udtryk
for et ret stabilt samfund, en befolknings-
udvikling fra fase 1 og fremover repræsen-
terende en regulær landsby, der i sit højde-
punkt består af 16-23 gårde (s. 56).

Ovenstående får læseren til at tænke til-
bage på analyser og fortolkninger i ældre
bind omkring bådgrave og gravplyndrin-
ger (bd. III, O. Cumlin-Pedersen), og den-
ne diskussion tages atter op her i relation
til de aktuelle nye analyser. Sikkert er det,
at bådgravene er knyttet til sociallag Ib til

IV med en overvægt i sociallag III-IV, og at
bådgravene tilhører begge køn. Grav-
plyndringer (tidligere omtalt i bind III af
B. Lind, s. 43ff og af O. Crumlin-Peder-
sen, s. 203ff) er konstateret i tilknytning
til 110 skeletgrave, hvoraf halvdelen er da-
teret til fase 2-3 og 3 – disse grave er anlagt
i båd og i andre former for trækister og har
tydelige overflademarkeringer i form af
stenkredse og røser. Indbrud i gravene ske-
te sent i fase 3, hvad er årsagen? B.M. Ras-
mussen hælder til berigelsesøjemed, men
flere/andre bevæggrunde kan ligge bag
genåbning af grave. Gravåbning er kendt i
stadig stigende tal i Danmark, i Skandina-
vien og landene omkring Østersøen i det
samme tidsrum.

“Plyndringerne” på Slusegård er pri-
mært gået ud over mandsgrave, hvor man
øjensynlig er gået efter sværd, lanse og
spyd; i kvindegravene har man søgt efter
fibler og andre ædelmetalsmykker. B.M.
Rasmussen foreslår, at der kunne være tale
om at lede efter råmaterialer (til genbrug).
Forfatteren fremhæver, at “gravrøverne”
har været meget omhyggelige med at ind-
samle de fremgravede genstande, og at
hårsmykket i grav 651 (bronzebånd med
tre sølvperler og glasfolieperler), der lå ved
kvindens fødder, pga. sin placering har
undgået plyndringen; men – de nye ud-
gravninger på Jættebro gravpladsen på
Bornholm fra samme tidsafsnit har et til-
svarende tilfælde, hvor en meget fin perle-
kæde af berlokformede ravperler lå i fod-
enden af graven – som var den i forbindel-
se med genåbningen slynget ned i foden-
den uden at være af interesse, dvs. begrav-
elsen stadig har været ny og kisten jord-
fri. Man kan næsten høre “gravrøverne”
bande og slynge den ned i enden af kiste-
hulrummet – det var ikke den, de skulle
have med op. Men er der tale om grav-
plyndring i stedet for et ritual? Iagttagel-
ser under udgravning på det endnu ikke
publicerede Jættebro gravfelt, har vist, at
der oven på (hen over) nogle “plyndrede”
store jordfæstegrave havde været et bål,

der indeholdt de forbrændte fragmenter af formentlig udstyr taget op af graven, bl.a. glas og bronze. Dermed får forståelsen af “plyndringerne” en drejning mod det mere rituelle.

Gravåbningen sker i en tid svarende til sen fase 3, dvs. overgangen B2/C1a. Dette er samtidig med stærk uro langs Limes, udbrud af Markomannerkrigene og generelt store kulturelle omstillinger i Nordeuropa. B.M. Rasmussen opfatter plyndringerne af netop de rigeste grave på Slusegård som opstået ved behov for metaller pga. den politiske situation i Europa i modsætning til O. Crumlin-Pedersens religiøse tolkning. Andre fortolkninger som et politisk skifte er også muligt.

Som nævnt ovenfor optræder “gravplyndringer” af samme karakter som på Slusegård i helt samme tidsinterval andre steder, f.eks. i det polske område. Også her tolkede man tidligere fænomenet som “plyndring”, men nu er synspunkterne mere divergerende. Der kunne være en sammenhæng mellem opdukket af det samme fænomen i de to tæt liggende og på mange måder kulturelt forbundne områder – nye herskere?

Essentielt er, hvad der sker på overgangen mellem ældre og yngre romersk jernalder både i Polen og i Danmark (Sydskandinavien)? Faktisk kan iagttages en række radikale ændringer, der især kan aflæses i de aller tidligste rige yngre romerske grave (fase B2/C1a). I fase B2/C1a blev etableret meget nære kontakter mellem Sjælland, Bornholm og Weichselmundingsområdet i Polen; et nyt stærkt netværk var etableret, det voksede i omfang gennem yngre romersk jernalder og begyndelsen af ældre germansk jernalder. Plyndringshorisonten på Slusegård kunne alternativt tænkes at hænge sammen med et opgør om magt – søgte en ny slægt at udradere den hidtil herskende slægt/slægter i området ved bl.a. at skænde de tidligere magthaveres grave? Eller er der tale om et fælles gravritual omkring Østersøen, hvor der til gravritualet

hører en genåbning af graven kort efter begravelsen – og, som i tilfældet Jættebro, følges af en yderligere destruktion ved brand af det opgravede gravudstyr? Konstatation af sidstnævnte kræver stor forsigtighed og opmærksomhed ved afrømning/udgravning af gravene. Kun yderligere forskning kan bringe denne diskussion videre.

Afsnittet “Slusegård og omverdenen” (s. 62ff) redegør for kontakterne mellem Bornholm (Slusegård) og store dele af Nordeuropa – især den sydlige Østersøkyst. Gennem alle faser repræsenteret på Slusegård kan påvises kontakter til den sydlige Østersøkyst: førromerske bæltehager, i ældre romersk jernalder enæggede sværd og visse fibeltyper. I løbet af ældre romersk jernalder ses endvidere kontakt til Elbområdet, Mecklenburg og Vorpommern, hvilket understreges af både fibler, keramik og visse perletyper (se Heidemann 2010).

I yngre romersk jernalder findes fortsat et kontaktnet både mod vest og syd i Østersøen. Specielt forskellige typer af rosetfibler og ravperler viser kontakt til foruden de allerede nævnte områder også til Sjælland, Öland og Gotland (se Lund Hansen & Przybyła 2010). En gravplads, der for øjeblikket er under udgravning, er “Weklice” ved Weichsels munding, som udviser tydelige paralleller til Slusegård (men også til Sjælland) (se Natuniewicz-Sekuła & Okulicz-Kozaryn 2008). Andre fibler har paralleller i det mellemtyrsk fyrstegravsmiljø (Hassleben-Leuna-kredsen). Selv om fiblen fra Slusegård, grav 600, har lighedspunkter med fibler ved Sortehavet (Bessarabien), tvivler B.M. Rasmussen på, at der har været direkte kontakt til dette område. Hertil må bemærkes, at der efterhånden kendes en hel del fund, herunder glaskar fra 2.-5. århundrede e.Kr., der også peger på kontakter med Sydøsteuropa, et område der fungerede som et kontaktnet parallelt med et vestligt, ad hvilke vestromerske bronzekar og glaskar ligeledes nåede Sydskandinavien – herunder Bornholm.

Udover de allerede omtalte områder har Bornholm kontakter til Skåne, især ses det på Simris-gravpladsen. Slusegård og Bornholm i almindelighed illustrerer et kontaktnet i Østersøen, der i jernalderen kan erkendes allerede fra førromersk tid (og naturligvis tidligere) og tiltager i intensitet gennem romersk jernalder og videre op gennem folkevandringstid (se Bitner-Wróblewska 2001).

Afslutningsvis afrundes dette meget vigtige og interessante kapitel i Slusegård V med påpegning af Slusegårds udsatte placering ved kysten og en sandsynlig sammenhæng med den 3 km inde i land opførte ringborg, Rispebjerg, ved Øle Å. Generelt har Bornholms beliggenhed været udsat – og resultatet er da også tilflugtsborge – ud over Rispebjerg – i Almindingen: Gammelborg og Lilleborg, ligesom centralpladsen Sorte Muld også må have været i stand til at forsvare sig mod angreb.

Afsnittet om "Fibler" ved Birgit Lind (s. 99-174) omfatter analyse af 429 stykker, og er en grundig gennemgang af det store fibelmateriale, der også finder anvendelse i afsnittet omtalt ovenfor – uden dette kunne de mange analyser af gravpladsen ikke have været gennemført: stratigrafi, datering mv. Der fokuseres også på parallelmateriale i andre egne af Skandinavien og det øvrige Europa (se Heidemann 2010, s. 153ff; Lund Hansen & Przybyła 2010, s. 241ff). Afsnittet er ledsaget af illustrationer og udbredelseskort for hver type – denne analyse vil helt sikkert vise sig meget anvendelig også for udenlandske forskere – bl.a. med tanke på den store interesse i udforskningen af Østersøområdet tilstødende arkæologiske kulturer.

Også afsnittet om "Glas- og ravperler" (s. 175-220) er forfattet af Birgit Lind. Materialet omfatter 1.632 typebestemmelige perler, af disse er 1.136 af glas og 492 af rav (inklusive ikke typebestemmelige perler er der ca. 1.800 perler). Ikke noget stort antal – 1446 grave taget i betragtning. Det antages, at antallet af perler af forskellige års-

ger har været noget større. Farveillustrationer af perler bør være en selvfølgelighed, og at afbilde hele kæder er en god løsning – også for sammenligninger med andre pladsers perlemateriale. Dateringen er foretaget i henhold til gravens indhold af keramik, fibler eller andre daterende genstande – vigtigt, da perletyper kan dukke op igen efter flere perioders forløb. Det pointeres da også, at ingen perler kan kaldes ledetyper. Alligevel giver fig. 7 (s. 192f) en vis fornemmelse for perlernes fordeling i de fasedaterede grave.

Som andre steder i Nordeuropa er perler på Slusegård ikke særlig hyppige i ældre romersk jernalder fase 2 (B1). På Slusegård fase 1 (sen førromersk jernalder) er der enkelte perler, hvilket er meget sjældent andre steder i Danmark. Først med fase 3 (B2) øges typeudvalget. Det er interessant at notere, at næsten alle perletyper fra fase 1 fortsætter i fase 2 og 3. Med det forøgede antal perler i fase 3 tredobles perletyperne, og nye farver introduceres. Perleimporten afviger således ikke fra andre importgenstandes stigende hyppighed.

Enkelte af perletyperne fra fase 1, 2 og 3 fortsætter i brug gennem hele romersk jernalder: type 50-51 (små og mellemstore guldfolieglasperler) og type 1a og 2a (små og mellemstore kugle- og tøndefarvede blå glasperler). En karakteristisk kæde fra fase 1-2 består af små blå perler og guldfolieglasperler (fig. 8a).

Det er værd at lægge mærke til, at perletyper anvendt i fase 3b/4a-4a (overgangen fra ældre til yngre romersk jernalder) alle på nær en type er kendt allerede i B2. Den nye perletype (type 49) har skakbrætmonster – en type, der bliver ret almindelig i fase 4 til 6 (fase C1-C2). Det er lidt svært i dette tilfælde at sammenligne med fig. 7 (s. 192f), der lister typer for henholdsvis fase 3a-b og fase 3b/4a-4a, idet man ikke i fig. 7 kan udskille den forøgelse af farver og faconer, som forfatteren omtaler under fase 3-4a (s. 191f).

Den største ændring i perletyper sker

ved begyndelsen af fase 4b (fase C1), hvor rigtig mange forskellige typer perler er i brug på Slusegård (43 typer), hvilket svarer til andre egne af Sydsandinavien og barbarisk Nordeuropa. Bemærkelsesværdigt er det, at der ved overgangen fra C2 til C3 kommer hele 22 nye perletyper til (s. 192f, fig. 7). Typisk er, at guldfolieglasperler især optræder i yngre romersk jernalder i fase 4b-5b, medens ravperler især bliver almindelige med fase 5b/6 (C1/C2). Et særdeles godt resultat har analysen af perlekæder givet, hvorved typiske kæder for de enkelte tidsafsnit kan udskilles: Typiske kæder fra fase 4b-5b/6 (C1 – C1/C2) fig. 10-17 (s. 196 ff); typiske kæder fra fase 6-7 (C2 og C2/C3) fig. 18-23b (s. 205ff).

Perlerne bæres som kæder, i ældre romersk jernalder kun en kæde om halsen, senere undertiden to kæder, hvor den ene ofte snarere må kaldes et brystsmykke (se Heidemann 2010, s. 188ff, hvor opstilling af perlekædetyper er baseret på hele Bornholms materiale).

Perler anvendt som hårsmykker kendes ligeledes (fase 3-5b, B2-C1) som f.eks. også på Sjælland og i Skåne – ofte er perlerne i hårsmykket kombineret med typisk bornholmske guld- og sølvblikperler. I seks mandsgrave er fundet enkelte perler – ikke usædvanligt.

Brugen af perler er underlagt strenge modekrav, ikke så meget hvad perlernes facon angår, men derimod farveholdning og kombination af ravperler med glasperler. Dette forhold er fint illustreret ved fig. 8 (s. 194), der viser kædernes kombinationer i de forskellige faser. Perlerne tilhører vidt udbredte perletyper, kun enkelte er specielt relateret til Weichselområdet (især ravperler og ravberlokker samt guldfolieglasperler). Sortehavsområdet (visse flerfarvede glasperler) og sarmatisk kultur i Ungarn (s. 208ff).

I 2009 blev perlerne fra en række gravpladser udgravet af Kroppedal Museum publiceret. Også her kunne iagttages en modestyret udvikling. Faktisk kan visse

ligheder konstateres mellem Slusegård, grav 61, grav 274 og grav 1269 (C1-C1/C2) og Kong Svends Høj grav 1009 (C1b-C2) samt mellem Kragehave grav 823 (C3) og Slusegård grav 1437 (C2/C3) (se Lund Hansen i Boye & Lund Hansen 2009, s. 115ff). En benævnelse: "Glasflusperler" (s. 175) er et uheldigt udtryk for glasperler, der er ugennemsigtige – og en benævnelse der ellers er gået af brug.

Efter disse omfattende præsentationer og analyser kommer turen til mindre omfattende inventargrupper. Interessant er Birgitte M. Rasmussens præsentation af "Øvrige smykketyper" (s. 221ff), og her især de såkaldte "hårsmykker". De såkaldte hårringe bestående af en metalstang påmonteret glas- og sølv- eller guldblikperler er unikke for Bornholm (s. 235ff), men hårsmykker bestående af perler kendes uden for Bornholm fra Simris, Skovgårde m.v.

Sølvhalsringe, glatte eller vredne, alle med pæreformet lukke, kendes fra 5 grave på Slusegård, alle kvindegrave fra C1b og tidlig C2. Bornholm har 9 (nu 10) af 19 (nordeuropæiske sølvhalsringe – alle fra grave med et forbavsende ensartet udstyr og tilhørende en snæver tidshorison). Det er antagelig værdighedstegn for en bestemt gruppe af kvinder tilhørende miljøer med internationale kontakter, hvilket meget tydeligt fremgår af Heidemann's udbredelseskort (2010, s. 208, Karte 62 & s. 212, Abb. 96).

Metalblikperlerne af sølv eller guld findes næsten kun på Bornholm, og repræsenterer en helt egenartet mode; de få metalperler af denne type, der kendes fra det øvrige Danmark, er antagelig fremstillet på Bornholm (fase B1-C2) og illustrerer som en række andre smykkeformer slægtskabskontakter (se Andersson 1995, s. 49ff). Kvinder fra yngre romersk jernalder er efterhånden gentagne gange konstateret indgiftet over store afstande inden for Skandinavien, Nordeuropa – ja endog endnu længere bort. Specielt interessant er det ofte oversete depot fra Frøslev på Stevns, der

må være nedlagt meget sent i ældre romersk jernalder på overgangen til yngre romersk jernalder og på sin egen måde “forudsiger” Østsjællands kommende rolle.

Wawa Armfelt (†) har skrevet om “bælteudstyr, kamme, pincetter og rageknive, redskaber og værktøj, tene, synåle og nøgler” (s. 247ff). Benkamme findes på Slusegård fra ældre romersk jernalder (tolagskamme), trelagskamme hører til i yngre romersk jernalder og overvejende i kvindegrave. Vigtig er afsnittet om jernkamme fra kvindegrave – især veludstyrede kvindegrave som grav 67, 224, 600 og 1249. Jernkamme er ofte kombineret med redskaber til tekstilfremstilling (tenvægt, tenkrog), hvilket gør en tolkning som et redskab i forbindelse med brikvævning sandsynlig. Som andre steder i Skandinavien er bronzetenvægte på Slusegård kun fundet i rige kvindegrave (f.eks. grav 61).

B.M. Rasmussens kapitel om “Våben og sporer” (s. 345ff) er en meget nyttig og helt opdateret fremlæggelse af gravfundne våben, som i øvrigt i den grad mangler i dansk arkæologi. Forfatteren har tidligere (Rasmussen 1995) publiceret Brokærgravpladsen med vigtige iagttagelser til følge. Slusegård har i alt 55 grave med våben (heraf har 5 grave også en eller to sporer, 5 grave er uden våben men kun med sporer) svarende til 3,8 % af det samlede antal grave.

Af de i alt 60 våben- og sporegrave er de 6 fra yngre førromersk jernalder, 44 fra ældre romersk, 10 fra yngre romersk jernalder (få af gravene har dog fuldbevæbning (fig. 47 s. 390)). Dette er interessant at sammenholde med det totale antal grave pr. kronologisk fase: Sen førromersk jernalder (fase 1) 60 grave, våbengrave 10 %; Ældre romersk jernalder (fase 2-3) 234 grave, våbengrave 19 %; Yngre romersk jernalder C1 (fase 4-5) og C2 (fase 6-7) 163 grave, våbengrave 6 %.

Som overalt i det øvrige Danmark falder andelen af våbengrave ganske drastisk fra ældre til yngre romersk jernalder. Dette er

et interessant fænomen sammenholdt med stigningen af våbenofferfund og disses mængder af våben i yngre romersk jernalder i relation til ældre romersk jernalder. På Sjælland er våbengrave i yngre romersk jernalder meget fåtallige – under 20 (Lund Hansen 1995, s. 243ff), på Fyn er der også en klar om end ikke så markant nedgang i yngre romersk jernalder som på Sjælland. For Jyllands vedkommende mangler nyere analyser, men også her er nedgangen dog ganske tydelig og specielt markant efter fase C1b.

Analysen af sværdmaterialet fra Slusegård indeholder mange vigtige iagttagelser og konklusioner – herunder diskussion af inspiration udefra – f.eks. langsværdtyper og brugen af sværdperle. En interessant iagttagelse (tidligere omtalt af Klindt-Jensen 1959, s. 96) er bemaling med blå farvestof på skjoldet i grav 1, en bemaling foretaget med “ægyptisk blå”, der også er kendt fra den norske grav Bø i Steigen (s. 372). Bemaling af skjolde har antagelig været det almindelige; de er f.eks. også fundet i Nydam (Rieck *et al.* 1999, s. 21), og to skjolde fra Vorbassegravpladsen er bemalet med rød farve (upubl.). I Gommern-graven har skjoldet rester af både blå og rød bemaling (ægyptisk blå, zinnoberrød). Farvestoffer var en del af de talrige varer, man skaffede sig fra Romerriget (Capelle 1986; Becker 2010, s. 111ff).

Våbenudstyr på Slusegård er ikke forbundet med nogen speciel udformning af graven, dog har en særlig høj andel af bådgravene våbenudstyr, og specielt bådgrave med våben har oftere været udsat for “plyndring” end øvrige jordfæstegrave med våben (især i fase 3).

Kapitlet af Ole Klindt-Jensen (†) “Sko og skobeslag” er gengivet i sin oprindelige form, men suppleret med nye litteraturhenvisninger om emnet ved H.-U. Voss (2005) i forbindelse med genpubliceringen af Hagenow-gravpladsen. Der foreligger skobeslag fra fire grave. Slusegårds materiale er interessant, idet en del af sporegrave-

ne er jordfæstegrave med bevaret læder, hvor placeringen af sporer og skobeslag kan iagttages, og fordi en del af læderet til skoene er særlig velbevaret i grav 613 (s. 404, fig. 2-3), hvorved grav 613 bliver vigtig i diskussionen om, hvorledes romersk jernalders sporer egentlig har været fastgjort til skoene. Sporer fra førromersk og romersk jernalder er tunge sammenlignet med de lette kendte lædersko, og sporerne fastgøring har af denne grund altid undret; det fremgår da også af grav 613, at man har måttet stabilisere skoen bagtil (skoen samles bagtil) med en ekstra højt placeret sammenføjning – forstærket af en nitte gennem læderfligene.

Herefter følger B.M. Rasmussens artikel "Drikkehorn og beholdere af organisk materiale" (s. 415ff). På Slusegård er fundet hele og fragmenterede beslag til drikkehorn i blot fem grave, hvoraf de fire er fra yngre romersk jernalder. På trods af dårlige bevaringsforhold for organisk materiale er der i 19 grave spor efter 31 træ- eller barkbeholdere: små ovale og runde æsker, en lidt større træved-æske med låg og et rektangulært skrin. I heldige tilfælde har man på andre gravpladser også konstateret spor efter træ- og barkbeholdere (her ses bort fra yngre romersk jernalders træspande af takstræ med bronzebeslag), hvilket blot understreger, at denne type beholdere har været almindeligt brugt, men sjældent bevaret. Et fantastisk indblik i anvendelsen af træ til genstande herunder møbler (beholdere, bakker, borde, skamler, stole) fås gennem gravene fra Fallward ved Bremen.

Bogens sidste artikel, B.M. Rasmussens om "Romersk import" på Slusegård omfatter såvel bronzekekar som glasbægre. Mængden af importstykker er ret sparsom, antal grave på Slusegård taget i betragtning (s. 436 fig. 11), men af de stykker, der kan henføres til bestemte gravfund (dvs. ikke er overflade fund eller fra gravfyld), afviger importfundene ikke fra dateringer andre steder i Sydsandinavien. Bevarings-

graden er dårlig, hovedsagelig fordi de fleste grave med import er brandgrave (s. 426, fig. 1).

Fra ældre romersk jernalder kendes et fund af et glaskar, formentlig som E 185, i en brandgrube (fig. 4a). Fra yngre romersk jernalder er importerede glas hyppigere – som i resten af Nordeuropa. Grav 1 (jordfæstegrav) indeholdt to meget velbevarede glasbægre med standring – grønne med hvid pålagt indtrykket tråddekoration, lidt forskellige i størrelse, der er klart tale om et oprindelig samhørende sæt. Dateringen er fase 5b (C1b) (s. 427, fig. 2). Egentlige paralleller kendes ikke.

Fra samme tidshorisont er fundet glas (alle fragmenter) af type E 209 (fase 4-5, C1b), grønne glas med netmønster (som E 190-191), glas med standring (fig. 3d) eller fod. Dertil er fundet fragmenter af yngre glastyper som et tykvægget, gulgrønt glas fra C2 (fase 6) og et gult tykt glas med facetslibning og støbte ophøjede ovaler formentlig fra sent 4.-5. århundrede, mange skår fra et lysegrønt glas med indsløbne langovale facetter (E 234) fra C3/ældre germansk jernalder og skår af gulligt glas med indsløbne facetter fra samme tid.

Meget ejendommeligt er derimod et glasskår fra brandgrube 1006, et rødviolet (purpurrødt) skår som efter gravens inventar skulle være fra overgangen førromersk til ældre romersk jernalder, men, som forfatteren gør opmærksom på, da brandgruben skæres af to andre anlæg, er det spørgsmålet, om det rødviolette skår ikke snarere er fra en lidt senere grav – fra yngre romersk jernalder, som de sjællandske purpurfarvede glas. Ganske vist kendes purpurfarvet glas fra ældre romersk jernalder, men da er de endnu mere sjældne end i yngre romersk jernalder.

Bronzekar er fundet i 13 grave og 2 overfladefund (s. 433, fig. 7); af de fragmenter, der kan være fra Østlandskedler (E 37-43, ingen kan nærmere typebestemmes) er gravene fra fase 3 til 5a, hvilket svarer til dateringer andre steder i Skandi-

navien. Øse-si-sæt (E 159-162) kendes fra 7 grave – ligeledes uden afvigende dateringer (fase 4a til 6).

Af fremmede genstande er endvidere fundet en denar slået for kejser Nerva (96-98) i Rom år 97; den lå i grav 33 (bådgrav) på skelettets bækken (fase 5b).

En vigtig oversigt over romersk import på Bornholm gives i afsnittet "Øvrige Bornholm" (s. 438ff) ledsaget af tabel (s. 439f, fig. 14) og udbredelseskort (s. 440, fig. 15). Forfatteren har givet ret i, at man ikke skal se alle importfund formidlet via Sjælland i yngre romersk jernalder, men at der allerede på dette tidspunkt var etableret direkte kontakter sydover. Glastyperne understreger dette, idet de netdekorerede glas, glassættet fra grav 1, bundribbeglas og de tykvæggede sene yngre romerske glas med sleben dekoration alle er glastyper, der snarere kommer til Bornholm via en sydøstlig kontakt til Weichselmundingen og videre ned mod Sortehavsområdet (Lund Hansen i Boye & Lund Hansen 2009, s. 167ff, 260ff).

Publikationen af Slusegårdgravpladsen er gennemført – tillykke med dette store arbejde, der trods mange vanskeligheder, endelig er kommet til vejs ende. Det er et godt gennemført publikations- og analysearbejde, der vil være til stor gavn for såvel studerende som etablerede arkæologer, og naturligvis især de, der beskæftiger sig med romersk jernalder og med Østersøområdet.

Der sker i disse år omfattende forskning i alle områder stødende op til Østersøen, og derfor er det også fuldt forståeligt, at nyeste litteratur ikke har kunnet indarbejdes i denne publikationsserie, der har strakt sig over 32 år. At nogle af forfatterne har holdt arbejdet ved lige siden 1991 er noget af en præstation.

Note.

For at bringe læsere af denne anmeldelse videre til den litteratur, der er kommet, medens Slusegård V har været under udar-

bejdelse og i tryk (og enkelte ældre nyttige henvisninger), er den forsynet med udvalgte litteraturhenvisninger, som der også refereres til i anmeldelsen.

- Andersson, K. 1995: *Romartida guldsmede i Norden III. Övriga smycken, teknisk analys och verkstadsgrupper*. Aun 21. Uppsala.
- Becker, M. 2010: *Das Fürstengrab von Gommern, I-II*. Veröffentlichungen des Landesamtes für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen-Anhalt – Landesmuseum für Vorgeschichte, Band 63 I-II. Halle (Saale).
- Bitner-Wróblewska, A. 2001: *From Samland to Rogaland. East-West connections in the Baltic basin during the Early Migration Period*. Państwowe Muzeum Archeologiczne. Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział w Warszawie. Warszawa.
- Boye, L. & U. Lund Hansen (eds.) 2009: *Wealth and Prestige. An Analysis of Rich Graves from Late Roman Iron Age on Eastern Zealand, Denmark*. Kroppedal. Studier I Astronomi, Nyere Tid, Arkæologi, Vol. II. Tåstrup.
- Capelle, T. 1986: Zu den bemalten Schilden der Germanen. Strache und recht. Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters. I: *Festschrift für Ruth Schmidt-Wiegand zum 60. Geburtstag*. Berlin/New York, 80-87.
- Heidemann Lutz, L. 2010: *Die Insel in der Mitte. Bornholm im 2.-4. Jahrhundert. Regionale und vergleichende Untersuchungen der jüngerkaiserzeitlichen Grabfunde*. Berliner Archäologische Forschungen 9. Berlin.
- Klindt-Jensen, O. 1959: To krigergrave fra Bornholms jernalder. *Nationalmuseets Arbejdsmark*.
- Lund Hansen, U. et al. 1995: *Himlingøje - Seeland - Europa. Ein Gräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit auf Seeland, seine Bedeutung und internationalen Beziehungen*. Nordiske Fortidsminder Serie B Band 13. Det Kongelige Nordiske Olskriftselskab. København.
- Lund Hansen, U. & Przybyła 2010: Roset-

tenfibeln – ein Klassifikationsversuch. In: U. Lund Hansen & A. Bitner-Wróblewska (eds.): *Worlds Apart? Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age*. Network Denmark-Poland 2005-2008. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, Nordiske Fortidsminder Serie C Vol. 7. København/Warszawa.

Natuniewicz-Sekuła, M. & J. Okulicz-Kozaryn 2008: Two richly furnished graves with Roman imports from the cemetery at Wecklice, site 7, Elbląg commune (Poland). *Germania* 86, s. 227-269.

Rasmussen, B. 1995: Brokær. Ein Reichtumszentrum der römischen Kaiserzeit in Südwestjütland. *Acta Archaeologica* 66, s. 39-109.

Rieck, F. et al. 1999: "... som samlede Ofre fra en talrig Krigerflok". *Nationalmuseets Arbejdsmark*, s. 11-34.

Voss, H.-U. 2005: *Hagenow in Mecklenburg – ein frühkaiserzeitlicher Bestattungsplatz und Aspekte der römisch-germanischen Beziehungen*. Bericht der RGK 86. Berlin.

Ulla Lund Hansen
Afdeling for Arkæologi
Saxo Institutet
Københavns Universitet

Andreas Rau: *Nydam Mose. Die personen-gebundenen Gegenstände. Grabungen 1989-1999*, 1-2. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter. Højbjerg 2010. 538 + 282 sider. ISBN 978-87-88415-65-0 . Pris: 498 DKK.

Undersøgelserne 1989-1999 i Nydam Mose frembragte nyt vigtigt arkæologisk kildemateriale i form af ofret hærudstyr fra romersk jernalder og folkevandringstid. I et imponerende tobindsværk præsenterer Andreas Rau første del af publiceringen: krigernes personlige genstande. I kommende bind fremlægges våbnene, de naturvidenskabelige analyser samt en nybearbejdning af skibsresterne. Publiceringen indgår i det af Carlsbergfondet støtte-

de forskningsprojekt "Jernalderen i Nord-europa", som er et samarbejde mellem Nationalmuseet i København, Moesgård Museum i Aarhus og Archäologisches Landesmuseum i Schleswig.

Det er imponerende, at forfatteren kun har brugt 3½ år på at sammenstille disse studier af de nye fund. Resultaterne fremlagdes som dissertation ved universitetet i Kiel år 2008. Foreliggende værk er en bearbejdning af dissertationen, der er forsøgt opdateret med ny litteratur og nye fund indtil midten af 2009. Første bind indholder teksten og et stort illustrationsmateriale, inkl. mange spredningskort. I bind 2 findes bl.a. fundlisterne til spredningskortene, fundkataloget, litteraturlisten (65 s. lang!), 65 *Tafeln* og 68 fundplaner samt en konkordans mellem fundnummer, *Tafeln*, katalog og planer.

Teksten er skrevet på letlæst tysk og for de mange skandinaviske arkæologer, som ikke behersker sproget, findes både et *Summary* og et dansk resumé med de væsentligste resultater.

Fundstedet ligger geografisk i et område, som arkæologisk betegnes som "der angli-scher Formenkreis", uden at Rau dermed mener, at området udgjorde en etnisk enhed eller var et politisk afgrænset magtområde. "Der angli-scher Formenkreis" ligger mellem det, Rau benævner, "der südwestskandinavischer Kreis" og "der nördlicher elbgermanischer Kreis". Hans analyse viser, at fundene fra Nydam Mose har forbindelser til områder, der ligger både syd og nord for "der angli-scher Formenkreis". Lerkarrene fra mosen har sine bedste paralleller inden for "der angli-scher Formenkreis", hvilket understøtter den sædvanlige antagelse, at det er den lokale befolkning, som udførte ofringer af krigsudstyr erobret fra fremmede.

Kildeværdien af fundkategorien "Heeresausrüstungesopfer" diskuteres, og Rau betoner vanskeligheden ved, at vi ikke kender de processer, der medførte, at netop disse genstande havnede i mosen som of-

fer: Vi ved for lidt om, hvordan genstandene samledes ind på slagmarken; vi kender ikke de ritualer, som foregik i forbindelse med nedlæggelserne; faktisk kender vi heller ikke begrundelserne for ofringerne, og hvordan de har kunnet påvirke fundmaterialets sammensætning (jf. C. Fabech 2009: Fra ritualiseret tradition til institutionaliserede ritualer. I: A. Carlie (red.): *Järnålderns rituella platser*. Halmstad, s. 317-342). Rau betoner også, at hærudstyrsofringerne ikke repræsenterer individer, som gravfund, men kollektivet, massen.

Grundlæggende for en analyse af fundene i Nydam Mose er selvfølgelig en detaljeret kronologi, og Rau bruger meget plads - kapitel 2 - og kraft på at udrede både den relative og absolutte kronologi i Nordtyskland og Danmark inden for perioderne C og D, yngre romersk jernalder og folkevandringstid. Ved læsningen må man huske, at forskellige forskningstraditioner i Skandinavien og på kontinentet har medført terminologisk forvirring; C3 i Skandinavien svarer stort set til D1 på kontinentet og skandinavisk D1 svarer til kontinental D2, osv. (jf. S. Kristoffersen & B. Magnus 2010: *Spannformete kar*. Stavanger, fig. 20.). Rau inddeler tidsrummet fra ca. 250 til ca. 550 i syv perioder fra skandinavisk C1b til D2b.

Det store materiale af "personengebundenen Gegenstände" præsenteres i kapitel 3, bogens mest omfattende (348 s. langt). Begrebet "personengebundenen Gegenstände" dækker over mange, meget forskellige fundkategorier, som behandles i afsnit om agraffer, fibler, bæltebeslag, perler, fingerringe, ildstål, ildslagningssten, fyrstøjtasker, knive, hvæssesten, kamme, toiletredskaber, hornbeslag, nåle, mønter, værktøj m.m. Det er umuligt at diskutere de mange delstudier på denne begrænsede plads; alle er interessante i en relevant kontekst. Derfor håber jeg, at skandinaviske arkæologer indser, at Raus bog er en guldgrube af information om genstandstyper fra yngre romersk jernalder og folkevan-

dringstid i en stor del af Nordeuropa, og at de vil komme til at bruge hans arbejde tit og ofte. Ikke mindst kan bogen bruges til bestemmelser af de mange fragmentariske genstande, der fremkommer ved metaldekteking af bopladser. Genstandstyperne behandles i afsnit, som alle er omfattende og grundige typokronologiske studier. Udgangspunktet er fundene fra Nydam Mose, men relevant materiale trækkes ind fra hele Skandinavien og kontinentet. Spredningskortene og fundlisterne dækker derfor ofte hele Norden og kontinentet nord for Alperne.

Jeg må begrænse mig til nogle få subjektive eksempler. Fibler og bæltebeslag behandles indgående. Især er de såkaldte *Prunkgürtel* interessante. I en Exkurs om senromerske militærbælter diskuterer Rau dateringen af den ældste fase af Salins stil I. Så vidt jeg kan vurdere, er det en indsigtfuld studie, og jeg er enig i hans resultat, at stil I må være skabt senest omkring 455/465, og at det fandt sted i Sydskandinavien. Interessant er også hans grundige behandling af remspænder af typen "Snaarremo-Sjörup" med danske fund fra Ejsbøl og Nydam. Disse hører til sværdophæng, der ifølge Rau er individuelt fremstillede til et fåtal elitekrigere i Nordeuropa. Et andet remspænde fra Nydam har sine nærmeste paralleller i Donau-området og i et enkelt fund fra Gotland. Som Rau antyder, indgår et komplet sværdsæt fra Donauområdet med skede, fæste og ophæng sandsynligvis i Nydam IV-fundet. Det vidner om, hvor vidtrækkende og sammenflettede forbindelserne var mellem periodens elitekrigere. (Raus afsnit om remspænder fra Ejsbøl og Nydam dublerer diskussionen i R. Franzéns artikel i *Fennoscandia archaeologica* 26, 2009, s. 53-80).

Denarfundene i Nydam giver anledning til en lang diskussion om betydningen af denarer i Sydskandinavien. Rau mener, at fundforholdene viser, at denarer hverken blev brugt som standardværdi eller som betalingsmiddel mellem romerne og ger-

manerne eller mellem germanerne indbyrdes. I stedet mener han, at denarerne kun har cirkuleret indenfor bestemte persongrupper på eliteniveau, især knyttet til den krigeriske sfære af samfundet. Hans diskussion er interessant, men eksakt hvordan han forestiller sig denarernes funktion forbliver lidt uklart.

Metalbeslag til horn indgår i Nydamfundet. Rau afviser den almindelige tolkning, at de stammer fra drikkehorn. Han argumenterer for, at de stammer fra signalhorn, hvilket gør hornenes rolle i hæren meget mere interessant. Han knytter signalhorn med metalbeslag til krigereliten. Der har de ikke kun haft betydning for kommanderingen af tropper på slagmarken, men har også en symbolsk betydning i andre sociale kontekster.

Bogens fjerde kapitel rummer "Weiterführende Betrachtungen" og er meget stimulerende læsning for alle med interesse for tidsrummets militære, sociale og politiske udvikling. Det er godt, at der ofte henvises til de relevante sider i materialestudierne i kapitel 3. I et første afsnit diskuterer Rau det interessante spørgsmål, hvorfra de krigere kom, hvis udstyr er ofret i Nydam Mose. Hans grundige diskussion hviler på stor forståelse for kildematerialets problematiske repræsentativitet. Især skaber de store regionale variationer i gravskikken vanskeligheder, hvortil man kan lægge, at det landskabsarkæologiske kendskab til bebyggelsen i forskellige regioner er meget ujævn. Rau betoner også med rette den forstyrrende indflydelse, som *the emulation effect* har på den del af materialet, som spejler krigereliten.

For de fem ofringer i Nydam Mose, som Rau har udskilt, er resultatet af proveniensanalysen ensartet: krigerne er kommet fra områder i Nordtyskland, Danmark og Sydsvrige, dvs. ikke ret langt fra Sønderjylland. Om *Opferung 4* skriver han udtrykkeligt, at den spejler "Auseinandersetzung zwischen politischen Einheiten ... die in unmittelbaren Nachbarschaft lebten". Han

afviser derfor udtrykkeligt alle forslag om, at hærene, hvis udstyr er ofret i Nydam Mose, er kommet længere væk fra i det nuværende mellem- eller nordsvenske område. For diskussionens skyld er Raus indlæg et velkomment og velargumenteret alternativ til den ellers dominerende fortolkning, at hærudstyrsøfrene spejler konflikter over store afstande, så store at det har påfaldende ligheder med "Store nordiske Krig".

Raus synspunkter på fortolkningen af *Opferung 5* er meget interessante og vil få stor betydning for forståelsen af udviklingen i de skandinaviske samfund under folkevandringstiden. Forskelle mellem periode D1 og D2a tyder i følge Rau på store forandringer kort efter midten af det 5. århundrede. Han ser f.eks. de mange ofringer af hærudstyr fra anden halvdel af 5. århundrede som udtryk for en politisk konsolideringsproces. Med tiden når konsolideringen et stade, hvor eliten har institutionaliseret sig og centraliseret kulturen. Dette ser Rau som en mulig forklaring på, at de store ofringer af hærudstyr ophører ca. 500 e.Kr. Eliten udtrykker nu sin styrkede position i nye former som brakteater, genstande dekoreret i Stil I m.m.; man kan tilføje, at de fleste kulthandlinger nu er flyttet til residenserne, sådan som det tidlige er foreslået af Charlotte Fabech.

Det andet afsnit behandler forskellige spørgsmål under rubrikken "Soziologische Studien". I sin drøftelse af størrelsen på de deltagende hære diskuterer Rau tidligere forskning meget kritisk. Problemstillingen kobles til spørgsmål om den regionale befolkningstæthed og hvor stort et område, krigerne blev rekrutteret fra. Disse beregninger bliver, som Rau påpeger, nødvendigvis meget spekulative. Et groft resultat er, at en hær på 300-600 kriger kunne rekrutteres fra f.eks. en region på størrelse med Lolland eller Öland. Men en hær på 1.000 mand kan kun rekrutteres i en region på størrelse med Fyn. Dette resultat har selvfølgelig betydning for vores opfattelse af jernalderssamfundets organisatoriske

kompleksitet og politiske styreform; man må regne med, at periodens dominerende politiske enheder var på ca. 1.000-3.000 km² eller større.

Mulighederne for at fortolke krigerudstyret som udtryk for en hierarkisk kommandostruktur diskuteres også meget kritisk. Rau mener, at man ikke bare kan oversætte "Ausstattungs-niveau 1-3" med hærleder, befalingsmænd og almindelige krigere indenfor et militært følge. Han argumenterer overbevisende for, at man i datidens "militariserede Gesellschaft" ikke adskilte den militære struktur fra den sociale. For at forstå, hvordan materialet i hærudstyrsofferfundene afspejler samfundets sociale struktur, er man derfor nødt til at tage et mere omfattende greb på problemet. Man må relatere det til ny forskning om bebyggelsesmønstre og bebyggelsesstruktur samt tage hensyn til de store variationer i de regionale gravskikke. Samfundene under yngre romersk jernalder og folkevandringstid var militariserede og krigereliten prægedes af en "gesellschaftlich normierten Lebensstil" (*lifestyle*). I hærudstyrsoffringerne kan eliteniveauet udskilles i pragtbælter af typerne Vøien-Bodarp-Ejsbøl, Nydam-Sætrang og Snartemo-Sjörup. Den store lighed mellem bælter fra forskellige fund tyder på, at disse pragtbælter blev fremstillet centralt, og at de kun kunne erhverves i henhold til særlige regler. Begreber som *household*, *Familia*, *comitatus* bruges i diskussionen af, hvordan den sociale (og militære) ledelse var struktureret. Rau mener, at det kun er på de højeste niveauer, at et hierarkisk følgesystem var afgørende, medens de andre relationer indenfor en barbarisk hær byggede mere på erhvervsforhold, andre former for social afhængighed samt på etniske og retslige forhold.

I det afsluttende afsnit diskuterer Rau fortolkningen af hærudstyrsoffringerne med mange interessante synspunkter på krigens karakter og på meningen med ritualerne. Han ser ikke fundene i Nydam Mose som udtryk for plyndringstogter el-

ler erobringskrige. Han ser dem mere som det finale udtryk for magtkampe mellem eliterne i de forskellige *peer polities*, der fandtes i det nordtyske-sydskandinaviske nærrområde. Ritualerne var magtlegitimerende for sejherrerne, og udtryk for de besejredes underkastelse (*deditio*). Disse kampe fandt sted med 15-50 års mellemrum i følge både fundkronologi og en analogi med de fra skriftlige kilder kendte krige mellem angelsaksiske kongeriger. Hvordan disse *polities* var organiseret og styret, diskuterer Rau med begreber som "Personenverbandstaat" og "Heerkönigtum". Hans diskussion er et værdifuldt bidrag til den skandinaviske debat om udviklingen "fra stamme til stat".

"Nydam Mose 1, Die personengebundenen Gegenstände. Grabungen 1989-1999" spejler i sin grundighed og systematik et tysk videnskabsideal. Men i diskussionen af tidligere forskning og egne fortolkninger går Rau meget længere, end tyske arkæologer plejer i traditionelle materialepublikationer. Bogen indeholder ikke et teoretisk kapitel, hvor de p.t. toneangivende franske og engelske forskere refereres, men jeg savner det ikke. Ofte bliver de teoretiske betragtninger nedkogt til trivialiteter, når de refereres af arkæologer uden at være knyttet til en konkret arkæologisk kontekst (jf. referatet af teorier i kap. 2 med de interessante applikationer i kap. 3-5 i F. Ekengrens afhandling "Ritualization - hybridization - fragmentation". Lund 2009). I stedet refererer Rau til litteratur fra andre discipliner som historie, religionsforskning og socialantropologi, hvor han finder det relevant. Teksten signalerer derved, at Rau er orienteret i tidens multidisciplinære og teoretiske debat.

For receptionen af denne mangefacetterede materialefremlæggelse og de mange undersøgende diskussioner om fortolkningen af hærudstyrsoffringerne ser jeg to problemer: At bogen er så stor, og at den er skrevet på tysk. For at afhjælpe disse bør Andreas Rau derfor præsentere relevante del-

resultater på videnskabelige konferencer og publicere artikler på engelsk med reference til hovedværket, i både *conference proceedings* og tidsskrifter.

Ulf Näsman

Institutionen för kulturvetenskaper
Linnéuniversitetet
Kalmar

Mads Runge: *Kildehuse II - Gravpladser fra yngre bronzealder og vikingetid i Odense Sydøst*. Med bidrag af Lise Harvig, Peter Mose Jensen, Arne Jouttijärvi, Niels Lynnerup, Peter Hambro Mikkelsen og Lone Bach Nielsen. Odense 2010. 373 sider. ISBN 978-87-87345-42-2. Pris: 298 DKK.

Bogen rummer en fremlæggelse af resultaterne af de arkæologiske undersøgelser af et ca. 3 ha stort område foretaget i det store erhvervsområde Tietgen Byen i Odenses sydøstlige udkant i sommeren 2006. Her blev undersøgt to nedpløjede gravhøje, spor af bopladser fra yngre bronzealder og ældre jernalder samt to gravpladser fra henholdsvis sen bronzealder og anden halvdel af vikingetiden. Publikationen er velstruktureret og udmærker sig eksempelvis ved, at den indledes med et resumé, som i kort form trækker de væsentlige pointer frem. De mange illustrationer af bl.a. anlæg og genstande gør, at bogen i særlig grad er et væsentligt værk for arkæologer. Gravene er hver for sig fornemt præsenteret i et velillustreret og omfattende katalog på 193 sider.

Bronzealdergravpladsen ved Kildehuse II indgår i et kulturlandskab med flere bebyggelser, gravpladser og områder for ritualer fra bronze- og jernalder. Der er tale om en fladmarksgravplads med 41 brandgrave fra bronzealderens slutning (ca. 700-500 f.Kr.).

I gennemgangen af gravpladsen gives først en generel beskrivelse af bevaringsforholdene, og dernæst inddeles brandgra-

vene i fem typer (urnegrave, benhobe, brandpletgrave, urnebrandgruber og trækulspletter), som hver især er defineret på baggrund af Fyns lange tradition for undersøgelser af jernalderens brandgrave. Urnebrandgruber dominerer med 23 stk. Urnerne er klassificeret med udgangspunkt i J. Jensens hovedtyper fra bogen "Fra Bronze til Jernalder - en kronologisk undersøgelse" fra 1997. Men det problematiske i manglen på en keramikinddeling for yngre bronzealders grav- og bopladskeramik adresseres samtidig. I lyset af dette generelle kronologiproblem, som bl.a. bundes i en mængde små lokale, men også store regionale forskelle i keramikken, er det en klar fordel ved bogen, at der her systematisk indgår fotos af alle kar. De rige illustrationer fortsætter i bogens næste del vedrørende gravgodset, hvor fotos af både hele og fragmenterede genstande af bronze, jern, sten og ben er gengivet. Det er fint at have samlede fotos af urner, men i forhold til gravgaverne kunne man med henvisning til kataloget udmærket have skåret lidt ned på antallet af illustrationer i tekstdelen, hvilket havde givet mere tekstplads til bogens fortolkende dele.

Undersøgelsen udmærker sig ved, at der er gjort meget ud af naturvidenskabelige analyser i et tværvideenskabeligt samarbejde. Her er det f.eks. et interessant perspektiv, at dyreknogler var til stede i relativt mange af gravene på lokaliteten (forekom med sikkerhed i 16 grave og muligvis i yderligere 12). I jernalderen er dyreknogler et ganske almindeligt fænomen i brandgravene, men de forekommer generelt sjældent i grave fra yngre bronzealder. Desværre var materialet for fragmenteret til artsidentifikation, men enkelte fugleknogler kunne udskilles – herunder en amulet af en klo fra hav- eller kongeørn. Peter Mose Jensen har et afsnit om makrofossiler, hvor der især fokuseres på forkuldede rodknolde fra græsarten draphavre, der forekommer i ni grave og tolkes som led i et begravelsesritual med deponering

af ubehandlet planteføde. Vedbestemmelser af trækul fra tre af brandgravene er lavet af Peter Hambro Mikkelsen. Et interessant aspekt ved disse undersøgelser er, at større egestammer dominerer. Det betyder, at der i trævalget kan være en rituel reference, som måske retter sig mod ældre bronzealders egekistegrave. Vedbestemmelsen skiller sig således ud ved at inddrage størrelsen på træet, og forhåbentlig kommer der flere analyser af den slags. Dernæst følger omtale af de antropologiske analyser, som Lise Harvig og Niels Lynnerup står for. Knoglematerialet er fragmentarisk, men alligevel afspejler aldersfordelingen generelt en relativt høj børnedødelighed. Det er ikke overraskende i et forhistorisk bondesamfund, men kan sjældent eftervises. Samtidig ser dele af gravpladsen ud til at have været forbeholdt børn, hvilket ikke er fremlagt for andre af periodens danske gravpladser. Det anføres i teksten, at aldersbestemmelse i høj grad er baseret på tænder, kraniedele og ledender. Der skal dog søges lidt i skemaerne for at finde ud af, at det er i konklusionen, det specifikt nævnes, hvilke knogler og eller tænder der har været udslagsgivende for de enkelte bestemmelser af køn og alder.

AOT (Antal Oldsagstyper) anvendes som kvantitativ metode til vurdering af sociale skel i materialet, og der suppleres med kvalitative vurderinger. Her er det meget positivt, at der gøres en del ud af de antropologiske bestemmelser, og at der er foretaget en meget grundig sammenstilling mellem alder, køn og de arkæologiske fund. Det er også sammenfattende analyser og vurderinger af gravformer, gravgaver, antropologi og rumlig fordeling, der gør det muligt at udskille to familiegupper (en nordlig med 19 grave og en sydlig med 25 grave), som koncentrerer sig mod hver sin gravhøj. Det sandsynliggør, at gravpladsen repræsenterer to gårdsanlæg, hvor sydgruppen synes at være den rigeste.

Periode VI-grave er dog generelt ikke

rige, men det er klart, at gravene fra Kildehuse II udstyrsmæssigt er rigere end gravene fra den formentlig lidt senere, nordvestjyske Hellegårdgravplads. I et fynsk perspektiv må gravene fra Kildehuse II dog siges at være relativt jævne. Dermed er de også udtryk for et på Fyn mere normalt samfundsniveau, som Henrik Thrane flere gange har efterlyst fremlæggelser af, idet sådanne analyser netop er nødvendige for at kunne karakterisere det exceptionelle. Interessante diskussioner i kølvandet på en velundersøgt lokalitet som Kildehuse II vedrører således også spørgsmål om lokalgrupper og regionalitet, hvilket udmærket kunne have været diskuteret yderligere – f. eks. med en inddragelse af Sydvestfynskomplekset og Håstrupområdet fra periode VI. Endvidere spørgsmålet om, hvorvidt gravgaver altid behøver at repræsentere status i levende live. Mads Runge nævner den vinkel, og en lokalitet som Kildehuse II vil da også i fremtiden oplagt kunne bruges til yderligere diskussioner af identitetsspørgsmål, betydningen af gravgaver mv.

Gravpladsdelen rundes af med en gennemgang af forskellige af områdets rituelle kogegruber, som er svære at datere, og derfor undrer det lidt, at der ikke er lavet flere AMS-dateringer. Desuden er der omtale af kultulanlæg og bebyggelser, som samlet set viser, at her er tale om et område, der giver helt enestående mulighed for at følge bebyggelsens udvikling og mulige relationer til kultområder og gravpladser inden for et afgrænset område.

Efter fremlæggelsen af undersøgelsesområdet gives en nyttig gennemgang af fladmarksgrave i det nuværende Danmark. Denne gravform er bl.a. også fremlagt fra Hellegårdgravpladsen, men Mads Runge inddrager i alt 93 lokaliteter med repræsentation af fladmarksgrave, hvilket viser, at denne gravform forekommer langt hyppigere, end man ellers får indtryk af gennem den arkæologiske litteratur.

I forhold til gravfundene fra yngre bronzealder i det danske område står vi generelt

set stadig kun med Broholms kataloger fra 1940'erne, som med al respekt efterhånden må siges at være forældede. Derfor savner især yngre bronzealders gravfund en gennemgribende ny og samlet behandling. Med denne publikation og med Henrik Thranes mange undersøgelser og omfattende gravfundskatalog fra 2004 skiller øen Fyn sig dermed positivt ud.

Gravpladsen fra vikingetid rummede 50 jordfæstegrave. Bortset fra en enkelt isoleret grav lå de samlet inden for et rektangulært område på ca. 46x90 m og i en forholdsvis fast rækkestruktur. Måske har der været en form for indhegning af gravpladsen, men det kunne ikke påvises. Gravgodset var gennemgående spartansk, hvilket jo er karakteristisk for grave fra den sidste halvdel af vikingetiden. Også skeletmaterialet var sparsomt, idet kun 11 grave indeholdt knoglemateriale, og det var tilmed ret nedbrudt. Selv om der således er tale om et ret beskedent materiale, så er der ved en tværvidenskabelig bearbejdning tilstræbt at få mest muligt ud af det. Denne indsats må siges at være vellykket.

Indledningsvis er der en generel beskrivelse af gravpladsen. Derefter følger en systematisk gennemgang af de gravtyper, der er repræsenteret (simple jordfæstegrave, jordfæstegrave med kiste og kammergrave). Her bemærker man et påfaldende stort antal kammergrave. Ved behandlingen af gravgaverne bliver disse inddelt i materialegrupper: jern, bronze, glas, sten, træ m.m., og alle genstande er vist med et farvefoto. Her ser man ligesom ved bronzealdergravene dobbeltillustration, idet de enkelte genstande også er afbildet i kataloget. Som ved andre vikingetidsgravpladser udgør jernknive den største gruppe. Bearbejdningen af disse omfatter en grundig metallurgisk analyse gennemført af Arne Jouttijärvi. Her får man et interessant indtryk af vidtstrakte handelsforbindelser, idet stålet, som indgår i knivene, er importeret. Jernet synes derimod at være lokalt fremstillet. Vedbestemmelsen af de bevarede

trærester fra knivenes skæfter er gennemført af Peter Hambro Mikkelsen. Træsorten løn dominerer fuldstændig. Der er muligvis tale om en lokal tradition, idet ask er lige så dominerende i analyser af knivskæfter fra andre vikingetidsgravpladser.

Også i dette tilfælde er de antropologiske analyser gennemført af Lise Harvig og Niels Lynnerup. Man når frem til, at gravpladsen repræsenterer en levende befolkning på 20-30 personer. Resultaterne fremlægges i gode og overskuelige skemaer, men det mangelfulde skeletmateriale tillader ikke at påvise en sammenhæng mellem køn, alder, AOT og gravform.

Det bliver forsøgt at påvise både hedenske og kristne træk ved gravpladsen, så den kan opfattes som udtryk for brydningstiden under religionsskiftet i sen vikingetid. At hedenske grave er til stede fremgår klart af gravgaverne, bl.a. en Thorshammer. Indicierne for kristne træk forekommer dog svage, bortset fra den generelle tendens til manglende gravgaver i sen vikingetid. Det bliver også forsøgt at se grupperinger og familiemønstre i fordelingen af grave og gravtyper. Også her forekommer grundlaget for spinkelt. I øvrigt savnes i den forbindelse et stort oversigtskort over gravpladsen med gravenes nummerering påført. Det ville lette læsningen af afsnittet om grupperinger og mulige familiemønstre.

Som nævnt indledningsvis er Kildehuse II en fremlæggelse af resultaterne fra en udgravning, der blev gennemført i 2006. Det er meget prisværdigt, at Mads Runges bog med tværvidenskabelige bidrag i form af antropologiske analyser, makrofossilanalyser, vedbestemmelser og metallurgi foreligger allerede nu. Afslutningsvis nævnes, at denne publikation er tænkt som den første i en serie om arkæologiske undersøgelser i Tietgenbyen. Hvis dette bliver gennemført, må det aftvinge respekt i den øvrige museumsverden.

Lise Frost & Jens Jeppesen
Moesgård Museum

Per Ole Schovsbo: *Dejbjergvognene. Keltiske impulser i førromersk jernalder.* Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter. Højbjerg 2010. 241 sider. ISBN 978-87-88415-69-8. Pris: 298 DKK.

De to pragtvogne fra Dejbjerg har været centrale elementer i Nationalmuseets samlinger, siden de dukkede op i årene 1879-83. Som så mange andre af de vigtige klassiske lokaliteter har Dejbjerg desværre ikke været genstand for grundige undersøgelser, siden Henry Petersen fremlagde "Vognfundene i Dejbjerg Præstegaardsmose ved Ringkjøbing 1881 og 1883" i 1888. Startskuddet til Per Ole Schovsbos undersøgelser gik, da Odense Bys Museer i 1980'erne fremstillede en fuldskalakopi af den beslægtede vogn fra Langå. Nu blev det muligt at undersøge de håndværksmæssige aspekter af selve fremstillingsprocessen, vognenes konstruktion og slidspor på beslagene samt vognenes køreegenskaber. Senest blev Dejbjergvognene systematisk røntgenfotograferet og undersøgt i detaljer i 2006-2007. Der blev inddraget naturvidenskabelige metoder som vedbestemmelser, AMS-dateringer, analyser af smedejern og støbekærner af ler herunder proveniensundersøgelser m.v. Det er disse resultater – kombineret med resultaterne af forfatterens arbejde med vogne og vognfund i mere end 30 år – som fremlægges i bogen, smukt illustreret dels af de gamle tegninger, dels af nye farvefotos og tekniske tegninger.

Bogen er opdelt i fire kapitler og et tysk resumé, dertil kommer bilag og datadokumentation, litteraturliste, foto- og tegnede plancher samt slutnoter.

Kapitel 1 omfatter et særdeles vellykket vue over ældre jernalders vogne i Norden og Europa. Vi hører om de forskellige vogntyper fra jernalderen: Rappendamtypen, som er knyttet til de intensive landbrug på oldtidsagrene, Tranbærtypen, der fungerer på åbne markers ekstensive dyrkning og pragtvognene (Dejbjergtyperne) uden egentlig direkte betydning for land-

bruget. Schovsbo gennemgår forskellene på romersk og germansk træteknik og fører os både tilbage til helleristningerne og frem til middelalderens træhåndværk. Der inddrages europæiske fund fra Hallstatt og La Tène, og med de gode udbredelseskort over fund fra hele Europa er læseren godt klædt på til at koncentrere sig om de danske fund.

Kapitel 2 er et katalog over pragtvogne af Dejbjergtype. Her gennemgår forfatteren lokaliteternes data, fundhistorie, konservering, publikationer, dateringer, eventuelle paralleller ligesom primærmaterialet beskrives nøje. Der er også inkluderet de europæiske parallelfund sidst i gennemgangen, om end knap så detaljeret. Man skal være vågen som læser, for katalogdelen er ikke skrevet så stringent. F.eks. nævnes kronologiske betragtninger og parallelfund ikke sjældent under selve beskrivelsen af vogndelene. Til sidst opdeles de ikke-keltiske vogne i en ældre og en yngre gruppe (fra henholdsvis Beckers fase II/Martens fase IIA og overgangen fra førromersk til romersk jernalder dvs. Beckers fase IIb/Martens IIB2-periode B1 i Eggers system). Schovsbo mener, at beslægtede værkstedskredse bliver synlige på samme tid forskellige steder i Europa. Han tolker dette som en massiv udvandring af keltiske kunsthåndværkere i forbindelse med de romerske og germanske erobringer ca. 50/60 f.Kr. Han mener yderligere, at eftersom der næsten er tale om, at man har anvendt de samme punsler og stempler i Dejbjerg I og II, så må vognene af Dejbjerg I-type være genfremstillet eller repareret af de samme rejsende håndværkere, som fremstillede Dejbjerg II. Dejbjerg I er således 200 år ældre end Dejbjerg II, og bliver repareret på samme tid, som Dejbjerg II fremstilles. Begge vognene ofres samtidig i periode B2 af ældre romersk jernalder; de ældste dele har således været 400 år gamle, da de blev nedlagt i mosen.

I kapitel 3 omtales pragtvognenes form, stil og håndværk. Dette baseres på erfaringerne fra fremstillingen af en kopi af

Langåvognen og en senere kopi af Dejbjerg I vognen. I kapitlet opklares betydningen af nogle af de fagudtryk, som tidligere er anvendt. Der er en række guldorn i dette kapitel, f.eks. de håndværksrelaterede resultater, såsom at man må have været to mand til at støbe bronzebeslagene til Langåvognen, at flere beslag må være støbt efter samme forlæg, eller hvilket værktøj, man har anvendt til en given opgave. Også det faktum, at Dejbjergvognene, der var flere hundrede år gamle, da de blev nedlagt i mosen, må have været opbevaret under tag, giver stof til eftertanke. Enkelte gamle misforståelser bør dog luges ud. F.eks. at myremalm kun er udbredt vest for istidens hovedlinje i Midtjylland og ikke i hele landet, som nyere forskning har vist (jf. f.eks. <http://mosemalm.blogspot.com/2011/04/iron-from-zealandic-bog-iron-ore-more.html>). Hvis man har opfattelsen af, at navnkundig Werner Christensens udbredelseskort over myremalmforekomsten i Christensens *arbejdsområde* er et udbredelseskort over myremalmens forekomst i det hele taget, så er grundlaget for konklusioner over f.eks. Vestjyllands betydning i ældre jernalder unægtelig problematisk.

Sidste kapitel (kapitel 4) omhandler mere generelle betragtninger om datering, miljø og funktion. Først gennemgås kronologien i Nordeuropas førromerske jernalder. Det er også nyttigt, at kronologiskemaet fra kapitel 1 nu udbygges med en gennemgang af forskellige horisonter, og at vognfundene sættes ind i denne overordnede kronologiske ramme. At denne anmelder personligt har en berøringsangst overfor Kimbreretoget, skal ikke forhindre andre i at tage tyren ved hornene, men jeg har svært ved at forlige mig med brugen af en middelalderkilde som Saxos "Gesta Danorum", selvom den anvendes med varsomhed. De mest perspektivrige afsnit handler igen om vognene. Det bliver igen klart, at fundet fra Dejbjerg Præstegårdsmose repræsenterer en lang proces, hvor vognene bliver fremstillet, repa-

reret af fagfolk og mindre heldige håndværkere, opbevares korrekt under tag og først flere hundrede år efter fremstillingen ofres i mosen. At vognene er repareret med jern udvundet af dansk myremalm er særdeles interessant, men hvorfor skal "barbarer med ringe håndværksmæssig kunnen" repræsentere den germanske håndværker generelt, mens de forfinede reparationer altid er udført af de keltiske håndværkere? Schovsbo har en vigtig pointe: Selve vognene skal opfattes som mere nuancerede køretøjer, idet de repræsenterer flere udgaver: med selvberende vognkasse, med træstol osv. Nogle har måske oven i købet båret en af de store metalkedler, som kendes fra Gundestrup, Brå m.v. Disse kedler, hvoraf Gundestrupkedlen afbilder vognhjul, skal sandsynligvis ses som del af samme overordnede trosverden. Schovsbo mener, at de germanske pragtvogne både tjener som værdighedssymbol for en politisk elite og som kultgenstand for en præsteelite. Her inddrages skriftlige kilder som "Germania" fra ca. 100 e.Kr. og de to middelalderkilder "Den ældre Edda" og "Gesta Danorum".

Sidste bilag (bilag 8) indeholder de metallurgiske og mineralogiske analyser foretaget af Arne Jouttijärvi. Det fremgår, at en del af jernet med stor sandsynlighed er udvundet i Centraleuropa, mens en reparation er lavet af jern fremstillet i Danmark. Lerkerner fra hjulnav fra Dejbjerg, Langå og Kraghede er også analyseret. Også her ses forskelle i fremstillingssted.

Bogen om vognene fra Dejbjerg står som et vigtigt bidrag til vores forståelse af en lang række aspekter af ældre jernalders håndværk og offerritualer. På den anden side fremstår bogen også ujævn. En lang række fagudtryk introduceres i kapitel 1 og i indledningen, men forklares først i kapitel 3. Der er også unødigt mange gentagelser bl.a. af definitioner af Dejbjerg stilene, forskningshistorie og dateringsgrundlag, som optræder flere steder ofte med nøjag-

tig samme formulering. Schovsbo står absolut stærkest i sit kernefelt: vognene, deres opbygning og funktion. Her findes alle guldkornene, og her ligger et væsentligt potentiale til yderligere undersøgelser, nye tolkninger og perspektiver på samfundet i ældre jernalder.

Xenia Pauli Jensen
Bukkerup

Niels T. Sterum: *Løgum – kloster, slot og by. 'Pionerer i ødemarken'*. Del I-II. Skrifter fra Museum Sønderjylland, vol. 3. Haderslev 2010. 532 sider. ISBN 978-8788376-21-0. Pris: 495 DKK.

Værket har et lidt usædvanligt format – højde 24 cm, bredde 30 cm. Med i alt 532 sider (selv om det er fordelt på to bind) er det ret besværligt at læse, hvis man gerne vil følge med i noterne, der er anbragt bagerst i hvert bind. Mærkeligt nok benyttes det specielle format kun til nogle få tabeller, der sagtens kunne være organiserede til et mere normalt format. Eneste fordel for læseren er, at værket er nemt at finde på reolen, da bindene rager uden for.

Det ubekvemme format skal dog ikke afholde folk fra at anskaffe værket. Her får vi fremlagt de mange arkæologiske undersøgelser i Løgum med hovedvægt på Oskar Eggelings gamle udgravninger udført før Første Verdenskrig og på Niels T. Sterums egne fra 1970'erne og 80'erne samt en del andre udført i tidens løb.

Publikationen har været undervejs i mange år, og den har været ventet. Noget må dog være gået galt i sidste ombæring. I forordet præciseres, at materialeindsamlingen er sluttet i januar 2000, manuskript afsluttet i foråret 2005 og litteratur efter 2000 ikke taget i betragtning. Nu er der faktisk kommet meget væsentligt nyt om cistercienserne gennem det sidste årti (ikke mindst Matthias Untermann: *Forma Ordinis*, 2001), så forsinkelsen er lidt ær-

gerlig. Det helt centrale er dog, at de væsentlige undersøgelser nu er lagt frem, hvilket overskygger alle kritikpunkter.

Oskar Eggeling udgravede i løbet af kort tid de manglende dele af østfløjen sammen med syd- og vestfløjen samt den tilhørende korsgang. Endvidere fremdrog han fundamenter til flere bygninger længere mod vest. Niels Sterum diskuterer de undersøgte bygninger i sammenhæng med egne undersøgelser i klosteret og skaber et helhedsbillede. Bl.a. affærdiges de vestligste bygninger som værende middelalderlige – de stammer fra renæssancetidens slotsanlæg. For kirkens vedkommende holder Sterum sig til Danmarks Kirkers datering fra 1950'erne. Denne datering – 1225-1325 – kunne man godt have ønsket sig diskuteret og ikke mindst sammenholdt med de tidlige dateringer, der bringes på færdiggørelsen af vestfløjen (o. 1280) og sydfløjen (måske inden 1300). Der fremlægges ikke arkæologiske dateringer på disse fløje, som angiveligt burde have været under bygning, mens kirkebyggeriet, hvor skibet har stået ufærdigt, blev udsat for en langvarig standsning. Hvis kirkebyggeriet gik i stå på grund af økonomiske vanskeligheder, som C.M. Smidt mente, er det svært at forstå, at man havde råd til klosterbygningerne. Man føler som læser, at det er funktionsbestemmelsen af vestfløjen som lægbrødre-fløj, der får forfatteren til at datere bygningen til en tid, der ligger før lægbrødreinstitutionens ophør.

Kirkens østparti er opført på kampestensfundamenter, mens søndre sideskibsmur, den sydlige del af østfløjen (den nordlige del uklart) og de øvrige klosterfløje er opført på sandede fundamenter, som forfatteren dog konsekvent kalder tørvefundamenter. Sandfundamenter er specielt blevet undersøgt i det seneste par årtier og har vist sig meget almindelige og blev formentlig første gang introduceret i det stenfattige Ribe ved gråbrødre-klostret. Fotografierne fra Løgum ligner til forveksling (også med muldstriber i kanten),

hvad vi andre opfatter som sandfundamenter. I betragtning af, at tørvefundamenter under grundmurede bygninger kun er erkendt i Løgum, mens sandfundamenterne er ganske hyppige, kunne man godt have ønsket problematikken diskuteret grundigere.

I første halvdel og midten af 1900-tallet var mange forskere optaget af begrebet idealplaner. Det er lidt passé i dag, hvor man er mere interesseret i de individuelle løsninger frem for gennemsnit og i højere grad studerer de ofte langvarige udbygningsforløb. Her er Sterum meget fokuseret på disse idealplaner, som han dog omdøber til 'standardplaner'. I den forbindelse har forfatteren undersøgt talrige europæiske klostre, og undersøgelserne viser naturligvis, at der kan findes 'normalværdier', men også at der er en hel del afvigelse på forskellige områder. Det er derfor med en vis skepsis, at man læser afsnittet om "Arkæologiske sammenligninger mellem danske cistercienserklostre", hvor forfatteren søger at omtolke en del danske klosterplaner – ikke ved at tage fat på det arkæologiske originalmateriale, men ved at inddrage teorien om en 'standardplan' i forhold til det publicerede materiale. For Esrums vedkommende kan man godt følge betragtningen om, at den rektangulære fratergård må være en fejltolkning. Ikke mindst fordi de senere års udgravninger og georadarundersøgelser har vist en gennemgående vestfløj, der dog går længere mod syd end rekonstrueret af Sterum (og nok forskudt lidt mere mod vest). Ved andre tolkninger som eksempelvis forsøgene på omdateringer af visse syd- og vestfløje kan læseren godt få opfattelsen af, at det er et ønske om få Løgum Kloster med en tidlig datering af vest- og sydfløj til at virke normal i en dansk sammenhæng. Det forlyder i øvrigt, at undersøgelserne i Vitskøl er tæt på publicering, og for dette kloster vil Niels Sterums betragtninger nok hurtigt vise sig forældede. Til gengæld kan man være helt enig i, at der er behov for en

grundig fremlæggelse af de arkæologiske undersøgelser i de danske cistercienserklostre. Her sætter bogen om Løgum en fornem standard.

Et stort afsnit i værket er helliget renæssanceslottet. Slottet og slotsfasen har tidligere spillet en ret beskeden rolle i forskningen. Her vises, at bygningshistorien er mere kompliceret end almindeligvis antaget og har haft et langt større omfang. Der er tale om et meget væsentligt bidrag til periodens slotsbyggeri. Del I afsluttes med en oversigt over byens udvikling skildret på baggrund af mange arkæologiske undersøgelser. Redegørelsen har utvivlsomt stor lokalhistorisk betydning, men har måske ikke helt samme brede interesse som undersøgelserne omkring klostret og slottet.

Del II, 'Pionerer i ødemarken' er væsentligst et kæmpestort forskningsarbejde, hvor forfatteren undersøger baggrunden ved oprettelsen af cisterciensernes klostre – foregik det i ødemarken eller på tidligere bebygget grund. Her føles det ganske trist, at værket har været så længe undervejs. For 15 år siden ville påvisningen af, at munkerne slog sig ned på tidligere bebyggelser, have været en sensation, for ti år siden stadig meget væsentlig, men i dag er det godt belyst både i udenlandsk og hjemlig litteratur gennem det sidste årti. I hvert fald for den målgruppe, som værket retter sig mod, er det en åben port, der sparkes ind. Derfor kan det godt se anderledes ud i populære oversigter. Men bortset fra, at tesen ikke er så overraskende, er der i det omfangsrige arbejde en mængde nyttige undersøgelser og oplysninger.

Del II omfatter også en sammenfatning, et engelsk summary og en række appendikser. Disse omfatter bl.a. data omkring arkæologiske undersøgelser i Løgumkloster, og en række væsentlige tekster på latin og dansk. Hertil kommer en oversigt over den arkæologiske viden om danske cistercienserklostre, som lidt overraskende er afværet på engelsk. Det omtalte afsnit har

omfattende referencer til litteratur om de forskellige klostre. Meget nyttigt.

Som tidligere nævnt er det glædeligt, at undersøgelserne i Løgum er blevet publiceret meget omhyggeligt. Så kan den kvalificerede diskussion begynde.

Hans Krøngaard Kristensen
Afdeling for Middelalderarkæologi og
Renæssance
Aarhus Universitet

Wolf-Dieter Tempel: *Am Rande der Archäologie: Begegnungen und Erlebnisse.* Oldenburg 2011. 218 sider. ISBN: 978-3-89995-764-8. Pris: 15 Euro.

De fleste arkæologer kan underholde længe med spøjse oplevelser og morsomme anekdoter fra deres oplevelser i felten. Tænker denne anmelder mere end ti år tilbage til sin tid som ansat ved Vejle Museum, dukker da også flere morsomme hændelser op på nethinden. Den pensionerede tyske arkæolog Wolf-Dieter Tempel har udgivet 90 anekdoter fra sin tid som arkæolog forskellige steder i Niedersachsen 1971-2002. Hovedpersonerne er her tidligere kollegaer, lokale politikere, landmænd, private samlere, amatørarkæologer, journalister og andet godtfolk, som Tempel har mødt under sit arbejde. De får alle et kærligt, men til tider også et kritisk ord med på vejen. Nok er der tale om en pensioneret arkæologs udgivne erindringer, men bogen er bestemt ikke uden brod. Både på og mellem linjerne lader Tempel sine meninger komme til orde. De folk, der i hans øjne har gjort sig fortjent dertil, får kritiske ord med på vejen, men det gøres af forfatteren – fornemmer man – med et overbærende smil på læben. Tempel er ofte kritisk, men han er ikke fordømmende. Som læser må man nu ellers til tider tage sig til hovedet, når Tempel giver eksempler på hans medborgeres mere eller mindre lemfældige omgang med arkæolo-

giske fund og fortidsminder. Den bevidste menings- og hensynsløse destruktion af fortidsminderne, der fandt sted i hans arbejdsområder, fortjener at blive udstillet. Et eksempel herpå er en historie fra landsbyen Barchel i nærheden af Rotenburg (Wümme), der i 1970'erne vedtog at lade egnens anseelige gravhøj pryde landsbyens nye byvåben, hvorefter en lokal landmand jævnedes højen fra jordens overflade, lige tidsnok inden en ny og forbedret fortidsmindebeskyttelseslov trådte i kraft i Niedersachsen. I det mere muntre hjørne finder man historierne om bonden, der var overbevist om, at kæmper var begravet i megalitgravene, lægen fra Nordhorn, der opererede patienter med en flækkekniv af flint, som han havde fundet under rekonoscering og den unge, langhårede arkæolog fra Berlin, som det lokale politi i Lüneburg antog for at være tilknyttet Rote Armee Fraktion og derfor forfulgte i en hidsig biljagt med hylende sirener til kanten af hans udgravning.

For en dansk læser vil de fleste aktører og lokaliteter givetvis være ukendte, men det forringer efter denne anmelders mening ikke læsegæden væsentligt. Mange af Tempels anekdoter er nemlig "universelle". De fleste gravende arkæologer herhjemme vil kunne nikke genkendende dertil og berette om lignende oplevelser fra deres arbejde i felten.

Foruden de mange anekdoter fra årene som arkæolog i Niedersachsen, kommer Wolf-Dieter Tempel med anekdoter om flere kendte afdøde som nulevende tyske arkæologer, Herbert Jankuhn, Karl Kersten, Ernst Sprockhoff, Klaus Raddatz og Heiko Steuer. Mest indgående beskæftiger Tempel sig med Herbert Jankuhn, hvis undervisning Tempel fulgte på universitetet i Göttingen i 1960'erne. Tempels respekt for videnskabsmanden Herbert Jankuhn er stor, ligesom Tempel giver Jankuhns undervisning i Göttingen mange rosende ord med på vejen. Mennesket Herbert Jankuhn er Tempel dog mere tilbageholdende over-

for. Med hensyn til medmenneskelig kontakt beskrives Jankuhn af Tempel som hæmmet og så godt som ude af stand til at udtrykke medfølelse for andre mennesker. Studenter, der ikke klart udtrykte deres mening eller optrådte underdanigt, ringe-agtede Jankuhn, mens de, der turde sige deres mening og stå ved deres holdninger, nød professorens anseelse.

Herbert Jankuhns blakkede fortid under naziregimet talte ingen om på universitetet i Göttingen, og Wolf-Dieter Tempel hørte først derom under en studierejse til Norge i 1964. Under sit besøg i Oldsaksamlingen i Oslo fik Tempel på egen krop at mærke, at man i den norske hovedstad ikke havde glemt SS-officeren Herbert Jankuhns huseren i byen under krigen. Da Tempel i en tēpause foran samtlige medarbejdere præsenterede sig som elev af Herbert Jankuhn, forstummede al samtale omkring bordet.

Tempels anekdoter om Jankuhn og de andre, ovenfor nævnte, arkæologer hører sammen med historierne fra studietiden og senere oplevelser med kollegaer fra DDR fra tiden under Den kolde Krig til bogens bedste og mest interessante dele. Som et stykke tysk arkæologihistorie og som et tids- og stemningsbillede af et efterkrigstyskland delt i to, fungerer disse historier ganske udmærket.

Wolf-Dieter Tempels erindringsbog hører til i den lettere – nogle vil måske endda sige i den mere kuriøse – ende af spektret. Det er ikke en videnskabelig afhandling. Der er ingen litteraturliste, men enkelte uddybende noter er der blevet plads til. Bogen er velskrevet og på et tysk, hvor de fleste danskere bør kunne være med. Den er rigt illustreret med såvel tegninger som fotografier i sort/hvid og farve, og har man lyst til at få et indblik i en tysk provinsarkæologs virke i en ikke så fjern fortid, kan bogen bestemt anbefales.

Lars Schreiber Pedersen
Frederiksberg Stadsarkiv

Leo Webley: *Iron Age Households: Structure and Practice in Western Denmark, 500BC-AD200*. Højbjerg 2008. 167 sider. ISBN: 978-87-88415-51-3. Pris: 250 DKK.

Siden G. Hatts og C.J. Beckers udgravninger har dansk ældre jernalderforskning været kendetegnet af en række *locus classici*. De seneste 10-15 års intensive udgravningsaktivitet har yderligere medført en bred geografisk dækning, ligesom man nu finder spor efter en række nye anlægstyper. Men det har først og fremmest haft betydning for billedet af den almindelige ældre jernalderbebyggelse, der viser en stadig mere slående variation, som fremtvinger nye spørgsmål og et behov for nye begrebsapparater. En sådan opsamling har imidlertid længe manglet; derfor falder 'Iron Age Households' på det helt rigtige sted. Bogen er et yderst ambitiøst bud på en syntesedannelse af den sydsandinaviske bebyggelse i ældre jernalder, der fremstår velskrevet, reflekteret og med en gennemgående nuanceret forståelse for materialet. Dertil er bogen opsat i en flot, simpelt og læservenligt design med et rigt billedmateriale, der gør den behagelig at bladre i.

Bogen baserer sig på 166 nye og mere velkendte vstdanske lokaliteter fra perioden 500-200 e.Kr., der er samlet i et appendiks bagerst i bogen (Vestdanmark defineres lidt utraditionelt som hele Jylland og Fyn). Bogen er opdelt i otte kapitler, der hver udgør forskellige indgangsvinkler til organiseringen af bebyggelsen. Dette giver en intuitiv opbygning, hvor problemstillinger, der introduceres i én kontekst, bringes videre og belyses i en anden. Med denne fremgangsmetode lykkes det Webley at arbejde sig omkring traditionelle forklaringsmodeller og få materialet til at åbne sig op på nogle andre niveauer end hidtil set. Her betragtes en række sociale forandringer ud fra, hvad det er for processer på dagligdagsniveau, der fremtvinger disse ændringer. Her argumenterer Webley for, at en række

ændringer i huset og det domesticerede område er en del af mere overordnede sociale udviklinger. Og at der sandsynligvis eksisterer nogle fælles rumlige og arkitektoniske principper, som fortolkes forskelligt i forskellige kontekster og i praksis resulterer i varierede arkitektoniske omfortolkninger og distribueringsmønstre. Endvidere er det et overordnet tema, at der i løbet af yngre førromersk jernalder ses en række sociale omorganiseringer, herunder øget sammentrækning af bebyggelsen, øget strukturering af det sociale rum samt en tendens til stigende social differentiering med en øget betoning af individet og ændringer i arverettighederne.

De første to kapitler indfører læseren i den bredere forskningshistoriske kontekst samt det empiriske datagrundlag. Her demonstreres et godt overblik samt en reflekteret holdning til den bebyggelsesarkæologiske forskningstradition. Der indgår ikke noget decideret teoraftsnit, men der gives en kort introduktion til Bourdieu og Giddens' teori om struktur og agens. Disse begreber søges tænkt ind i en bebyggelseskontekst, hvor den rumlige indretning udgør et aktivt element i folks fortolkning af sociale relationer.

Kapitel 3 gennemgår udviklingen af bebyggelsesorganiseringen ud fra nogle relative begreber om bebyggelsestæthed og stedfasthed. Her skildres et billede, der frem til yngre førromersk jernalder domineres af spredte, åbne bebyggelser med periodevise sammentrækninger og hyppige relokeringer. Herefter ses nogle bredere tendenser til øget sammenrykning og stabilitet samt inddragelser af indhegninger, som ligeledes tegner sig over store dele af Nordvesteuropa i yngre førromersk jernalder. Endvidere præsenteres en række nye, interessante pointer omkring, hvorledes forskellige rumlige konfigurationer har påvirket mulighederne for at bevæge sig rundt på bopladserne.

I kapitel 4 og 5 tages forskellige sociale og konceptuelle aspekter af langhusarki-

tekturen op. Her foreslår Webley, at der i ældre jernalder eksisterer nogle grundlæggende arkitektoniske idealer, der sandsynligvis har haft en meget bred geografisk udbredelse. Disse ideer afspejler sig bl.a. i en ensrettet orientering af husene, opdelingen i en for- og bagside, indgangspartiernes placering mv. Endvidere argumenteres der for, at der i løbet af yngre førromersk jernalder sker en øget investering i husene, hvilket bl.a. giver sig udslag i større og mere solide konstruktioner, samt at selve gårdsarealet bliver mere struktureret og opdelt.

I forlængelse heraf diskuteres det i kapitel 5, hvorledes forskellige hverdagspraksisser har udspillet sig i form af fundspredninger inden for husene. Der præsenteres et rigt illustrationsmateriale bestående af 22 plantegninger, der på én gang giver et indblik i materialets variation og samtidig de iøjnefaldende vidt forskellige registreringspraksisser. Endvidere ses i kapitel 4 og 6 et særligt fokus på nedbrændte huse og tilbygninger, som tilsyneladende har været et langt mere udbredt fænomen end normalt antaget.

I kapitel 6 og 7 fokuseres der på området umiddelbart omkring langhusene. Her fremføres det, at der sker en række generelle forandringer i investeringen i gårdsenheden, hvilket navnlig i yngre førromersk jernalder kommer til udtryk i strukturerede deponeringer og gruber, stenlagte gårdspladser, kælderrum, indhegninger, udhuse mv. Webley tolker bl.a. disse tendenser som et udtryk for, at der opstår nogle mere veldefinerede og stabile relationer mellem husholdene. Diskussionen af gårdshegnenes rolle er imidlertid et af de punkter, hvor der tydeligst ses en udvikling i det arkæologiske materiale. Inden for de seneste år er der fremkommet en række nye pladser med bebyggelsesafgrænsninger, ligesom man i stigende grad er blevet opmærksom på tilstedeværelsen af meget tidlige indhegnede gårde. Dette rykker imidlertid ikke ved, at der er nogle tenden-

ser til øget strukturering og separation af en række elementer og sociale enheder i løbet af ældre jernalder. I kapitel 7 bliver materialet så fragmenteret, at dets forklaringsværdi bliver tilsvarende relativt begrænset. Alligevel gives en systematisk gennemgang af husofringer og spredninger af bestemte genstande i bestemte områder i huset, herunder små lerkar, knive, fossiler, dyreknogler mv.

I kapitel 8 sammendrages, på relativt kort plads, hovedpointerne fra de foregående syv kapitler.

Med denne empiriske opbygning leverer 'Iron Age Households' et solidt mod-svar på nogle teoretiske tendenser, der navnlig har influeret angelsaksisk arkæologi i 1990'erne og starten af 2000 med en række stærkt strukturalistiske bebyggelsesstudier. Her bidrager bogen med en klar nuancering af en række fælles forestillinger, der ikke har fungeret som fast fikserede systemer, men snarere i form af kulturelle normer, som folk har været i stand til aktivt at tage stilling til. Og som resulterer i et langt mere nuanceret, dynamisk bebyggelsesbillede, end normalt antaget. Samtidigt afspejler dette også et opgør med en diskurs, som ikke har haft nær samme genklang i den skandinaviske eller germanske bebyggelsesarkæologi. Inden for de seneste 5-10 år har studierne her været karakteriseret af en øget erkendelse af, at de strukturerede dyrknings- og bebyggelseslandskaber baserer sig på nogle fælles forestillinger og problemløsninger, med en samtidig betydelig vægt på regionalitet, variation, etc. Således lægger 'Iron Age Households' sig godt op ad de øvrige tendenser, der lige nu dominerer inden for bebyggelsesarkæologien bredere set.

Det er derfor også vanskeligt at fremføre helt grundlæggende kritikpunkter af bogen. Hvis man imidlertid skal komme med nogle anfægtelser, bemærker man ret hurtigt det meget brede dateringsgrundlag, der nødvendigvis arbejdes med for at kunne sammendrage et så geografisk og

tidsmæssigt omfattende datamateriale, som der her er tale om. Det betyder imidlertid også, at der i sammenstykningsen af bebyggelsesbilledet inddrages materiale fra en over 700 år lang tidshorizont. En del af den store variation, der kommer til syne i materialet, er derfor måske også et udslag af Webleys metode. Dateringsgrundlaget bevirker desuden, at overgangen fra ældre til yngre førromersk jernalder kommer til at fremstå som et ret abrupt og radikalt brud, som ikke nødvendigvis afspejler faktiske forhold.

Webleys angiveligt mest radikale påstand fremlægges i kapitel 3, nemlig at anvendelsen af de vestdanske digevoldingssystemer ophører ved overgangen til yngre førromersk jernalder. Dette begrundes han med, at der flere steder ikke er fundet daterbart materiale efter 250 f.Kr. Dette er en interessant hypotese, som i fremtiden vil være værd at arbejde videre med. Men som samtidigt har et langt mere usikkert belæg, end det fremstår i publiceringen, og som muligvis vil kunne tilbagevises af fremtidige udgravninger. Skelvoldenes dateringsgrundlag er generelt forbundet med endog meget store kildekritiske vanskeligheder, ligesom der kendes eksempler på anvendelser langt op i yngre jernalder.

Endvidere kan man grundlæggende savne en lidt stærkere begrebsdefinition, hvor en række socio-kognitive og antropologiske termer inddrages, men som til tider virker som en implicit toning af begrebsapparatet frem for mere eksplicite komponenter i syntesedannelsen. Derfor kommer hovedpointer ligeledes til at fremstå som nogle tendenser, som er svære at falsificere, og hvor man måske i stedet kunne have været lidt mere vovet. Samtidigt er det også noget af dét, der gør bogen interessant: At den netop holder igen på en række punkter og ikke tvinger materialet ud i tolkninger, der ikke er gode belæg for. 'Iron Age Households' er et nænsomt og bemærkelsesværdigt værk, som sandsynligvis vil forblive aktuel mange år frem, og

som forhåbentlig vil danne udgangspunkt for udpegning af fremtidige forsknings-emner inden for ældre jernalders bebyggelsesarkæologi.

Mette Løvschal

Afdeling for Forhistorisk Arkæologi
Aarhus Universitet

Gunilla Åkerström-Hougen: *Genesis och metamorfosis. En studie i de nordiska guldbrakteaternas ikonografi.* Gothenburg Studies in Art and Architecture 31. Göteborg 2010. 137 sider. ISBN 978-91-7346-677-7. Pris: 208 SEK.

I de gode gamle dage kunne en klassisk dannelse forudsættes blandt de oldgranskere og numismatikere, som beskæftigede sig med de nordiske guldbrakteater. Siden da er disciplinerne blevet opdelt og specialiserede. Gunilla Åkerström-Hougens bog er derfor et kærkomment bidrag til et felt, som domineres af jernalderarkæologer, med hjælp og inspiration fra nordiske filologer, religionsvidenskabsfolk, runologer m.fl. Hendes baggrund er klassisk arkæologi og kunsthistorie, med speciale i senantik/byzantinsk kunst. Bogen, der er udgivet posthumt, samler Åkerström-Hougens tanker fra mere end 25 års fascination af brakteaternes billedverden og består delvist af omarbejdede versioner af tidligere publiceret materiale. Titlen hentyder til bogens overordnede ikonografiske problemstilling: At studere brakteaternes senromerske forbilleder og udgangspunkt, genesis, ved at gennemskue den transformation, der har fjernet dem fra dette klassiske udgangspunkt, billedernes metamorfose. Bogen er skrevet både til alment interesserede læsere og fagpersoner. Illustrationerne, heriblandt pædagogiske udtegninger, er samlet bagerst i bogen.

Den første del af bogen består af tre hovedkapitler af introduktionskarakter. Den

historiske kontekst, senantikken, rides op. Brakteaternes udbredelse, funktion og baggrunden i romerske medaljoner og guldmønter præsenteres. Forskningshistorien gennemgås, og aktuelle standpunkter diskuteres. Især en afbalanceret præsentation af Karl Haucks tolkninger af brakteaterne som fremstillinger af gudeskikkelser fra nordisk mytologi, overfor kritiske alternativer fremført af Elmar Seebold og Katelyn Starkey, er interessant læsning. Det kontroversielle punkt er her, hvorvidt brakteaternes motiver bedst forstås som gudebilleder, eller snarere som afbildninger af jordiske fyrster. Brakteaternes funktion derimod er mindre kontroversiel, da en mulig funktion som gudebilleder og amuletter ikke udelukker deres rolle som prestigegenstande og politiske medier. Litteraturhenvisningerne viser et godt kendskab til både ældre forskning og nyere indlæg i ikonografidebatten.

I bogens anden del fremlægges forfatterens tolkninger af tre udvalgte brakteatmotiver, fordelt på to motiver af type B – motiver med en eller flere personer i helfigur – samt C-motivet – med et mandshoved over et firbenet dyr.

Det første motiv er den såkaldte “springande mannen”. Den forestiller en mand i livlig positur. Foran ham ses et firbenet dyr i løb, samt en fugl foran mandens ansigt. Allerede i beskrivelsen præsenterer Åkerström-Hougen sin tolkning af motivet: det firbenede dyr er en hund, der snapper efter fuglen, jagtbyttet. Oprindelsen til motivet finder Åkerström-Hougen i antikke fremstillinger af harejagt med hunde. Fuglen på brakteatmotivet har således overtaget harens rolle fra forbillederne. Der henvises til blandingsvæsner på andre brakteatmotiver, hvor hareører synes tilsat fuglefigurer, samt til et brakteatbillede, der muligvis forestiller en hare. Det kan indvendes, at selvom lange ører forekommer på andre brakteatmotiver, er der ikke nogen hare at se på motivet “springande man”. Hvor Åkerström-Hougen ser en

hund, ser jeg nærmere en hest. Dyret har en tydelig man, og kroppen ligner også en hests. Den zoologiske forvirring skyldes især dyrets poter, hvor man ved en hest ville forvente hove. Netop den tilsyneladende vilkårlige udformning af underekstremiteterne er imidlertid et karakteristisk træk for de store firbenede dyr på brakteaterne: de har hove, poter og endda fødder. Denne ambivalens er typisk og karakteristisk, og understreges på C-motivet også med tyrehorn, gedeskæg og halsende tunge.

Dernæst diskuteres C-brakteaterne. Den grundlæggende inspirationskilde udgøres af en sølvmedaljon udstedt i 315 e.Kr. af Konstantin den Store, med et brystbillede af kejseren, som holder en hest i tøjlerne. Metamorfosen har dog taget hårdt på hesten, hvor den zoologiske ambivalens og den ekspressive fysiognomi igen udfordrer Åkerström-Hougens forståelse. Hun kritiserer med rette Hauck for at overfortolke stiliseringen af lemmerne som tegn på, at dyret er skadet. Dyrets udformninger peger for Åkerström-Hougen på indflydelse fra øst. For godt hundrede år siden mente zoologen Japetus Steenstrup at genkende Centralasiens yakokser i C-brakteaternes dyr, mens Søren Nancke-Krogh, i Hikuin 1984, mente at se persisk indflydelse på motivet. At skytisk dyrestil har spillet en rolle i ophavet til folkevandringstidens nordiske stil, er en gammelkendt teori (f.eks. Brøndsted og, mere nyligt, Hedeager), men det dominerende synspunkt i dag er, at den germanske dyrestil har sine rødder i provinsialromersk kunstindustri. Denne influensdebat nævner forfatteren ikke. Henvisninger til asiatisk indflydelse er således ikke ukendt, men udgør et perifert spor i brakteatforskningen. Langt mere overbevisende er tolkningen af nogle slange- eller dragefigurer, der forekommer på visse af C-brakteaternes dekorative borter. Disse foreslås inspireret af det romerske militærs dragebannere.

Tredje og sidste motivtolkning gælder B-motivet med tre figurer: en spydbevæb-

net figur, foran ham en figur med et slags scepter i hånden, og foran disse to en figur tydeligvis afledt af romernes sejrsgudinde, Victoria. Andre elementer er en ørn øverst i billedet og i midten en L-formet konstruktion. Motivet er afledt af romerske medaljoner med glorificering af kejseren. Åkerström-Hougen udvider dette spor ved også at inddrage kejsertidens store relieffer i analysen. Det specifikke romerske tema identificerer hun som den kejserlige ankomstceremoni, *adventus*. Mogens Mackeprang har været inde på, at scepteret må være en "misforstået" romersk standart, som også Åkerström-Hougen mener (uden at henvise til Mackeprang). Mindre overbevisende er tolkningen af den bagerste figurs spyd i kombination med ørnen som afledt af legionens ørnstandard. Helt uden ikonografiske ligheder er sammenligningen af den L-formede konstruktion med byporten på medaljoner med *adventus*-motiv. Det generelle problem for "medaljon-teorien" er, at det endnu ikke er lykkedes at påvise det specifikke forbillede, da karakteristiske træk på brakteatmotiv mangler på medaljonerne. Her står Victoria altid bag kejseren, på brakteaterne foran den tilsvarende figur, som altid har benene krydsede på en særlig måde, der aldrig ses hos kejseren. Dette tyder på, at andre forbilleder også har øvet indflydelse på motivet, hvilket andre før har kommenteret.

Enhver ny tolkning af disse brakteater må forholde sig til Karl Haucks læsning af motivet som illustrerende myten om Balders død. Haucks argumentation er omfattende og trækker på mange fagtraditioner, og nogen dækkende diskussion af teorien er der her ikke tale om, hvilket også ville sprænge bogens rammer. Jeg deler Åkerström-Hougens skepsis over for Balder-teorien. Hendes forslag, at der er tale om afbildningen af en skandinavisk hersker, efter romersk forbillede, finder jeg meget tiltalende.

Alt i alt er der tale om et spændende værk, selvom motivtolkningerne ikke altid

er overbevisende. Som arkæolog med speciale i den "barbariske" nordeuropæiske arkæologi, fornemmer man flere gange under læsningen, at dette bidrag stammer fra en anden fagtradition, som nogle gange kan minde om ældre generationers stilforskning inden for ens eget fag. Med til forfatterens kunsthistoriske vinkel hører således æstetiske vurderinger af brakteaterne, i kontrast til det klassiske kunsthistoriske. F.eks. anskues de mange mærkværdige symboler på brakteaterne som meningslø-

se fyldornamenter, udtryk for *horror vacui*, en udbredt vurdering, som jeg har opponeret mod i Kuml 2006. Inddragelsen af andet sammenligningsmateriale end de sædvanlige mønter og medaljoner, såsom mosaikker og relieffer, er derimod forfriskende og et eksempel til efterfølgelse. Man må håbe, at flere vil føle sig stimuleret, som jeg, og forsøge at tage udfordringen op efter Gunilla Åkerström-Hougen og stille yderligere spørgsmål til brakteaternes klassiske forudsætninger.

Kent O. Laursen
Næstved Museum